

બૈરે હંદ્યાની

યાને

માનવ જન્મનોમર્મ.

(એક જ્ઞાન ગમતથી ભરપુર વિષય.)

લખનાર—

મોસ પીલાં લીખાજી મકાલી.

પ્રગટ કરનાર—

મી. દીનશા એ. કરકરયા.

(માલિક અને અધિપતી "ચેતગે દિન્દ")

આ પુસ્તક રફો નાં એકટ પ્રમાણે રજીસ્ટર
 કીધેલું છે માટે એનાં કર્તાની પરવાનગી વીના
 છાપીને પ્રગટ કરવાનો કોઈને હક નથી.

9919

પ્રસ્તાવના.

Long absences extinguish all the false lights, though not the true ones. The lamps are dead in the banquet room of yesterday; but a thousand years, hence, the stars we look on to night will be as bright
Lord Liton.

સાહિત્ય ગ્રેમીઓને નિર્દોષ વાંચન પુર પાડવાની દેવળ એકજ આશા અને નેમથી આ કમીની કલમ દ્રષ્ટાવધાનું મેં શુભ કાર્ય આશરે સાત વર્ષની વાત ઉપર આરંભ્યું હતું; જે કલમ આજે વિખ્યાત થવાનું માન, મદાન પિતા પ્રભુને નથી ઘટતું એમ કોણ કહી શકશે? અત્યાર તુલીક પ્રગટ કરેલાં છ પુસ્તકોને મારાં વાંચક બંધુઓએ મોટા ટેકા આપ્યો છે. અને મારું હૃદય પુસ્તક “ભવસાગરનો લોભીઓ” એટલું બધું લોકપ્રિય થઈ પડ્યું છે કે તેની પ્રથમ આવૃત્તિ ફક્ત એકજ ગાસમાં ખપી ગઈ છે. અને એમાંથી પ્રભુનો હાથ હું પ્રથમ માનું છું, આજે ત્યારે વળી સાતમું પુસ્તક બહાર પડે છે. ત્યારેથી જો હું આકુરનો ઉપકાર નહિ માનું તો મારા પર ન્યાયાપજ્ઞાનો આક્ષેપ આવશે. તે મદાન અહિં-રમજદની આગર નેરથી આજ મદાર સાતમું પુસ્તક બહાર પડે છે, અને જો રીતે સાહિત્યની સેવામાં એક નવું જ પાંચ મારા તરફથી જાણાય છે એ મોટું મું મારે ખુશ થવું નહોતું જોઈએ ?

બાવ લેખીકાએ નવલકથા લખવા પર મોટી પડખાં છે ત્યારે તમારી આ અવના લેખીકાએ પ્રથમથીજ નીની રીની અને શીલકુશી પર ચોનાની કલમ ચલવા માંડી હતી, તેની

પહેલ્લીજ દેશીપત્રું પરીણામ “સુખની શોધ” અને “હીરાનો દાર” અદાર પાડ્યાં હતાં, આજે આ પુસ્તકોથી તમામ ખપી ગયાં છે અને તમો વાંચકો ખુશી થશો કે “હીરાનો દાર” નામની મારી ચોપડીની ખીજ આવતી પણ મેં છપાવા માંડી છે. એવીજ હપતું આ માર “જેઠરે છદંગાની” પુસ્તક છે, એ બંને પુસ્તકો કરતાંએ ઘણીજ અચ્છી રીતે મેં આ પુસ્તક લખ્યું છે; એક લખનારે પોતાનીજ વગાઇ પોતાની કલમેજ હાંકવી એને તો હુખી પસંદ કરનારી નથીજ ! મગર વાંચકોને ખાસ “ઇન્ડ્રોડ્યુસ” કરાવા સાંઝ મને એટલુંખીલખવું પડે છે. આજ સુધી મેં પારકા હાથે ખીજગો પાસે પ્રસતાવના લખાવ્યો હતો; મગર આ પુસ્તક વેળા મેં માંગી તાંગીને પ્રસતાવના લખાવી મ્હારી વખાંણ કરાવાનું દરસ્ત વીચારું નથી. મારાં પુસ્તકોને લક્ષમણ પત્રની અને જાહેર ખબરની જરૂરજ જણાતી નથી. પુખ્તની સુગંધ મનુષ્યને કાંઈ પોતે બોલાવતી નથી; મગર મનુષ્ય પોતેજ તેનાં મધુર સુગંધમાં લપટાઈ મોહનીમાં પડે છે. એજ રીતે હિમદા વાંચનના પુસ્તકનેખી જાહેરાતની દેશીજ જરૂર નથી કાંકે હિમદા વાંચન પોતેજ અદેકના મોંથી પ્રજ્વળમાં પ્રસરે છે. આજ સુધી બહાર પાડેલાં પુસ્તકો મેં એજ રીતે દેઃસ તાસા વગરની જાહેરાત વગર ખપાવ્યાં હતાં, લેખકો કરતાં વાંચનારગો વિશેષ વીદવાન હોય છે; એટલે સાદિત્યમાં સામ્યું સોનું કાણુ કને છે અને ક્યાં પુસ્તકમાં છે એની ક્રમેટી તેઓને અગત્યર કરતાં આવડે છે.

સાદિત્યમાં પ્રવેશ થવા અગાઉ મ્હને મારા મિત્રમંડળ તરફથી કહેવામાં આવ્યું હતું કે, મેં સાદિત્યમાં લાઈન ખોટી લીધી હતી. કાંકે આ જમાનો નવલકથાનો છે હશે જા—પરંતું મારું મન એમ કંઈ માનસ સાદ ના પાડવાથી નિતીના પાંદો લખવામાંજ મેટી

મોઝ માની બેસી. કોઈક મિત્રોએ મહેને કહ્યું કે એવા વિષયો કોઈજ વાંચે નહિ પરંતુ હવે તમામ વાંચકો પોતે જોઈ શકશે કે તેમ માનવાને મને જરાબી કારણો મળ્યાંજ નથી. કાંકે અકેક કરતાં સાતસાત પુસ્તકો એક ઝપાટામાં ખપી ગયાં છે. પરંતુ હવે અત્રે મારા લાભની વાતો જવા દઈ આ લઘુ ગ્રંથમાં શું પીરસવામાં આવ્યું છે તે તમને કહીશ.

દુનિયામાં માણસોને આજે આપણે ધણી વિચીત્ર રીતે જીવન ગાળતાં જોઈએ છીએ. કોઈ ખુતી તરીકે તો કોઈ ચોર તરીકે યા ખવિસ તરીકે આદિ અનેક દુર્ગુણોમાં ફસી પડી પોતાની કીંમતી જીવંતીને નકામી જોવી કરી નાંખેલાઓને જોઈએ છીએ. તેવા અણગમી હૃદયોને કંઈક દરજ્જા આવાં નિતીજનક વાંચનથી સુધરવાની ટક મળે એવા નિખાલશ વિચારથી આવા વિષય પર કલમ ઉપાડી છે.

મનુષ્ય જીવંતીમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ વખત, પ્રાર્થના અને મૃત્યુની પળ છે જે ઉપર આ લઘુ ગ્રંથમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આ ત્રણ સોંધનો વિના મનુષ્યની જીવંતી સુકાંત વિનાના વહાણની અણખર છે. વહાણ પર જે સહ ચઢાવામાં આવ્યું ન હોય તો હવામાં આમતેમ ડોળા ખાઈ એકાદ ખડક સાથે અડગાઈ નાશ પામે છે એજ રીતે માનવ જીવંતીનું વહાણ પણ ચાલે છે. એટલા માટે બાહ્ય વસ્થાથીજ આપણા નાનાં બાળકોને પ્યારની નવલકથા વંચાવવા કરતાં બોધક પુસ્તકો વંચાવી તેમનાં કુમળાં મગજ પર દુર્લભ સંબંધી સારો છાપ બેસાડવો જોઈએ, તો ભવિષ્યમાં વય વધતાં સંસાર સાગરમાં ડુબકી મારતાં પોતાના લાલ કેમ સચવાય તહેનો બારીક વિચાર કર્યા પછીજ જીવંતીની સપાટી પર સંભાળથી પગલું ભરતાં શીખશે. મનુષ્ય એક હાંડકા માસ અને ટોલીથી બનેલું પ્રાણી છે, પરંતુ તે કેમ બન્યું છે એની આપણને જરાય ખબર

નથી. માતૃશ્રીના ગર્ભમાં નવ માસ કેમ રહે છે અને પછીજ કેમ જન્મે છે? વળી એક કુદ્રતી દાંત ભાંગી જતાં તેવોજ એક દાંત જેવો બનાવામાંથી મનુષ્ય જાતિ લાચાર છે, તેવી એક અમુલ્ય છદંગીને માનવો કેવાં અધર્મ કામોથી કચડી નાખે છે; એ ખ્યાલોનું ચિત્ર દોરવાની મેં આ લઘુ ગ્રંથમાં કોશીય કીધી છે.

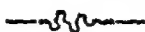
પોતાની કીંમતી છદંગીનું મનુષ્ય જાતિ આજે કેમ નુખ્ખોદ વાળે છે? કેવળ ખાવું પીવું અને મજા કરીનેજ પોતાનો કાળ નિર્મગ્ન કરતાં દિસે છે. એમાંજ તેઓ છદંગીનું કંઈ ખરૂં રહસ્ય સમજતાં લાગે છે. પરંતુ જો આવી કાલી અને ક્ષણિક વસ્તુમાંજ જો છદંગીનું સાચું રહસ્ય સમજાતુ હોત તો મહાન પેગમ્બરો, મહાત્માઓ અને જોગી-જતીઓ છદંગીનો ગુપ્ત ભેદ ઉકેળવા એકાંતવાસ તરીકે પહાડ-પર્વત શા સારૂ પસંદ કરતે? છદંગીનું રહસ્ય મોટી દોલત સંગ્રહવામાં દીંચીત મોઝ મજાહમાં નથીજ. છદંગીનું સાદૃશ્ય તો મોત અને છદંગી વચ્ચેનો ભેદ શોધી કાઢવામાંજ છે, અને આ બાબદ મેં વિસ્તાર પુર્વક આ લઘુ ગ્રંથમાં સમજાવી છે. જેમાં "There is but a step, between us and death" ના સુંદર વાક્યનો ઉડો ભેદ સમજાવવામાં આવ્યો છે. અવનિમાં મનુષ્ય મુસાફર દાખલ આવ્યાં છે; પરંતુ સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય જોઈ માનવ જાતિ ખરો માર્ગ તથા માર્ગમાંજ ફિસતી આકર્ષક વસ્તુ પ્રતિ ધસી ગઈ છે, જેનું પરિણામ આજે ખુન, મારામારી, ધરતીકંપ, આદિ હૃદયોભેદક ચમકારા સિવાય આપણે કશુંએ જોયું છે? જગત્માં આવા બનાવો તો આજકાલ સાધારણ થઈ પડ્યા છે, જે જોવાનું અને અનુભવવાનું મન યતાં આપણે સમજીને જોઈ શકીએ તેમ છે; પરંતુ અજ્ઞાનના અંધકારનો જે માયા રૂપી

પડદો આપણી આંખપર ફરી વળ્યો છે; જેથી ખરું-ખોટું સમજવા જેટલીખી અડકલ મનુષ્ય જાતિમાં રહી નથી. બાપુ બસ-હવે વધારે લખવા જેટલી મારી કલમમાં શક્તિ નથી, જે કંઈ જણાવવાનું હતું, તે તો મેં આ પુસ્તકમાં સમાવામાં આવેલાં પંદર પ્રકરણમાં સમાજવી દીધું છે એટલે હાલ પર્યંત તો હું અત્રેજ ચોલીશ.

“જૈનદરે જીંદગી”નો આ વિષય આપણા જાણીતા પારસી મેકમીલન નામદાર દિનશાહ એદલજી કરકરીઆએ પોતાના “ચેરાગે હિન્દ” અઠવાડીક પેપરમાં છાપ્યો હતો; અને તેમણેજ એને પુસ્તકના આકારમાંખી બહાર પાડ્યો છે; જે માટે હું એ મારા ભત્રા મિત્ર નામદાર કરકરીઆનો જીગરથી આભાર માનું છું. આ આપણા નામદાર કરકરીઆખી કંઈ એમજ માનતા હતા કે, આજનો જમાનો નવલ કથાનો છે એટલે સાહિત્ય કોઈ વાંચે નહિં, પરંતુ જ્યારે મેં મારો આ વિષય જતાવ્યો ત્યારે એવણુ તો એનાપર એવા મોહી પડ્યા કે બસ પુસ્તક બનાવા લખજ લીધું અને ખીજ એવાજ વિષય લખવાની મહેને ભલામણ કીધી. એ તો બા હિરાની પરિક્ષા ઝવેરીજ કરી જાણે, તેમ આવાં લખાણુની તો, જે જાણે તેજ કદર કરી જાણે. આ પુસ્તકમાં અહિં તહિં ભુલો પ્રેસની ગફલતથી રહી જવા પામી હોય તો તે માટે વાંચક વર્ગ દર ગુજરથી જોશે એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે,

ખારીઆ સ્ટ્રીટ, } તમારી સદાની શુભેચ્છક બહેન,
નવસારી, તા. ૧૫-૧૦-૨૭. } નોશાકરી પીલાં.

માહરૂં ૪૧ મું પુસ્તક.

દાલમાંજ મીસીસ પુનલીયામ બાંદાગીર કાચરાજીનું "પૈસા કે પ્યાર" નામનું પુસ્તક જાહેર પાડ્યું હતું તે પુસ્તક પછી આજે બીજાં આપણા નેશાકરો જાનું મીસ, પીસાં બીખાજી મકાતીનું આ પુસ્તક જાહેર પડે છે.

આ પુસ્તકની ખુબી વિશે હમારે વધુ બોલવાનું નથી. કેમકે આ આખાં પુસ્તકનું લખાણ "ચેરંગે દિન્દ" પેપરમાં કટકે કટકે છપાઈ ગયું છે અને તેજ લખાણોનો સામટો સંગ્રહ એકઠો કરી આ કીમતી લખાણો યોડાંક વર્ષથી જળ વામ રહે એવા હેતુથી આ પુસ્તક જાહેર પાડવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાંનાં બીન્ન બીન્ન લખાણો વાચ્યાં પછી એક માનસનાં વિચારો ફેરવાવા લેઈએ, અને તે હિંચ ટોચે પોંદાયવા લેઈએ એવું હમારું મત છે. લખાણોની અસર માનસ માત્રનાં મગજ ઉપર એવો છાપ પાડે છે કે કોઈવાર તે લખાણોનાં વાંચણોથી માનસો પોતાનું તગદીર પાણુ ફેરવી શકે છે. અભ્યાસ! એજ આદમીનું હિંચુ જીવન છે. નવસારી કરતાં મુખ્ય અને મુખ્યથી વધારે વેલાયત લોકો શા માટે જન્ય છે ? પોતાનો અભ્યાસ વધારવા અને તે અભ્યાસનાં પરિણામો પોતાનું હિંચુ જીવન ગાળવાની દરેક ગાળુસને ઇચ્છા હોય છે, તે આદમી પોતાની તમામ ઇચ્છા મોટા અભ્યાસથી સુધ કરી શકે છે.

તેવા હિંચા અભ્યાસના જ્ઞાન માટે આ પુસ્તક વાંચવાની અને તે માદાન માનસોને પગલે ચાલવાની એક આદમ બે કોશિષ કરે તો તે સચળું પોતાનું ધારેલું કામ કરી શકે નેમ છે.

એવું આ પુસ્તક વાંચવાથી હમારી પોતાની પણુ જગાસા થઈ કે આ કીમતી લખાણોનું પુસ્તક છાપવું અને તે પ્રગટ કરવું હુન્યામાં વધારે સારું કામ કરેલું કહેવાશે.

લી૦ દુવાગો દીનશા એ૦ કરકરયા.

અર્પણ.
 નવસારી પ્રાંતનાં મેહરબાન લોકપ્રિય
 સુખા સાહેબ,
 માધવરાવ મોરારાવ શિતોળે.

ખાર-એટ-લો.

જેમની નવસારી પ્રાંતની સુખાગીરીની ટુંક
 કાર્કીદી દરમ્યાન, ઠંરેલ વિચારો, સારા સદગુણ અને
 ધનસાફ કરવાની ઉંચી નેમથી, નવસારી પ્રાંતની
 પ્રજાના દિલ હરી લીધાં છે તેવા એક—

માનવંત સુખા સાહેબને

આ વિદ્યાથી ભરેલું પુસ્તક, માન, હેશાન
 અને લાગણીઓ સાથે અર્પણ કરું છું.

લીં તમારો વિશ્વાસુ,

દીનશા એ. કરકરયા.

વખતે તેનો આત્મવિશ્વાસ કેવળ આટલું બતાવી શકે છે કે આ પત્થરમાંથી મુ-ર્તિ બની શકશે ખરી; પરંતુ આત્મસામર્થ્ય તો, તે પત્થરના હુકમને તેની દ્રારા-ચક્ષુ સમક્ષ ગોળા મુ-ર્તિનું ઉભી કરી દે છે. પ્રથમ વિશ્વાસ યાને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. આત્મ સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ કોઈ કામ કરવાનો વિચાર થાય છે, પછી તે અનુસાર ક્રિયા કરવામાં આવે છે. છંદગા થવી એ આત્મવિશ્વાસ છે જ્યારે તે અનુસાર પોતે ક્રિયા કરવી તે આત્મસામર્થ્ય છે.

જે મનુષ્યો આત્મ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેઓ પછી કહી શકે છે કે અમારી છંદગાઓ અને હમારાં કામો અમારા સિવાય કોઈનું અનુમાન કરી શકતું નથી; તેમ વળી અમને કોઈ સારો યા ખોટો વટીક પાડી શકતાં નથી કેવળ હું જ પોતે પોતાને સારો યા ખુરો બનાવી શકું છું. આત્મસામર્થ્યવાળો મનુષ્ય પોતાની આર્થિક, સમાજિક, માનસિક, સારિરીક અને આત્મિક દ્રશ્યને પોતેજ સુધારી શકે એમ છે. મનુષ્યનું હવન દેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ એ પક્ષ એવો છે કે જેનો પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતેજ વિચાર કરીને નિશ્ચય કરી શકે છે, આ માટે મનુષ્યે પ્રથમ પોતાના બળ ઉપર ઉભુ રહેતાં શીખવું જોઈએ બીજાની સદાયની આશા રાખવી અને તેના બક્ષા પર હવન ગાળવું નિર્ણય છે. પ્રથમના કામમાં જે પોતા ઉપરજ આશા રાખવામાં આવે તો પછી ગમે એવા મોટાં કામને માટે મુસીબતમાં પણ આપણે કદી ટકીએ કે:-

Let this Young year that. Silent. walks beside me
Be as means of grace, to lead me up, no matter
what besides me;

Wearer my master's face. If it need be that-ere,
I reach the fountain,
Where living Waters play.

My feet should bleed from sharp stones on the
mountain.

Then cast them in my way, If vain soul needs
blows & bitter losses,

To shape it for Thy crown.

Then bruise it, burn it, barden it with crosses,
With sorrows bear it down.

To what thou wilt to mould me thy pleasure.

And if I should complain

Help full of anguish Yet another measure
Until I smile at pain.

Send dangers deaths ! but fello me how to dare
them,

Enfold me in thy care. Send tears !

But give me strength to bear them.

કુદ્રતપ્રતિ જોશો તો જણાશે કે જે કામ પોતાને કરવાનું છે તે, તેને જાતેજ કરવું પડેછે; પોતાની જગાએ ખીજાને મોકલવાથી થઈ શકતું નથી. મોતનો કાસદ તમને આમતંત્ર કરવા આવે અને તમો ના પાડો અને ખીજા કોઈ આગળ જવા કહો એમ અને નહિ કુદ્રત નિત્ય જતાવી આપે છે કે મનુષ્ય પોતેજ પોતાનો મિત્ર અને પોતેજ પોતાનો શત્રુ પણ છે. પછી તે પોતાને પોતાનો મિત્ર બનાવે કે ગમે તો શત્રુ બનાવે એ તેનાં પોતાનાંજ હાકમાં છે. સાધારણ દ્રષ્ટાંત કસરતનુંજ લ્યો શું કોઈ માણસ પોતાની જગાએ ખીજાને અખાડામાં મોકલે અને કસરત કરાવે તો તેથી તેનું શરીર રૂબરૂ થઈ શકશે, કદાચી નહિ જ્યાં તુકીક તે પોતે જઈને પોતાના શરીર વડે શ્રમ નહિ કરે અને કસરતોના સિધ્ધાંત પર પોતાના શરીરનો અને સમયનો ઉપયોગ નહિ કરે ત્યાં સુધી તેને કાંઈએ લાભ થવાનો નહિ. એજ રીતે વળી કોઈ રોગ થતાં તે માણસને જાતે દવા

ન પીએ તો સંસારની સઘલી ઔષધીઓ તેને માટે નિષ્ફળ નિવડે છે. જો કોઈ પોતાના પેટની ચુંક મટાડવાને માટે ખીજાને ચુરણ ખવાડે તો શું તથી તેની ચુંક મટી જવાની હતી? નહિજ! રોગ મટાડવાને માટે તો જાતેજ દવા ખાવી જરૂરી છે. ધર્મના સંબંધમાં પણ આમજ છે. ધર્મમાં મનુષ્યે સર્વ કામ પોતેજ કરવાનું છે. તેણે એમ ન સમજવું જોઈએ કે હું ગાડીમાં એક મુસાફર છું; પરંતુ એમ જાણવું જોઈએ કે ગાડીનો ચલાવનારજ હું છું હું ગાડીનો દ્રાઈવર કીંવા એનજીવર છું અને ગાડી માફ જીવન છે. મનુષ્યે પોતાપરજ આધાર રાખતાં શીખવું જોઈએ નહિતર જીવન વ્યર્થ છે. અંતની પળે સગાં રોહીઓ કોઈજ સાથે આવવાના નથી.

નથી જગતમાં સાથ સંબંધી વિના ત્રિભુવન નાથ:
શું ફેગટ ફાંફાં મારે મુરખડા ભરે આભથી બાથ.
કમળ પત્ર પર જળખિંદુને સુકાતાં શી વાર;
શ્રાવણની જળ ભરી વાદલીઓ વિખરાતાં શી વાર.
જીવતર સમજવું તેવું, આખર ન લેવું દેવું;
જીવ જવું છે ખાલી હાઠ, અંતરમાં પાપ પુણ્ય સંગાથ.
પંથી જીવ પામી ગયો, નરભવ નગર બગર;
સોદાગર સમજી જઈ, કરો પુણ્યનો વેપાર.

જીવના જમાનાના રસાયણ ખનાવનારા કીમીઆગરો કહેતા કે, માત્ર એક આંચની કમી રહી ગઈ; જો તે આપી હોત તો કલાઈની ચાંદી, અને તાંબાનું સોનું બની શકતે. આચરણમાં પણ એજ રીતનું છે. અનેક મનુષ્યો એવાં છે કે જેઓ ઘણે ભાગે ઉત્તમ હોય છે, જેમનામાં જ્ઞાનની પણ કંઈજ કમી હોતી નથી, ધર્મબુધ્ધિ પણ હોય છે, પરંતુ કેવળ એકજ વાતની તેમનામાં ખામી હોય છે, જે તેમના જીવનમાં કોઈ

સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. આ ખામી આત્મ સામર્થ્યની છે. મનુષ્યમાં ગમે એટલા સારા ગુણો હોય મગર જ્યાં મુખી આત્મ સામર્થ્યનો ઉત્તમ ગુણ તેનામાં હોય નહિ ત્યાંજની તેનાં સધલાં સારા ગુણો નશાગા છે, એવાં મનુષ્યોને વારંવાર પ્રત્યેક કાર્યમાં કાંઈ કિલ્લવન થાય છે. અને જે કાંઈ કરે છે તે છાલકા વિચારથી કરે છે. તેને દરેક કામ કરવામાં બધું જાણાય છે. અને રાત્રિવસ જસ આમજ ગિંતા થયા કરે છે કે રખે મારી મહેનત નિષ્ફળ જાય ! અને નિત્ય એવી શક વેળા કરે છે કે મને કાંઈ ધેર એકાં આવીને મદદ કરી જાય. એવા ખ્યાલો કરનાર મનુષ્યમાં આત્મ સામર્થ્ય ગુણ હોતો નથી. અને ખરી રીતે વેળાં તેનાં કાર્યો તેનીજ બુલધી સદ્ગુણ ઉતરી ચકતાં નથી ત્યારે ઇનકાંન સગાંને હોય કે છે કેમકે તેનાં મનમાં આમ બાસ્યા કરે છે કે, લોક મારું કામ વેળાં નથી ને મારું મુલ્ય તપાસતાં નથી, મારી કામ પ્રત્યેની એવા તેઓ વેળાં નથી અને મને તુચ્છ સમજેછે. આ રીતે કેવળ પોતાના વિચારથીજ મનુષ્ય, ખીજને પોતાના દરેકી અને રાતરું હંમેશાં માન્યા કરેછે. આવા મનુષ્યોને શાંતી થવી પણ શુદ્ધીજ છે. અરે ! પણ ચિતાના ઘરમાં શાંતી હોયજ ક્યાંથી, તેને તો મનમાં જસ આમજ આવ્યા કરે છે કે મુજ સમ ખીજે સંસારમાં કાંઈ દુઃખી નથી, કાંઈ પણ દરિદ્ર નથી, જેને મારા જેટલી નિષ્ફળતા મળી હોય, એથી ઉલટુ જેનામાં આત્મસામર્થ્ય હોયછે તેના વિચારોજ શુદ્ધ હોય છે. તે નિત્ય પોતામાં ક્યા અવગુણો છે અને તેને હું શી રીતે દુર કરી શકુ અને જગતમાં હું ખીજઓ કરતાં કેટલો દલકો છું તેના વિચારોજ કરવામાં મંડ્યો રહેછે. અને ખરેખર પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની વખાણુ જેવા ને સાંભળવા કરતાં પોતાનામાં ગુપ્ત રહેલા દુર્ગુણો તપાસવામાંજ ખરી રીતે જન્મયો તમારે રોજ પ્રભુથી માગવું કે:-

God ! make my life a little light,
 Within this world ! to glow
 A little that burneth bright
 Wherever I may go
 God ! make my life a little staff
 Where on the weak may rest
 That so what Health and strength I have
 May serve my neighbours best
 God ! make my life a little song,
 That comforteth the sad
 That helpeth others to be strong
 And makes the singer glad.

આત્મસામર્થ્ય વિષે હું તમને એક દ્રષ્ટાંત કહું જે એક
 ખરો અનેલો અપવાદ આગળ અનેલો કહેવાય છે. કાશીમાં
 શ્રદ્ધાજીવન નામક એક મહેતાજી એકાદ છોકરાંઓની શાળામાં
 ભણાવા જતા હતા. પૈસે ગરીબ એટલે ઉધાર ઉછીકાથી પોતાનું
 અને બૈરી સંતાનનું પોષણ કરતા. પ્રસંગ એવો આવ્યો કે જે
 દિવસે સાહુકારને રૂપીઆ ભરવા જવાનું હતું તેજ દિવસે
 નિશાળમાં ઇન્સ્પેક્ટર પણ આવવાના હતા. હવે કરવું કેમ ?
 તેનાં વિચારમાં શ્રદ્ધાજીવન મહેતાજી ગુંધાયા. તેમની સ્થિતિ
 આ વેળા ખરેખર દયાજનક બની હતી. કેમકે જે તે દિવસે
 સાહુકારને રૂપીઆ ભરવામાં ન આવે તો તેમની વચ્ચેના
 કોલકરાર મુજબ શ્રદ્ધાજીવનને જાનથી બેગાન થવાનું હતું
 અને જે તેથી તે સાહુકારને ત્યાં જાય તો શાળામાં મોટા શિક્ષક
 ઇન્સ્પેક્ટર આવે તે વેળા હાજરી નહીં આપી શકવાના કારણે
 નિશાળમાંથી કાઢી મુકે તો જીંદગી તુલીક ભુખે ઠોકાવું પડે
 એમ હતું. છતાંએ તેના મનમાં આમજ આવ્યું કે પ્રથમ
 સાહુકારને રૂપીઆ ગમે તેમ ભરી દઇ જીંદગી ખચાવવી બેઠકએ

કેમકે જે હાંદગી દરે તો કોઈપણ દિવસે મોડરી તો મળવાનીજ
આમ મધ્યમ દરેવ કરી શ્રદ્ધાહવન તો જે ગામમાં સાહુકાર
હતો ત્યાં ગયો અર્ધાકલાકયાદ ઇસ્પેક્ટર શાળામાં આવ્યા. શ્રદ્ધાહવન
મહેતાહને રોકેન્ડ કરી અને ખચર અંતર પુછી વર્ગના છોકરાઓની
હાજરી કેટલોગમાં જોઈ સહી વડીક કરી આપી પાઠ્ય વિદ્યા
યથા અને ખીછ રકુલ તપાસવા ખીનત ગામે જવા સાફ સ્ટેશન
પર ગયા. ટ્રેન આવી. પ્લોટ દોર્મ પર ઉતરતાંજ શ્રદ્ધાહવને
તો ઇન્સપેક્ટર સાહેબને દીકા દહેસ્તથી ફગલાઈ જઈ ઝડપી પગલે
તે તેમની આગળ દોડી ગયો અને નીચે પડી મારી માગતાં
કહ્યું સાહેબ મને માફ કરજો પણ મારા અગત્યના કામસર હું
આપને માન આપવા તે સમયે નિશાળમાં આવી શક્યો નહિ.
શ્રદ્ધાહવનથી આવો વિચીત્ર ખુલાશો સાંભળી ઇન્સપેક્ટર ગુચ-
વાયો તેવણે કહ્યું આપ તો, હું જ્યારે શાળા તપાસવા આવ્યો
તે સમયે ટેબલ ભણી ઉભા હતા આપે, અને સલામ કરી
સહાર કર્યો વળી હાજરી પત્રક ખતાવ્યું. તે છતાં આપ એ
હું બોલોછો, શ્રદ્ધાહવન ઇન્સપેક્ટરનું આમ બોલવું સાંભળી
વધારે ડંગ થતાં બોલ્યો, ના સાહેબ, હું હતોજ નહિ હું મારા
કામસર અત્રેના એક પરગણાંમાં ગયો હતો જુઓ આ ટીકીટ !
અને તેથી તો હું આપની મારી ચાલવા આવેલો આમ ઘણી
વાદવિવાદ ચાલી પરંતુ તેઓ બન્નેમાંથી આ બનાવ કેમ બનવા
પામ્યો એ સમજી શક્યા નહિ.

મોડરે ઉપલી વાર્તામાં ખરી રીતે આમ બનવા પામ્યું હતું કે
શ્રદ્ધાહવન મહેતાહ આત્મસામર્થ્ય ગુણુ ધરાવતા હતા પણ તે
ખીસેલા ગુણુની વાત બિચારા મહેતાહ પણ નહોતા જાણતા.
શ્રદ્ધાહવન જ્યારે સાહુકારને ધરે ગયા ત્યારે શાળામાં તેમનું
કેવળ ખાકી બદલજ પડેલું હતું જ્યારે આત્મા બોખાંમાંથી
અહાર નિકળી સાહુકારને ધરે ગયો હતો કેમકે માસ્તરનો જીવ

સાહુકારમાં વિશેષ હોય જે પ્રતિ તેનો વિચાર પુષ્કળ દોડતો હતો, ત્યાં આત્મા જઈ પહોંચ્યો હતો. જેટલા જેટલા મહાન પુરૂષો થયા છે તે સર્વેએ અનેક દુઃખો અને આપત્તિઓ સહન કર્યાં છે. આપત્તિથી બીહવું એ કાચેરનું કામ છે. જ્યારે આવી મળતી આપત્તિઓ સહન કરી તેની સામે થવું એ વિરતાનું કામ છે. તેઓ સમજે છે કે નિષ્કળતા એ કાંઈ કાયમ માટે નથી, પણ ક્ષણ માત્રને માટેજ છે. જેમ રેલ્વે ગાડીની મુસાફરીમાં કદીએ આબુઆબુના ટેકરાને લીધે થોડું વખત અંધારૂં આવી જાય છે, પણ તે ટેકરા દુર થતાં પ્રકાશ આવી જાય છે. વાંદલાને લીધે ઘણીકવાર તેજસ્વી સુર્યનારાયણ ઢંકાઈ જાય છે મગર પળવારમાં તો તેનીજ ફોહ થાય છે. પ્રથમ પાણી ઉપર અને તેજ નીચે જાય છે ખરું; પરંતુ અંતે તો તેલજ ઉપર તરી આવે છે. અને પાણીને નીચે દબાવી દે છે. એજ રીતનું આપનું જીવન પણ સમજવું. નિષ્કળતા અને દુઃખનું અંધારૂં માત્ર થોડી ક્ષણને માટેજ હોય છે. જે ગયા પછી સુખનો પ્રકાશ એકાએક દિસે છે.

મુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ-ધટ સાથેરે ઘડીઆં;
ટાળ્યાં તે કોઈનાં નવ ટળે-રઘુનાથજીનાં જડીઆં.
નળ રાજ સરખો નર નહી-જેની દમયંતી રાણી;
અર્ધે વસ્ત્રે વનમાં ભમ્યાં-ન મળ્યાં અન્ન ને પાણી;
પાંચ પાંડવ સરખા બંધવા-જેની દ્રૌપદી રાણી;
બાર વરસ વન ભોગવ્યાં-નયણે નિંદ્રા ન આણી.
સીતા સરખી સતી નહી-જેના રામજી રવામી;
રાવણ તેને હરી ગયો-સતી મહા દુઃખ પામી.
રાવણ સરીખો રાજા-જેની મંદોદરી રાણી;
દસ મસ્તક છેડાઈ ગયાં-અંધી લંકા લુટાણી.

હરિચંદ્ર રાય સતવાદીઓ-તારા લોચની રાણી,
તેને વિપતિ બહુ પડી-ભર્યા નીચ ઘેર પાણી.

શિવજી સરખા સતા નદિ-જેની પાર્વતી રાણી;
ભોળવાળા બીલડી થકી-તપમાં ખાંભી ગણાણી.

જેમનામાં આત્મસામર્થ્યનો ગુચ્છ હોય છે, તે સર્વેથી
અધિક બળવાન હોય છે. તે સિવાયના માણસો નિત્ય શત્રુના
પંજરમાં દાખલગાજ રહે છે. અને તેમનો નાશ થતાં વાર
લાગતી નથી. એવાં મનુષ્યોમાં સ્વતંત્રા હોતી નથી. નિત્ય
ગુલામગીરીમાંજ પોતાના દિવસ પુરા કરે છે. જે મનુષ્ય વિપતિ
વખતે ધૈર્યને ધારણ કરીને દૃઢ રહી શકે છે અને આવેલાં
વિધ્નોને સાદસ અને વિરતાથી ખમે છે તે પોતાની આંતરિક
શક્તિ ઉપર નિર્ભર રહી શકે છે. જ્યાં સુધી મોગલ શહેનશાહો
જાતે કાય કરવા તત્પર રહ્યાં ત્યાં તુલ્લીક મોગલ સામ્રાજ્યની ચઢતી
ચિત્તિ હતી પણ જ્યારે પોતાનું કામ અમલદારો પર સોંપાયું
એટલે તેમનો પરાજય થયો. એવાજ હાલ રોમનો પણ છે.
જ્યારથી રોમ-વાસીઓએ સ્વાવલંબનનો ત્યાગ કર્યો અને
પોતાનું કાય યુદ્ધમાં પડડાએલા કેદીઓને સોંપ્યું તે વખતથી
રોમ દેશનું પતન થવા માંડ્યું. અને તેમનામાં હિસાહ બદલ
આળસ, ભય, દુર્બળતા અને કંદાલાએ પ્રવેશ કરવા માંડ્યો.
પરિણામ એવું આવ્યું કે રોમ જેવો બળવાન ક્ષત્રિય અને
વિજ્ઞી દેશ બળહિન અને સદાસહિન થઈ પડ્યો. આત્મ
સામર્થ્ય માટે જો કે અનેક વિધ્નોને સહન કરવાં પડે છે; પરંતુ
વિધ્નોને સહન કરવું એતો ત્યાર પછી મનુષ્યનો સ્વભાવજ
થઈ પડ્યો જોઈએ. સંસારમાં એજ કર્તવ્યનો માર્ગ છે. ઘણાંય
મનુષ્યો એવાં આળસુ અને દુર્બળ હોય છે કે તેઓ દુઃખ
પ્રસંગે ધૈર્ય રાખતાં તો બાજુ રહ્યા પણ પોતે પોતાની

હાર વરીક ઉપાડી શક્તાં નથી એવાં મનુષ્યો દેવળ ભોગ વિલાસોમાંજ રહી જાયછે. અને સંસારમાં તેઓ કંઈજ કરી શક્તાં નથી જગતની આવી માફી હાલત ઉપર અફસોસ કરતાં એક કવિ લખે છે કે,—

Whenever I take my walks abroad

How many poor I see ?

What shace I render to my god

For all his gifts to me ?

યાને—

ન્યારે ફરવા નિસરૂ બાર શહેર બજાર;

બહુ નર્ધન નજરે પડે દુઃખીઓ સૌ સંસાર.

જે બક્ષિશ મુજને કરે સમર્થ સરજન હાર;

તે સંઘળાંતો ક્યમ કરી માનીશ હું ઉપકાર;

આત્મસામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવા સાંર મનુષ્યે પ્રસંગ આવે એક બીજાને સલાયતા આપવી જોઈએ. જીવનના આરંભથીજ તેણે આ વિચાર કરી રાખવો જોઈએ કે, જીવન એ એક એવું યુદ્ધ છે કે જેમાં તેને જાતેજ લડવું જોઈએ અને જાતેજ ચોધા બનવું જોઈએ. જગતના યુદ્ધમાં બાહુતી ફાજથી કામ ચાલવાનું નથી તેમ કંઈ બચી પણ શકાવાનું નથી. આ યુદ્ધ માંથી બચવું એ મૃત્યુ વૃત્ત્ય છે.

કેમકે જે બચશે તોએ મરશે અને નાસશે તોએ મરશે એમ છતાંએ એ યુદ્ધમાં વિજ્ય મેળવવા તમારે આત્મ સામર્થ્યનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. મનુષ્યની અંદર કાંઈ કાંઈ ખાંભીઓ તો છેજ ! જે તેને દેખી શકાય નહિ. જેમ તપ્તામાં જોયા વિના મોં દેખી શકાય નહિ. તેમ એક મનુષ્યની ખાંભી ખુબી સાંભા વિના કાઢજ જોઈ શકે નહિ. માટે ન્યારે ન્યારે તમને કાંઈ તરફથી તમારી ખાંભી બતાવવામાં આવે તો તે

ખાંમી દુર કરવા તમારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો તમારામાં કોઈ એવી શક્તિ ન હોય કે જે શક્તિ બીજામાં હોય તો તમારે કદિએ તેની ધર્પા ન કરતાં તે મેળવવા કોશીય કરવી જોઈએ આ માર્ગ અમલમાં મુકવો કઠણ છે. એ માટે તમારે રોજ રાત્રે સુતી વેળા તમારાં આખા દિવસના કામનો હિસાબ લેવો જોઈએ. જે એક પ્રકારની પ્રાયના સાથ સ્વમુદારણનો ઉત્તમ ઉપાય છે.

At eveining to myself I say
My Soue where hasè-thou glean'd to day,
Thy' labours how hestow'd ?
What hast thou rightly said or donè ?
What grace attain'd or knowiedge won
In following after God !

મનુષ્યે દિવસે દિવસે પોતાની ઉન્નતિ કરતાં રહેવું જોઈએ જે સ્થિતિમાં આપણે પરમ દિવસે હતાં તેથી કાલે આગળ વધ્યાં છીએ, અને જેટલાં કાલે હતાં તેથી આજે આગળ વધવું જોઈએ. અને જેટલાં આજે વધ્યાં છીએ તેટલાં-બીજા કાલે તેથી વધુ આવતી કાલે વધીશું. આ વિચારો સફળતાના મુળ રૂપ છે. આત્મ સામર્થ્ય ઉપર આધાર રાખનારો મનુષ્ય બીજાના ચશના આશ્રય ઉપર કદિએ છૂવતો નથી. તે જાતે વિચાર કરે છે, જાતે ઉધોગ કરે છે અને જાતેજ કામ કરે છે. આથી આમ ન સમજવું કે આપણે આપણા શુભકાંક્ષી શીખાંમણ ન સાંભરવી. જો તે સત્ય ભાવથી માર્ગ બતાવે તો તે અવશ્ય સાંભારવીજ; પરંતુ સાચ્યા મિત્રો જગતમાં જવલ્લેજ જોવામાં આવે છે. કેમકે દુનીઆ સ્વાર્થી અને દગાબોર છે, તો માણુ-સોની તો વાતજ શી કરવી ? હવે મનુષ્ય જયારે આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મસામર્થ્યથી પરિપુર્ણ થાય છે, તે સમયે જો તેને

કુદ્રતી થવા મારે છે. એવા ત્રિકાળનું જ્ઞાન ધરાવનાર આપણી કામમાં એકજ વિરસો-શાહ સુશતારપના રાજમાં જન્મસ નામે થઈ ગયો હતો જેવણ પાછલથી આપણા હજરત જરથુસતની પુત્રી સાથ પરણ્યા હતા.

ત્રિકાળજ્ઞાનનો અર્થ ભુત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની વાતો જાણવી એવો થાય છે. આરંભમાં એવા જ્ઞાનનું સામર્થ્ય ઘણું ભાગે હતું. પ્રાચીન ઇતિહાસમાંથી એ વિષે ઘણીક નોંધો મળી આવે છે. રૂપી અને મુનીઓમાં ત્રિકાળ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય ઘણું ભાગે હતું. વાલ્મીકીએ રામચંદ્રનું ચારિત્ર એજ સામર્થ્ય વડે લગવાન રામના જન્મ આગાહી લખ્યું હતું. વશિષ્ઠને છાનામાનાં રાતના સમયે મારવાનો ઇરાદો વિશ્વમિત્રે કર્યો હતો; જે ઇરાદો વશિષ્ઠે પોતાની પુણ્ય કુટુંબમાં બેઠે બેઠે તેજ સામર્થ્યથી જાણી લીધો હતો. વળી આપણા મહાન રૂપીતામા જરથુસતને પણ પોતાનું મોત અગાઉથી જાણીતું હતું. એ પ્રમાણે ત્રિકાળ જ્ઞાનીનાં અંસખ્ય ઉદાહરણો ઇતિહાસ દ્વારા મળી આવે છે. ઇશ્વરી સિદ્ધાંતોને ખાસ કરી નહિ માનનારાઓને આવા દ્રષ્ટાંતો ગમ્યા કીંવા કલપિત લાગશે. પણ તે મનુષ્યો આત્મસામર્થ્યથી પોતાની મેળે વિચાર કરવા જેટલીખી સ્વતંત્રા ધરાવતાં નથી.

જગ બોલે કાવે તેમ મારે મન વસ્યુ જેમ;

મારે કરવું તેવું તેમ મારે લિલા દ્હેર છે.

હરિએ આપ્યું જે સુખ તેજ મારે સાચ્યુ સુખ;

બાકીનું બધુંએ દુઃખ મારે લિલા દ્હેર છે.

કોઈ મહેશ રામા રંગે કોઈ મોહ્યા વિન્ત સંગે;

હું મોહ્યો હરિ સઉ અંગે મારે લિલા દ્હેર છે.

પૃથ્વીમ ભણીના મુલકોમાંના અમેરિકાના સંબંધમાં સેનેકા નામક તત્ત્વ જ્ઞાનીએ અને પ્રોટેસ્ટન્ટ મતના સુધારવાના વિષયમાં

દાનત નામક જ્યોતીશે પ્રથમથીજ સુચના કરી હતી એ વાતનો સર્વત્ર પ્રસિધ્ધ છે. વૃણી એ સામર્થ્ય મિલકત, પિંડાર, ક્ષત્રી મકેસ વિગેરે કાળોમાં પણ હતું એમ કહેવાય છે કે સરીઆનાં રાજના સેનાપતિએ તેના તોફાર ગેહાજને જે વખતે કળ્યો હતો એ વાત એલીશાએ અગાઉથી જાણી લીધી હતી. એકવાર એલીશા ડમાસકસ જતો હતો; માર્ગમાં તેને ખર્ન હરાદ નામનો રાજાનો સરદાર મળ્યો. એલાર પેલાર વાત પછી એલીશાએ સરદાર હેજલને કહ્યું ભવિષ્યમાં તું ઇજરાયલ નગરને આખી નાખીશ અને મનુષ્યોને કતલ, આગી વિચીત્ર વાતો સમજી હેજલે ઉત્તર દીધો આપના આ ગરિય સેવકથી તેવું રાક્ષસી અને નિંદાયુક્ત કૃત્ય કદીએ થવાનું નથી. એલીશા હર્ષથી બોલ્યો એ વાત મને ઇશ્વરે આપેલા જ્ઞાનથી હું તને કહું છું, કે જ્યારે તું સીર્યાના રાજ સિહાસન ઉપર બેસીશ ત્યારે તુંજ એવા રાક્ષસી કૃત્યો કરીશ. અને ખરેખર કેટલાક વખત પછી એલીશાની ભવિષ્ય વાણી અક્ષરશઃ સત્ય થઈ એવાં જ્ઞાન માટે ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

सर्व कर्मास्त्वित्कं पथं ज्ञाने परिसमाप्यते ॥

ताद्रिद्रि प्रणिप्रातेन परिप्रश्न सेवया :

उपदेउयंति ते ज्ञान ज्ञानि न स्त-त्त्वदर्शिर्न ॥

અર્થ:—હે પાઠ્ય! સઘલાં કર્મ આખેર જ્ઞાનમાં સમાપ્ત થાય છે. જે જ્ઞાનચુક્રથી જોનાર જ્ઞાનીઓ છે તેઓ શીષ્ય બનનારને, તપાસ કરનારને, સેવા કરનારને જ્ઞાન આપશે.

એજ રીતનું વાક્ય આપણા પાક અવસ્થામાં “ મોટી હપતન યસ્તમાંથી મળી આવે છે કે;—

धर्मम ध्याम ध्रुम धानम ह्योम नष्टधोमि दुर ओम,

પઉર્વ તાયુમ પથર્વ ગર્ધમ પઉર્વ વેહર ક્રમ યુધ્ધ્યો મધ્યે;
માચિશ પોઉર્વો એતનો; વિસ્થે પઉર્વ યુધ્ધ્યો મધ્યે.

અર્થ:—અમે દર્દને પછાત રાખનાર હોમ! તારી કને
છદી બક્ષેશ (હુ) આ માગુછું (કે) અને અગાઉથી ચોર વિષે
અગાઉથી ખુની વિષે, (નથી) અગાઉથી વરૂં વિષે જાણી
શકીએ. હમારી આગળ કોઇ (ખીજે) નહી જાણી શકે, બધું
આગાઉથી હમોજ જાણી શકીએ.

ત્રિકાળ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય મનુષ્યમાં શી રીતે અને ક્યારે
આવેછે એ વાત વિચારવા જેવી છે. મનુષ્યને તે જ્ઞાન ચિન્ત
વૃત્તીઓને એકાગ્ર કરવાથી જ્ઞાન પેદા થાય છે. ચિન્તની એકા-
ગ્રતાથી આ સ્થુળ શરીરની સ્થુળ ઇન્દ્રિઓન પણુ પોતે ક્રિયા
રહિત થવું પડે છે. એવા વખતે એકાગ્ર થએલું ચિન્ત તે
આત્મામાં પ્રવેશ કરે છે, જેને પરમાત્મા સાથે નિકટનો સંબંધ
હોય છે. આપનો જે દમ ચાલે છે તે નસકોરામાંથી છે. પણ
એકજ નસકોરીમાંથી આપણે દમ લઈએ છીએ એમ ઘણાંકા
જાણતાં નથી જે મનુષ્ય પવિત્ર હોય છે તેનીજ બે નસકોરામાંથી
દમ જાય છે. એવાં માણસોને “સુપુમણા” કહેવામાં આવે
છે. આ સુપુમણાં મધ્ય રાત્રે કે મધ્ય બપોરે ચાલતી કહેવાય
છે. આવી એકાગ્રતા દ્વારા ભુત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની
યાતો વચાવત જાણી શકાય છે. કવચિત દેવી જ્ઞાન, વિદ્યાદાન
અને જાણી અજાણી વસ્તુઓનું પણ જ્ઞાન થાય છે. મનુષ્યે
પોતે ત્રિકાળી જ્ઞાની થવા માટે પ્રથમ; ઇશ્વર એકજ અને
આપણુ સઘળાં તેનાંમાંજ વસીએ છીએ એ જાણવું જોઈએ.
તે અંખડ પ્યારની મોટાઇને ઝાળખતાં એક દિવસે તેનામાં
ખુદાઇ જ્ઞાન આપોઆપ પ્રવેશ થાય છે. માણસો, ખુદાઇ લાયકાત
માટેજ નિર્માણ થયું છે. પવિત્ર “કુરાન” માં કહ્યું છે કે:-
“નહનો અકરઓ ઇશ્હેમીન હબલીલ વરીદ” યાને હુ

ઈનજાનની તરફ, તેની ગરજની નસ કરતાં પણ વલોન નગદીક હું.

‘આદમજ’ માં કાઢેરો કહું છે કે:—

I and my Father are one યાને—હું અને મારો આપ (ઈશ્વર) એકજ હીએ.

તેમ વળી ત્રીમંદ લગવડ ગીતામાં પણ આવ્યું છે કે:—

सर्वस्य चाहं हस्तिनमि विष्टो !

ममः सुमति ज्ञानि मक्तो हनच ॥

સવાર્યો:—

"Gerily, am enshirned in the hearts of all;
from me is memory, wisdom and Loss"

આદમકો ખુદ મત કહે, આદમ ખુદ નહિ;

લેકીન ખુદકે હુરમે, આદમ ખુદ નહિ

એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે—શરીરની જે રૂત્રી છે તે આત્મતો દિવસ છે; અને આત્માની જે રૂત્રી છે તે શરીરતો દિવસ છે. શરીરના દિવસમાં શરીર પેશ્વના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આત્માના દિવસમાં આત્મ જન્મ સંપિન્ન જ્ઞાન પેશ થાય છે. પોત પોતાની રૂત્રીએ જન્મે પેત પેતાના કર્તવ્યને સુધી જાય છે આ પ્રકારે આ સામર્થ્ય પણ ચિત નિરત પ્રગ્વશીન્ન જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ સામર્થ્ય આત્મા મહેથી દેતપન્ન થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આત્માવિષમાન હોય છે. આથી મનુષ્ય વારે તો અહું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે! પરંતુ ઈદિએના વિષયો-માત્રે પ્રેમ આ સામર્થ્યને ખલાર પ્રકરવા ન દેતાં હોય છે. જ્યારે મનુષ્ય વિષયસ દિતે ત્યાગીતે નિર્મળ ચિતે આત્મમાંથી જન્મતે મેગરે છે, ત્યારે તેને આ દેવી સામર્થ્ય પુણું રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. રૂત્રથી કોકેલો આત્મ ઉપરથી જલુક શકે.

નથી, પણ જો ઉપરથી રાખ કાઢી નાખવામાં આવે તો તળેનો અગ્નિ અમકવા લાગે છે અને તે બરાબર દેખી શકાય છે, એજ રીતે ત્રિકાળ જ્ઞાની થવાનું ફરેકના લાગમાં હોય છતાં વિષયાસક્તિ રૂપ રાખમાં ઢંકાય રહે છે. માટે જોજો આત્મસમ્બધા આત્મસામર્થ્ય અને ત્રિકાલી જ્ઞાની થવું હોય તેજો રાખના ઢગને ખસેડી મેળવો જોઈએ.

ક્રીસમતની બલીદારી છે-ક્રીસમત કરે સો હોય;
ક્રીસમત કોણે બનાવ્યુ-તે તું વિચારી જોય
તે તું વિચારી જોય-કોઈ કહે પ્રભુજો ક્યુ;
કોઈ કહે બન્યુ આથી-તે કાને ધ્યુ.
પ્રભુ મુખથી એવું કહે-અલિપ્ત હું છું સદાય;
દુનીઆના સર્વ કાયદા-મને ન બાધક થાય.
જેવા વિચાર તેવું યશે-મન માળા જેવી હવે;
જેવું વાવો તેવું લણો-પ્રભુ મુખથી એવું કહે.

પ્રકરણ બીજું.

શાંતી વિનાનું જીવન રમશાંત.

Giving friends I be wise and dry
Straightway every weeping eye;
What you left upon the hier,
Is not worth a single tear;
'Tis a simple sea-shell, one-
Out of which the peare has gone;
The shell was nothing, leave it their,
The peare-the Soul was all, is here.

Byron.

મનુષ્ય જીવનમાં શાંતિ એ એક અમુલ્ય વસ્તુ છે. જેમની આંતરિક ગતિ અને ઉદ્દેશ્યોથી પુણી રીતે સહાનુભુતિ છે, તેવા મહાન જીવનના આધાર રૂપ શાંતિ છે. જ્યાં સ્વતંત્રતા, સ્વા-વલંબન શીલ અને સચરિત્ર મનુષ્યોનો વાસ હોય છે, ત્યાં શાંતિ જણાય છે; કેમકે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા, ઉદ્દેશ્યની સ્થિરતા, આત્મ-શ્રદ્ધા અને આત્મજાનું જ નામ એ શાંતિ છે.

જે મનુષ્ય માત્ર દૈવ લાગ્ય ઉપરજ ભર્યો રાખે છે, તેને કદિ પણ શાંતિ મળતી નથી, તે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિથી એક તમ્બુ પણ આગળ વધતો નથી, અને ભવિષ્યની કાંઈ ચિંતા કરતો નથી, પણ કાયેર અને પુરપાર્યહિન અને છે. તેના મોંમાં જે કોઈ નાખે તો ખાય, નહીં તો એમનો એમજ પડ્યો રહે છે. તે જાતે કંઈ કરતો નથી તેની દશા સુકાંત વગરની નહિ કાના જેવી હોય છે, કે કોઈ પણ પ્રકારની વ્યવસ્થા વગર છોડી દેવાથી સમુદ્રમાં ડુબી જાય છે. તેની પાસે હોકાય ત્ર કે સમુદ્રનો નકશો હોતો નથી. તેમ તેને ખખર પણ હોઈ શક્તિ નથી કે ક્યાં જવું છે. જ્યાં હવા તેને લઈ જાય છે ત્યાં તે જાય છે. તેનું જીવન ઘણુંજ અનિયમિત અને દંગલગા વિનાતું હોય છે. તેનાં મનમાં કાંઈ સંકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેને કોઈ ઉદ્દેશ હોતો નથી અને કોઈ કાર્ય પ્રણાલી પણ હોતી નથી. આવા મનુષ્યને કદિ શાંતિ કે સુખ મળતું નથી. મારે તમારે નિત્ય તમારાં મનને દિશાસો આપી સમજાવતાં રહેવું જોઈએ કે—

I stay my haste, I make delays.

For what avails this lagger place ?

I stand amid eter nal ways.

And what is mine shall know my face.

Asleep awake by night or day ?

The friends I seek are seeking me;

No wind can drive my bark away
 Nor change the tide of destiny.
 The waters know their own, and draw
 The brooks that spring in Yonder height;
 So flows the good with equal law
 Unto the soul of pure delight;
 The stars come nightly to the sky;
 The tidal wave in to the sea;
 No time nor space nor deep nor high;
 Can keep my own away from me.

હું ઉતાવળથી નહિ પણ ધીરજથી કામ કરું છું, કેમકે
 ઉતાવળથી શું પ્રાપ્ત થવાનું છે? હું શાશ્વત માર્ગનો પથિક છું
 અને જે વસ્તુતઃ મારું છે તે મને અવશ્ય મળશેજ. જગતાં
 અથવા ઉધાતાં, દિવસે તેમજ રાત્રે હું જે મિત્રોને શોધું છું તે
 મિત્રો પણ મને શોધે છેજ! કોઈ પણ તોફાની પવન મારી
 જીવન નૌકાને અવગે માર્ગે દોરવા તેમજ મારા ભાગ્યના પ્રવાહને
 ફેરવવા સમર્થ નથી. જેવી રીતે સમુદ્ર પોતાના સન્નતીય જળને
 પિછાંચે છે, અને પૃથ્વિ ઉપર ઉત્પન્ન થતા ઝરાને નદી રૂપમાં
 ફેરવી પોતાના તરફ આકર્ષે છે, તેમ પવિત્ર આનંદિત આત્મા
 તરફ પણ શુભ વસ્તુ આકર્ષાય છેજ. જેવી રીતે રાત પડતાં
 તારાઓ આકાશમાં પ્રકાશે છે અને જેવી રીતે દુર્યામાં ભર્તારી
 ઝાટ નકકી પડે છે, તેવીજ રીતે જે મારું છે તે પણ
 આવશ્ય મને મળશેજ. તેમાં સમય, સ્થાન, ઉચ્ચાઈ-નિચ્ચાઈ કંઈ
 પણ અંતરાય ભુત થઈ શકે તેમ નથી.

જે મનુષ્યો પુરુષાર્થ ઉપર ભરોસો રાખે છે તે મનુષ્યનું
 જીવન અહુજ નિયમિત અને નિયમનુસાર હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ
 પ્રથમથીજ નક્કી કરેલો હોય છે. અને તે સદા નિર્ણય માર્ગે
 જનારું હોય છે: આવા માર્ગમાં કેટલીય વિપત્તિઓ આવે,

પવન કે ભરતીઓની અસર કેવળ સમુદ્રની ઉપરની બાજુ ઉપરજ હોય છે. અને વધારેમાં બસોથી ત્રણુમો પુર નીચે મુઘી જઈ શકેછે. અને તેથી છેક તળેટીએ તેની અસર થતી નથી. અંદર તો મુળ સ્થિતિજ કાયમ રહેછે તેવીજ રીતે અંદરની શાંતીની ગતિ છે. છવનનાં અનેક મોટાં મોટાં કાર્યો કરવાને માટે અપણો હંમેશાં નાનામાં નાનાં કાર્યો કરવામાં પણ ઘણાંજ શાંત રહેવાની જરૂર છે. જે પોતાના ઉપર કાંયુ રાખી શકેછે તે મનુષ્યનેજ શાંતી પ્રાપ્ત થાય છે. આવો માણસ ઘણે જાગે શ્રીમદ ભગવદ ગીતાના ૫-૨૦ માં જણાવ્યા મુજબ—

ન પ્રહૃષ્યોત્પ્રિય પ્રાપ્ય નોદ્ધજે ત્માપ્ય ચાપ્રિયમ્ ।

સ્થિર સુદ્ધરસ મૂઢો વ્રજ વિદ્વલ્લણી સ્થિત ॥

“આહેલી ચીજ મળવાથી દરખાતો નથી, અને અણુ ગમતી ચીજ આવી પડેછે તો તેથી દલગીર થતો નથી, બુદ્ધિ જરા ડગતી નથી, માહેથી એટલે અજ્ઞાનથી ભોળવાતો નથી, એવો જે માણસ બ્રહ્મને જાણનારો છે તે બ્રહ્મમાંજ રહેલો છે.”

ન્યારે તમને સંસારિક ચિંતાઓ સતાવે, અને આપત્તિઓથી તમારો હવ ગભરાય, ત્યારે તમારે શાંતી દેવીના પવિત્ર મંદિરમાં પ્રવેશ થવું જોઈએ અને ઘોડો વખત સર્વ વાતને વિસારી કેવળ શાંતી દેવીનીજ આરાધના કરવી જોઈએ. જે તે વખતે પણ સંસારિક ચિંતાઓ અને વિગ્નેઓ તમને ડગાવી દીધા, અને તમે ડગાઈ ગયા તો સમજજો કે તમે સદા તેના દયાયક્ષાંજ રહેશો, અને તેના ઉપર તમે કદિ પણ વિન્ય પ્રાપ્ત કરી શકશો નહિ. ચિંતા અને આપત્તિના વખતે શાંતી પ્રાપ્ત કરવાનો એકજ ઉપાય છે અને તે આકે જે વાતથી તમને ગભરાઈ થતો હોય તેને પ્રથમ સમજો અને તમારી સંપુર્ણ સંકલ્પ શક્તિનો તેના ઉપર ઉપયોગ કરો, તો પછી તમને જણાશે કે જેમ મુઘ

હિતોજ તમામ અંધારૂં દુર થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે તમારી ગભરાંમણુ જેની મેઝેજ દુર થઈ જાયે અને તે પછી જે શાંતિનો અમલાર તમારા હૃદય મંદિરમાં પ્રવેશિત થયે અને જે નવિન શક્તિ તમને આણુયે, તે પુણું શાંતિની પ્રાપ્તિનો આરંભ કરયો. પછી તમે નહાન વિદ્વેતા અને આગ્રહો વિરુદ્ધી નિભર્ય થઈને દુર ફરી શક્યો. તેમજ પછી જે તમારી સંપૂર્ણ આગ્રહો અને તમારો સંપૂર્ણ ઉપયોગ નિરૂપ પાવુ નાય તોએ તમને ગભરાંમણુ કે નિરૂપ કલ્પન થયે નહિ, અને તમારું હૃદય તે વેળા તમને શુભ રીતે દિશાનો આપ્યો કે એક, કુચ્છ શીઠર નહિ. બધે તને હાલમાં કાપડો ન થાય પાઠશ્રી તો થયેજ! અંતરહૃદના આ વીરજ રૂપ અવાજને જોએ પ્રમુદા વેણુ તરીકે પિઠાણુ છે તેઓ શાંતિ કરા સુખના માર્ગ પર પોતાના પગલાં ભરી શકે છે. જ્યારે વિરુદ્ધ વર્તનવાળો હૃદયમાં સપડાયછે અને આ રીતે પછી કોઈ સીઠરના કોરુ મુજબ—

On this earth, men are often, without their own agency, fated to be dangerous to others.

"આ અવસ્થામાં માણસો વારંવાર પોતાની મરજ વખત ખીજાંઓને જોખમ કયાં થઈ પડવાની સરજત કરાવેછે."

ખીજાં કોઈક કંઈ અને દેખતે હોયે તમારી નિંદ્રા છે, તમારો દોષ કહે, કીંચ કોઈ પણ પ્રકારે તમને હાંતી પહેંચાડવા તત્પર થાય, અને તે વેળા જે તમને કોઈ કલ્પન થાય તો તે વેળા પણ તમારે શાંતિનોજ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કોઈકીસ નામના શીઠરહૃદની આપડી કહ્યા એર હતી. એક દિવસે પોતાના વણી ઉપર ખગાળ પડ્યું નાજ ઉપરથી વેળું અને તે જોઈ આપડો કોઈકીસ જેટલુંજ શાંતિથી એવી શક્યો કે "અરુ! આપડી બધી ગણોતી અજના કહે પછી વરમાદ વરસે એમાં નવાઈ શી હ" જેજ રીતે શીઠરો આજેનાત વરમા તે રાજદરારી

નર પેરિક્લીસના બાથમાં બન્યું છે. તેની પાછલ એક નિંદક માણસ આખો દહાડો લાગ્યો હતો. જ્યારે રાત પડી ત્યારે પેરિક્લીસેજ તેને લેમ્પ સાથે ઘરે મોકલી આપ્યો. હિંદુસ્તાનના પોયુગીસ ગર્વનર આલમઘદા એકવાર દુસ્મન લશ્કરના મારાથી એટલો તો આજેજ થઈ ગયો હતો કે, બીજો કોઈ જો તેના સ્થળે હોત તો સુલેહ કરી દેત. તેના પગો ઉડી જવા છતાં બારકસનાં સઢ ઉપર તે ચઢ્યો અને પોતાને થતાં બારે દુઃખનો કોષ આગળ કિંચીત ઇસારો પણ ન કરતાં સઢ ઉપરથી પોતાની તરવાર ગુમાવીને તે પોતાના સાથીઓને લડવાને ઉશકેરતો રહ્યો. સેવટે તેનો પ્રાણ ગયો ત્યારેજ સઢ ઉપરથી ગચડીને પટકાઈ પડ્યો. મરતી ઘડી લોહીનો ગોટ ગળી જઈ તે શાંતીથી એટલુંજ ખેલી શક્યો કે, ઓ ઇશ્વર! શુક છે તારા કે તેં મને મોતની શાંત નીંદ્રામાં નાખ્યો. હવે મને કોણ એ મધુરી કુધમાંથી જગાડી શકવાનું હતું; તેં મને સ્વર્ગમાં નાખ્યો છે—નહી કે ગિરફતારમાં!" ખુડાપેરની સુપ્રસિદ્ધ " નેશનલ કનઝવેટરી ઓફ મ્યુઝીક " નો પ્રમુખ કાઉન્ટ ગેઝા જિન્દી પ્રથમ બહુ નિર્ધન હતો. બહુ મુસીબતે તે પોતાનું આજીવિકા ચલાવતો હતો. અને તેટલાં કાંઈક અકસમાતથી તે પોતાનો જમણો હાથ ગુમાવી બેઠો, છતાં શાંતીથી બીજા હુન્નર તરીકે સંગીત શાસ્ત્ર શીખવા માંડ્યું. જે વિધાએ તેને લોક માનીતો અને ધનવાન બનાવ્યો. આ રીતે જેઓ પોતાને મદદ કરેછે તેઓને ખુદ મદદ કરેછે. (God helps those who help themselves)તમારે ફક્ત આટલુંજ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે, " Biter bit " ની કહેલીનુસાર જે ખાડો ખોદેછે તેજ તેમાં પડે છે. બીજા સાથે વિના કારણે હુંડાશ કરતાર મનુષ્ય પોતેજ તેના ખરાબ પરીણામને ભોગવે છે. દુનીયામાં આજ તુલીક આમ બન્યું નથી કે, જેમને બીજાઓની સાથે હુંડાશ કરી હોય, અને

તેને કોઈ પણ રીતે તેનો પુરેપુરો જલ્લો મલ્યો ન હોય !
જે મનુષ્ય આમ માને છે કે અમુકને નુકસાન તો કયું છે
અને તેથી હવે તેનાથી શું વળવાનું છે ? તેમાં તેની ભુલ
છે. પ્રકૃતિમાં નાનામાં નાની વસ્તુ પણ નકામી નથી તેમ દરેક
ચીજોનું જમા અર્થ ત્યાં થાય છે. અને અંતકાળે સર્વેને
તેની કરણી મુજબ ફળ મળે છે. જે મનુષ્યો શાંત સ્વભાવના
હોય છે, તેઓ ખુરાં સાથે ખુરાઈ કરી વેર લેવાનું કામ પાપી
ગણે છે. અને ભુલ ચુકે પણ પોતાનો એ નિયમ તોડતા નથી.
તેમને ક્વચિત કોઈ સતાવે પણ તેઓ શાંતિના બળે તેઓ
મૌન ધારણ કરી પોતે જે કામ કરતા હોય છે તે આનંદિત
રીતે કર્યાજ નાય છે. અને પ્રસંગપાત્રે ખુરાઈનો જલ્લો લલા-
ઈથીજ વારી આપે છે. કેમકે તેઓ જીવંતી માને છે કે
આજે જેની સાથે આપણે શતરૂ થઈશું તેનીજ સાથે આવતે
લવે આપણને સાથે રહેવું પડશે. "When were you
born"માં લખે છે કે:—

Two shall be born the whole wide world apart,
And speak in different tongues, and take no
thought,

Each of other's being, and no heed,

And these o'er unknown seas to unknown
lands,

Shall cross, escaping wreck defying death,

And all unconsciously shape every act,

And bond each wandering step in to this end,

That one day out of darkness they shall
meet

And read life's meaning in each other's eyes.

યાને—“એ જીવો દુનીયાના તદન જુદા લાગોમાં જન્મ પામે, અને જુદી જુદી ભાષાઓ બોલે, અને એકબીજાને તેમની હસ્તીનો ખ્યાલ પણ કે પરવાહ વટીક હોય નહિ અને આ જીવો અજાણ્યા દર્યાઓ પર ચઢને અજાણ્યા મુલકો તરફ મુસા ફરી કરે અને તેમાં મરણના જોખમમાંથી બચીને અંજલિપણે પોતાનાં સઘળાં કામો અને પોતાનાં કદમ એવી રીતે દોરવે છે કે આખરે એક દિવસે બેગાના પણાના અધકારમાંથી બહાર આવીને તેઓ એકબીજાને મળવા પામે અને એક બીજાની આંખોમાં જીદગીનો ભરમ વાંચવા પામે છે.”

આ રીતે મનુષ્ય, નાનાં નાનાં કાર્યોમાં પણ બ્યારે શાંતીનો ઉપયોગ કરવાનું શીખશે ત્યારે તે મોટાં કાર્યોમાં પણ શાંતી દાખવી શકશે અલગત, સ્થુળ દ્રવ્યથી તમને કવચિત્ દુષ્ટ અને નિચ મનુષ્યોની આ સંસારમાં ઉન્નતિ થતી જણાતી હશે, વળી જે લોકો અપરાધી, માયામાં વિટલાયલા અને કુકર્મી હશે તેઓને ફાલ્યા કુલ્યા તમો દેખતાં હશે પણ આવા દોંગી જીવનો મનુષ્યોને ખચ્ચીતજ છુલ ખવાડનારા છે. જેઓ શાંતી રાખી શકે છે તેઓ આવા બનાવોની જરાએ દરકાર કર્યા વિના પોતાનું ઉત્તમ રીતે હિત કર્યાં જાય છે. અને બીજાં માણસો પોતા માટે શું કહે છે, તે સાંભળવા કે જોવાની દરકાર પણ રાખતા નથી. જે વેળા મનુષ્યને આટલીગધી શાંતી પ્રાપ્ત થાય છે જે શાંતી તેના એક અંગ રૂપેજ પાછલથી બની જાય છે અને શાંતીનોજ પ્રકાશ તેની માંહે રહે છે તે વેળા તે; મનુષ્યને પોતાના જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ શાંતી કંઈ એવી વસ્તુ નથી, કે જે પોતાની મેજે પ્રાપ્ત થઈ જાય! તેને પ્રાપ્ત કરવા સારું તો અનેક સદ્ગુણોનો ભોગ આપવો પડે છે. ત્યાંજી શાંતીના આશનપર બેસવાની કોશીષ મિથ્યા છે. લોડ બેકનના શબ્દો વાજબીજ છે કે—

Virtue is like precious odours, most fragrant when they are incensed or crushed for prosperity doth best discover vice but adversity doth best discover virtue.

“આપણા સદગુણો વિપત્તિમાંજ પ્રકાશે છે તે અમુલ્ય સુગંધીઓ જેવા છે. જ્યારે તેમને સેળગાવવામાં આવેછે યાતો કચરવામાં આવે છે ત્યારેજ તેઓ પોતા આસપાસ અતિ સુગંધ ફેલાવે છે.”

જીવનનું તાત્પર્ય એવું નથી કે ગમે તેવી રીતે તેને વિતાવી દેવું. ખરું કહીએ તો જીવન એ એક ઘણીજ મહત્વની છે. વસ્તુનો તે સદુપયોગ કરવો એ જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. જ્યારે મનુષ્યમાં શાંતીને પ્રવેશ થઇ જાય છે; ત્યારે તે દુની-આના ટંટા ફિસાદ અને ખટપટમાંથી મુક્ત થઇને પોતે પોતાનામાં મગ્ન થાય છે. તે પછી દુનીઆમાં થતી અનેક પ્રકારની ખટપટમાંથી તેને જરાએ તેની ચિંતારી ઉડતી નથી. આથી વળી એમ પણ ન સમજવું કે તે પોતાના ક્યાર્ય યા મુખ ખાતર દુનીઆદારીથી અલગ રહેશે છે, પરંતુ એવાં મનુષ્યો તો આખા વિશ્વના પ્રાણીઓના આનંદમાં પોતાનો આનંદ માને છે. તેની શાંતિ એ પરમ શાંતિ છે. પછી ભલેને સાધારણ લોકો તેમને ગમે તે કહે શરીરને લાડ લડાવવાં અને મનને ખીલવવું એ બંને કામ એક સાથે બની શકે નહીં. શરીરને મોઝમઝાડમાં રાખવું અને વિચાર શક્તિને સ્વચ્છ, શુદ્ધ અને મજબુત રાખવી. આપણું જીવન એક અંગ્રેજ લેખકના જણાવવા મુજબ “Plain living and high thinking” યાને ઉંચ વીચાર અને સાદુજીવનવાળી હોવી જોઇએ. આપણા જીવનને—આપણી પવિત્રતાને જાનને અને સારા ચરિત્રને આપણી અધારી કોઠડીમાંથી જ્યાંતુડીક બહાર

કાઠીશું નહીં ત્યાંસુધી આપણને આપણાં ખરાં જીવનનું જ્ઞાન થશે નહિ. સુખ શાંતિમાં છે અને તે પવિત્ર મન દ્વારા મેળવી શકાય છે. મન પવિત્ર રાખવા જ્ઞાનની જરૂર છે. એ રીતે એકેક પછી એક પગથીઆં ચઢવાથી એક દિવસે તેઓ કહી શકશે કે:—

અમે ઘેલાં ભલે ઘેલાં-ઘેલામાં ગુણુ છે ત્યારે;
હાપણુમાં ખખ્યાં તો-ખરી ઘેલાષ્ટ ન જાણી.
હમે મસ્તાંન યોગીના-ચડી પંથે થયા ઘેલા;
દુઃખી ખહું રહ્યા ઠાલા-ખરી ઘેલાષ્ટ ન જાણી.
હમે ઘેલા હરિ માટે-કીધા અલમસ્ત તે નાથે;
નિહાળી પુત્રની પ્રિતી-ખરી ઘેલાષ્ટ જ્યાં જાણી.
હમે મસ્તાંન ઘેલાંની-ઘેલી વાતો ઘેલા જાણે;
મન્યુ સુખ ના મને માન્યુ-ખરી ઘેલાષ્ટ ન જાણી.
હજારો ઓલીઆ ઇચ્છે-રહ્યું ને તેજ ઘેલાષ્ટમાં
હમે તે ભોગવ્યું આનંદે-ખરી ઘેલાષ્ટ ન જાણી.

પ્રકરણ ૩ જી.

આનંદિત સ્વભાવ એ દુઃખનું ઔષધ છે.

Cheerfulness is the best of good company, for it adorns its wearer more than rubies and diamonds set in gold. It costs nothing and is yet invaluable, for it blesses the possessor and springs up into abundant happiness into the bosom of others. Cheerfulness is the beauty of the mind and like personal beauty, it wins almost everything else. Yet it never grows old, and there is nothing more beautiful than cheerfulness in an old face.

Samull Smiles.

એવું કહેવાય છે કે, મનુષ્યો જેટલાં પોતાની કુશ્વિના ખળથી તેટલાંજ પોતાના સ્વભાવથી આ અવનિમાં ફેરે પામે છે. આ વાત ખરી હોય કે ખોટી મગર આટલું તો ચોક્કસ છે કે, માનવ ઇન્દ્રીનું સુખ દુઃખ તેનાં સ્વભાવ ઉપર આધાર રાખે છે. શીવચંદ્ર પ્યેટો કહે છે તે વાતખીજ છે કે ખીન્ન-એવું સુખ શોધતાં આપણને આપણું સુખ મળે છે. દુઃખમાં સુખ મેળવવાનું સર્વોત્તમ સાધન ફક્ત એકજ છે અને તે આનંદિત સ્વભાવ છે. મહાન શીવચંદ્ર સોફ્ટીસને કમલાગ્યે વટકણી સ્ત્રી મળી હતી. તેણી સોફ્ટીસને હજારો ગાનો લાંડતી અને સોફ્ટીસ તે હતી કાદતો અને તે એટલા સૂંધી કે એક દિવસે ઘરની બહાર નિકળતાં માણ ઉપરથી તેણીએ એક પાણી ફિલ ઉપર ઢોળ્યું. આ સંઘર્ષ ખમી જઈ તે વેળા સોફ્ટીસ આટલુંજ ઉચારી શક્યો કે, આટલી આટલી ગાંઠોની ગ્રજના છતે પાછલથી વરસાદ વરસે એમાં નવાઈ શી ? ધન્ય છે એની છાતીને કે જેઓ દુઃખમાં સુખ માની ગયા છે, પણ તે ફક્ત તેમની ધીરજ અને આનંદિત સ્વભાવનેજ આભાર રૂપ હતું.

આવો સ્વભાવ ખચ્ચીતજ સામાને અદેખાઈ કરવા માટે પુરતો છે. ગમે એવાં દુઃખો તે રડીને કીંવા શોકાતુર લાગણીથી દુર કરવા બદલ, આગમાં પુખ્તો નિશુનાં જે કોઈકંદરા નડે છે તે, તેઓ ખુશી સાથ સહેવી લે છે. કેમકે તેઓ માને છે કે, જેમ વાંદળાં સૂર્યને લક્ષિક પળ કાંડી દે છે, અને જેમ ઘી પ્રથમ તને જઈ ઉપર જળ તરી આવે છે પણ પાછલથી તેમનીજ નય થાય છે તેજતુસાર પળવારમાં દુઃખના સિંહા વાંદળાંઓ વિખેરાઈ જશે. અને સુખની રેશનીનો પ્રકાશ તેમને જણાશે. આ ઉપરથી જેમ ખુશ સ્વાભાવ ઇન્દ્રી ભોગવવાનું એક મોટું હકીવાર છે તેમ તે વળી મનુષ્યની ચાલ ચલણનો પણ એક કાટ છે. તે વળી લલાઈ અને સદૃશ્યો ખીલવવાની

ફળદ્રુપ જમીન છે. અને ડો. મારશલ તો એટલા સુધી કહે છે કે, ખુશ મિનનજ એ દુઃખદર્દ નાશ કરવાનું ઔષધ અને કોરડીયલ છે. ચાહુદીઓના પેગાઝર સોલોમનના જણાવ્યા મુજબ ખુશાલ ભરેલું જીવર ઔષધના જેવો ગુણ કરે છે. આ ઉપરથી નસીબને શ્રાવ આપનારા મનુષ્યો જોઈ શકશે કે, તેઓ માને છે એમ નસીબ કાંઈ બજારમાં વેચાતાં મળતાં નથી. અરેબીક ભાષામાં એક સ્થળે લખ્યું છે કે—

જેહાંન બગશતમો દર્દી બહિચ શહેરો ધ્યાર;
નદીદેઅમ કે ફરશંદ બખ્ત દર બાઝાર.

અને જો કખીરજીના શબ્દોમાં કહીએ તો—

અન હોની હોય નહિ, હોની હોય સો હોય;
રામચંદજી બનકુ ગયે, સુખ અછત દુઃખ હોય.
એ મન લાયગ લુલમત, જો આંખા મન ભાગ
સો તેરા ટલતા નહિ, નિશ્રય સંશય ત્યાગ.
આ તાલ જ, પાતાલ જ, કે ફેડ જ બ્રહ્માંડ;
કહે કખીરા ના મીટે, દેહ ધરેકા દંડ,
લીખા મીટે નહિ નસીબકા, ગુરુ કર ભજ હરીનામ,
સીધે માર્ગ ચલ સદા, દયા ધરમ વિશ્રાંમ.

ઇંગ્લાંડના પ્રધાનો લોડ પાર્મસ્ટન અને બીકન્સ શીલ્ડે પોતાની આખી જીંદગી સખત કામમાં કાઢેલી આંખણે જાણીએ છીએ. આ શાથી? આમ રહેવાનું મુખ્ય કારણ તેમનો હમેશનો રમુજ સ્વભાવનેજ આભારી હતું. તેઓ આ મહાન ગુણને લીધે સુખ દુઃખમાં સદાય સંતોષીજ રહેતા. આવા માહાન માણસોએ સહનશીલતા દાખવવાની ટેવ પાડેલી હોય છે. તે સાથે વળી કદિએ જલદી ચિરડાં નહિ જવા અને ખામોશીથી સહન કરવા તેમજ પોતાના માર્ગે સખત બોલવાનો પણ સામા

ગ્રહ સુચના કરી કે આપણે સાતે જાણે આપણા રાજ આગળ
 ન્યાય માટે જઈએ, તેઓ ત્યાંના રાજ આગળ ગયા. પણ આ
 સાત બળવાન ગ્રહોનો ઇન્સાફ કરવાનું તે રાજાએ પોતા માટે
 ડહાપણનો માર્ગ ન જોયો અને તેણે સલાહ આપી કે, તમારે
 સાતે જાણે વિક્રમ રાજ આગળ જવું. તે તમને ન્યાય આપશે.
 સાતે ગ્રહો વિક્રમ આગળ ગયા અને પોતાનો મુકદ્દમા તેને કહી
 સમજાવ્યો, આ નવિન તકરાર માટે વિક્રમ પણ વિસમ્ય પામ્યો
 અને તુરત વેળા તો મુકદ્દમા મુલતવી રાખ્યો. ને એક પખવાડીઆ
 પછી આવવા બધાને :જણાવ્યું. તેમના જવા કેડે રાજાને
 વિચારમાં લિન થયેલો જોઈ પ્રધાને પુછ્યું “ કેમ જોડાંપનાહ
 આજ આપ ઉદાસ છો ? ” વિક્રમે ઉત્તર આપ્યો કે
 “મારે માથે એક નવિન પિડા આવી પડી છે. ગ્રહો મારી કને
 ન્યાય માગે છે. તે કેમ આપી શકાય ? એથી તો કજીઓ
 વધારે થવાનો સંભવ છે.” વજીર સ્થાણો અને બાહોશ હતો.
 તેણે એના ઉપર ખુબ મનન કીધું અને પછી બોલ્યો
 “માહારાજ, તમે આમ કરો કે, એક અંધારા ઝોરડામાં સાત
 ખુરસીઓ ગોઠવો અને તેમાં દરેક ગ્રહને અકેક પછી મોકલી
 આપવા અને તેઓ પછી જે જે ખુરસી પર બેસે તે મુજબ
 તેમની ચઢ ઉતર પદવી સમજાવવી ” વિક્રમને પણ આ યુક્તિ
 ઠીક લાગી. બાદ પખવાડીઆ પછી જ્યારે ગ્રહો મુકદ્દમા માટે
 આવ્યા ત્યારે રાજાએ ઉપલી યુક્તિ મુજબ એક અંધારા
 ઝોરડામાં અકેક પછી બધાને અંદર પ્રવેશ કર્યા સવથી પહેલો
 સોમનો ગ્રહ માંહે પેઠો અને પહેલ્લી ખુરશી ઉપર બેઠો તેની
 પાસે મંગળ આમ બધા અકેક પછી પાસે પાસે બેઠા. અને
 છેલ્લે રહ્યો સનીનો ગ્રહ (1) એને બહુ ખોટું લાગ્યું કે શું
 ત્યારે હું નાનો કે, મને છેલ્લું આશાન આપ્યું ? વાઝ ઠીક છે.
 પછી જોઈ લખશ કરી કોધમાંજ તે ચાલ્યો ગયો. હવે કંમનસીબે

એવું થયું કે ખીજે દિવસથીજ વિક્રમની સતીની દશા શરૂ થનાર હતી. એટલે સતીના ગ્રહને તો વાહજવાદ જેવું થઇ પડ્યું સતીની દશા શરૂ થવા કેહે ત્રીજે દિવસે વિક્રમ શિકારગાહે નિકળ્યો એક હરણ પાછળ તે પડ્યો પણ કેમે કરી હરણ તેને હાઠ ન આવ્યું અને ઠેકડા મારતું મારતું બસ આશ્રેજ નતું ગયું વિક્રમે પણ તેની પુકે દોડવાનું ચાલુજ રાખ્યું પરિણામમાં હરણી તો કાણુ જાણે ક્યાંય ગુમ થઇ ગયું અને રાજા એક પરમુદ્ધમાં આવી ચઢ્યો. વિક્રમ શિકારમાં એટલો લિન થઇ ગએલો હતો કે પોતે પોતાનું ખરૂ સ્વરૂપ રાજા તરીકેનું તદ્દનજ ભુલી ગયો હતો. ભુખ્યો ને તરસ્યો વિક્રમ એક દુકાન ઉપર આવી બેઠો દુકાનદારે તેને ભલતો માણસ સમજી પોતાની દુકાને તેને નોકરી કરવા રાખવા વિનવ્યું કેમકે વિક્રમના ગુપ્ત તેજથી તેને ત્યાં એટલી ક્રમાંણી થવા માંડી કે પેલો દુકાનદાર એને છોડવા માંગે નહિ વિક્રમે ખાધા બદલ તેને ત્યાં નોકરી કરવાનું કપુલ રાખ્યું. હવે એક દિવસે એવું બન્યું કે, રાજાની કુંવરીનો હાર ગુમ થઇ ગયો અને તેનું તોહમત વિના કારણે વિક્રમ પર મેલાયું; કે તે, જ્યારે હાર લેવામાં આવ્યો હતો ત્યારે પાસેજ હતો. અને ચુક્રદો વિક્રમની વિશ્વ ગએલો હોઇ તેને ફાંસીની સજા થઇ. ફાંસીગરો વિક્રમને એક જંગલમાં લઇ ગયા પણ કંઈ રસ્તામાં તેને એવોજ વિચાર થયો કે મારે શા કાજ આવ નિર્દોષને હાર કરવો જોઇએ, રાજા કરતાં તો વધારે દોષીત એમાં હુંજ છું. આમ વિચારી વિક્રમને જીવથી લેવાનો વિચાર માંડી વાળી તેના બે હાઠ કાપી નાખ્યા અને રસીથી એવો તો બાંધ્યો કે તેનાથી તો છુટાયજ નહિ બાદ એક સાંજે કોઈ રાહદારી ત્યાંથી પસાર થતાં એના ઉપર નજર પડી આ રાહદારી તેલ બનાવનાર હતો. તેણે વિક્રમને કોઈ નિર્ધન માની પોતાને ત્યાં ધાંની ઉપર રાખ્યો, બે હાઠ વિના જેમ તેમ પોતાની

આ ફરજ ખજાની વિક્રમનું ખોરેહ એટલું બધું તેજસ્વી હતું કે તેલવાળાને રાત્રે દિવા મુકવો પણ નહીં પડતો. આ ખજર ગામમાં વિજ્ઞાની વેગે પ્રસરી રહેતાં કોઈક મુલકના રાજાની કુવરી તેનાં ઉપર મોહી પડી. છોડીનેા બાપ તેને સમજાવે કે, એ તેલ વાળો. છે અને તું રાજકુવરી છે પણ તેણીએ માન્યુ નહિ એટલે તેણીનાં બાપે નારાજીથી લગ્ન કર્યાં એજ સમયે તેની સાડાત્રણ વર્ષની સનીની દશા ઉતરી ગઈ અને ત્યારેજ વિક્રમ અને બધા બાણી શક્યા કે આ તેલવાળો કોઈજ નહિ પણ મહાન પ્રતાપી વિક્રમ હતો. આ અપવાદ સતોષ અને આનંદથી દુઃખો દુર થઈ શકશે એ શું નથી સમજી શકાતું;

મહાન હઝરત જરથુસ્ટ અને વિક્રમ જેવા બીજા મહાન મનુષ્યોના ચરિત્ર ઉપરથી આપણને જે શીખવાનું મળે છે તે આજ કે, નામચીન શીલસુદ્ધ એકન અને બાણીતો ચિતારો એનજલ અને કવિવરમાં વોલ્ટર તેમજ મીલ્ટન જેવાઓની જીંદગી પણ દુઃખી હતી તો પછી આપણાં જેવાં મગત્રાં મિસાલના શી ભાર ? આવા સમયે Laugh and grow fat યાને હસીને બહેણાંની બરણી થવા સિવાય બીજો કશો માર્ગજ નથી. કવિ મીલ્ટનને હજારો હાંદશાઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું. છતાં તેણે પોતાનું 'ક્રામીક' છોડ્યું નહોતું. છેવટની જીંદગીમાં મીલ્ટનને અંધાપો આવ્યો હતો. તેને તેના મિત્રો છોડી આલ્યા ગયા હતા. તેને લુખે ઠોકાવું પડ્યું હતું, છતાં તેના મનમાં જે આશા હતી તે આજ કે, ગરમીમાં લક્ષ્મી વૃક્ષો કરમાઈ જાય, પણ ચોમાસામાં તો તેઓ પાછાં ખીલશેજ ! તો શું હું ઈનશાંન ભોંય પડેલો પાછો ઉડીશ નહિ ? અને ખરેખર મીલ્ટનનો તે પછી સુખી સમય પણ આવ્યો હતો. સર વોલ્ટર સ્કોટનો સ્વભાવ આનંદિ અને માયાળુ હતો. અને તેથી લોકો તેને ઘણાં ચાહતાં હતાં આટલો બધો માયાળુ બનવાનું

બાહ્યાવસ્થામાં તેને એક બનેલા બનાવે શીખવ્યું હતું. એક કુત્રાને પોતાની આગળ આવતાં જોઈ તેણે એક મોટા પથર ફેંક્યો. પરિણામે કુત્રો લંગડો બન્યો. એમ છતાંએ તે લંગડાતો લંગડાતો વોહટર આગળ આવી તેના પગો ખુશીથી ચાટવા માંડ્યાં. અને તે જોઈ વોહટરને પોતા ઉપર ખુબ ક્રોધ આવ્યો અને પોતે કરેલાં કુકૃત્ય માટે પાછળથી પસતાવા લાગ્યો. તેણે પોતાના પુસ્તકમાં એક સ્થળે લખ્યું છે કે :--આવી જાતના એક બાહ્યાવસ્થામાં બનેલા બનાવ ઉપર જો બરાબર રીતે વિચાર કરવામાં આવે તો એક માણસની આખી છંદગીમાં તેની ચાલચલણ ઉપર મોટી અસર કરનાર તે થઈ પડે !” શાહ અકબરને શીખામણ આપતાં અબુલફઝલે પણ એવીજ મતલબતું કહ્યું છે કે:—

મ ખાશ દર પયે આઝાર હરચે ખાહિ કુન;

કે દર શરીઅતે મા ગયર અઝ ઇન ગોનાહી નીસ્ત.

દેલ ખે દસ્ત આવર કે હજજે અકબર અસ્ત;

અઝ હઝારા કઅમે ચક દેલ ખુશતર અસ્ત.

ધીરજ અને ખુશાલીથી ખામેશી ફેટલી હદ સુધી રાખી શકાય છે તેનો અસરકારક દાખલો સર આઈઝેક ન્યુટન પુરો પાડે છે. પોતાના કૌંમતી દસ્તાવેજો તેના માનીતા ડાયમંડ નામના કુત્રાએ મીણખતી ઉંધી વાળી બાળી નાંખ્યાં. અને તે જોઈ આઈઝેક ક્રોધમાન થવા બદલ એટલુંજ બોલી શક્યો. ‘અરે ડાયમંડ તને થોડી ખચર છે કે તેં આય તુકશાંન ક્યું છે, પ્રો. એબ્રેહામ ધીરજ અને ખામેશી. પણ એજ પ્રકારની હતી. હવાના ફેરફારને લગતા કાયદાઓ નક્કી કરવાની મતલબથી તે ખેરો મીટરનો અભ્યાસ કરતો હતો અને સન્તાવીશ વર્ષની તેની અગત્યની નોટ જો તેણે પોતાની ટેબલ ઉપરજ મેલી છાંડી

હતી તેને એક દિવસે ચાકડીએ ક્યારનાં કાઢી નાખી. એ સમયે એમણીને કેવું થયું હશે એ લખવા કરતાં વિચારવું સહેલું છે. એક સમયે હોં એની ખીજાંડ નહેર તપ્તા ઉપર હેઝ્યર આપતાં હતાં તેણ્યાં ક્યાક્યાંથી થોણું મણસોએ તેમને શેમ શેમ બેસી નવ, ના દખ્ખેથી અપમાન ક્યું હતું, અને તે વેળા હોં ખીજાંડ આગળનાં બોલ્યાં કે : શેમ, શેમ ! પણ શેમ કોણને તમને કે મને, મારા કરતાં તમને વધારે ?" કહી તેવણ બેસી ગયાં.

મહેસો : કુનીઆ દુઃખથી કાંઈ ખાલી નથી. તેા વિલાપ કરવામાં લાલ શો; સંસારમાં કર્મના બંધ નથી. આવી પરતાં દુઃખસુખ સમયે આનંદિત રહેવું એ, આ અને પેલી અવનિના સુખના શરૂ રૂપ છે. માટે હે સંસારનો, કેવળ દુઃખથી કાચેર ન બનતાં તેને મેહવી લેતાં તમે શીખજો. હાંસીની પ્રત્યેક સ્થિતી સુખ મેળવવાના તેમજ સંતોષનાં રહેવાના અનેક સાંધનો અને ઉપાયો છે, તેમાં હસમુખે અને આનંદી સ્વભાવ હિંચ દરલોતે ભોગવે છે, એવા સ્વભાવની સાથે કનક અને કિતીનો પણ મુદ્રાવશે થઈ શકતો નથી. સુખનાં ખીજાંડ સાંધનો કાંઈ કાંઈ વાર અણધાર્યાં અને એચિંતા અકસ્મ થઈ જાય છે. પણ સારા સ્વભાવનું સુખ આનંદ કદી પણ ગુમ થઈ શકતાં નથી. આ મુદિમાં કેટલાંક પ્રકારનાં સુખ પુષ્ટગ પેસો ખર્ચવાથી પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી, તે સુખ જુગ મિનનથી મને છે. હાસ અને બેચેન લક્ષણતિ કરતાં આનંદી મિખારી પેતના મનથી વધારે સુખી હોય છે. આનંદી સ્વભાવના માહુસો સંતોષી, સહનશીલ, માયાળુ અને મિલનમુર હોય છે. તેઓ હિંચવળ ખાતુ પ્રતિ વધારે લક્ષ આપે છે અને સુખ દુઃખની ચિંતા કરતો નથી આનંદિ સ્વભાવગાના મનથી બધું આનંદન જાયત માટે સિદ્ધિ છે. કુનીઆની જાન્યે તેમના અંતરરુને કાય-

મની અસર કરી શકતી નથી. કેમકે તેઓ પોતાનાં મનને કાષ્ટમાં રાખી, તેમજ મગજની શાંતીનું સમતોલપણ રાખી એવી જંગલોને દસવામાં કાદા નાંખતાં હોય ચિંતાથી તેઓ ખીન્ન પેઠે ધ્રુમતાં નથી. જેટલા જેટલા મહાન માણસો થઈ ગયા છે તે સર્વેએ અનેક દુઃખો અને આપત્તિઓ સહન કર્યા છે. આપત્તિથી ખીવું એ કાચેરનું કામ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે જાણવું જોઈએ કે મારામાં એક ઘણોજ ભારે ખજાનો છે-ખજાનો નહિ પણ એક મોટી ખાંજ છે કે જેમાં મોટાં મોટાં અમુલ્ય મોતીઓ ભર્યા છે. આ ખાણ સારા સદ્ગુણોની છે, જેને પછી આહાર ખોદી કાઢવાનીજ વાર છે.

એક ગરિબ ખેડુત દુઃખથી બહુ કાચેર બની નાના ખાજક પેઠે રેવા લાગ્યો. એટલામાં સાંખી ભાણીથી કોઈ સાધુ જેવો તેની આગળથી પસાર થઈ ગયો. અને એ ખેડુતને રેતાં જોઈ તેની આગળ ગયો. ખેડુને ગળગળતા અવાજે પોતાની કલાંચી સાંકુને કહી સમજાવી. અને સેવટે ઉમેયું “કહો મહારાજ! જગતમાં હવે મારા જેવો ખીન્નો કોઈ દુઃખી છે ખરો?” ખેડુતની વાત સાંભળી સાંકુ મનમાં મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, એ બિચારો અજ્ઞાન છે એટલે કાંઈ શીઘ્રમુશી સમજે એમ મને લાગતું નથી, અને તેથી કોઈ હવતા બનાવ બતાવી તેને સંતોષ આપવાની તેણે યુક્તિ રચી. તેણે ખેડુતને કહ્યું “લગા બંધુ! જગતમાં મુખી કોણ છે કે તું તારી ફરીયાદ કરે છે? જો, જગતમાં બધી ચીજો દુઃખી છે.” ખેડુત કહે “અરે મહારાજ! આપ પણ શું કહો છો? હું બધાંને મુખી જોઉં છું તો હું જ અભાગ્યો છું” સાંકુએ કહ્યું “હીક-ચાલ હું તને બતાઉ” એમ કહી જંગલના એક વિશાળ વૃક્ષ આગળ તેને લઈ ગયા અને પછી વૃક્ષને પુછ્યું. તું હરેક રીતે મુખી છે ખરું કે?” વૃક્ષ

કહે “અરે માનવો ! મારાં દુઃખની તમને શી વાત કરે ? તમેને તો કોઈથી રાખતાં હશે પણ હુતો આવ વનમાં એકલું ઉઘરું”-મને કોઈ પાણી નામતું નથી અને લુપ્તું છું ગાણું. એમ છતાં તમેજ માણસો કુહાડાથી મારા ઉપર ધા કરો છે-મારાં જીવન રૂપ પાંદડાં અને રાંખલીઓ તોડી નાખે છે. અરે શું કહ્યું, વધુ દુઃખ મને પુછશે મા ” એ પછી તેઓ ખંનને લુપ્તી આગળ વાંકા વળ્યા અને તે દુઃખી છે કે કેમ તે પુછવા લાગ્યા. દુઃખથી રોઈ પડી જમીન ખોદી મારું દુઃખ અગાધ છે. હું કેટલી ખવિત્ર અને મુખી આગળ હતી, પણ આ કળાતુલના જમાનામાં માણસો મને દુઃખ દેવા લાગ્યાં છે. મારા ઉપર ગમે એમ એકવાડ કરે છે. હુદ્દે અને ખીજ અનેક સાંધનોથી મારા ઉપર ગંડવાડ કરે છે, મને ખોદી કાઢે છે. છતાં મુંગી આ બધો તમે ધનશાંત ગતીનો સીતમ સહન કરું છું.” તેઓ આગળ ચાલ્યા. અને બળવાન તેજસ્વી સૂર્ય નારાયણને તેની ખેરઆદ્યત પુછી. સૂર્ય નારાયણ કહે હે માનવો ! તમે માનવો ! મને આટલા બધા માન આપો છો છતાં મારા પર દુઃખના ઢગલાઓ કંઈ ઓછા નથી. તમે જાણતાજ હશે કે વાંદળાંઓ વારંવાર મારા પર ચઢાઈ લઈ આવે છે. અને વળી કોઈવાર તો ચંદ્ર મારા પર ઘેરો લઈ આવતાં ઘણાં કલાકો મુઠી મને છુપાઈ રહેવું પડે છે. પણ ક્ષમા અને ધૈર્યતાથી હું શાંત પડ્યો રહું છું. આટલી તપાસ પછી ખેડુત કંટાલી ગયો અને કહ્યું બસ મહારાજ ! જગતને હું હવે પિછાંતી ચુક્યો છું. આવી મહાન ચીજો દુઃખી છે તો પછી મારી શી દશા, ” ત્યારે સાધુ એ તેને સમજાવ્યો કે, મનુષ્યો જ્યારે દુઃખથી કાંઈ ચયાં ત્યારે એક સુંદર પક્ષી ધણ તેમની આગળ ઉડવા લાગ્યું અને તે જોઈ બધાંએ પુછ્યું કે હે, પંખીય ? તારું નામ શો ? તે પક્ષી ખોલ્યું મારું નામ ‘આશા’

છે. અને મારો સ્વભાવ આનંદિ છે. દુઃખ પ્રસંગે તમને જો મારી જરૂર હશે તો જરૂર તમારે પડખે રહીશ. દુઃખમાં તમે નિત્ય મારો આસરો લેશો તો મારા પ્રકાશથી તમને લાભ થશે. આમ વાત ચાલતી હતી તેટલાં એક બીજી સુંદર પક્ષી ત્યાં ઉડી આવ્યું અને તે જોઈ બધાં બોલી ઉઠ્યાં “આપનું નામ શું છે ? તે પક્ષી આનંદથી બોલ્યું. મનુષ્યો ! મારું નામ સંતોષ છે. અને ‘આશા’ મારી બહેન છે જો તમે તમારા બંધનમાં હમને પંપાલશો તો તમે સુખી થશો એમ કહી તે બંને પંખીડાં ઉડીને આંદમાં ગયાં. અચ્ચીતજ આ નવિન ખુલાસાથી ખેડુત રાજ થઈ પોતાને ધરે ગયો. અને પોતે જે સ્થિતિમાં હતો તેમાંજ રહેવામાં પોતાનું સુખ જોયું. ખરેખર ! ડાહ્યા મનુષ્યો તો એમજ કહે છે કે:—

Come then O Poverty ! for what is there in thee dreading to the wise ? Temperance, health and frugality walk in thy train Cheertueness and liberty are ever thy compainions shall and be asbamed of thee whom lincinuatius was not ashmed ?

“આવ, ઓ ગરીબાઈ ! તું બેકાશક આવ. કારણ તારામાં એવું શું છે કે, એક ડાહ્યો માણસ પણ ડાહ્યા જાય ? મિતાહારપણું, તંદુરસ્તી અને યોગ્ય કરકસર તારી સ્વારીમાં સામેલ છે. ખુશમિજાજ અને છુટાપણાના ઉંચા ગુણો તારા સદાના સોપાનીઓ છે. સિન્સીન્યુએટસ જેવો ભણેલો વિદ્વાન તારાથી લજવાયો નહી તો સાધારણ માણસે તારાથી શા કાજ કરવું જોઈએ ?”

* પોતાનામાં શક્તિ છતે કાંઈનો અપગ્રહ નતો કરવો એ

* અત્રેથી શરૂ થતો સંવાદ ૩૫૫ ભાગ ગુર્જર સાહિત્યના લોકપ્રિય સાક્ષર રા. રા. રણછોડભાઈ ઉદયરામના એક પુસ્તક “ધાદશાહી રાજનિતી”માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

ક્ષમા કહેવાય છે. આ ગુણ બીજા બધા ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ છે. ધર્મી આત્મા છે કે, જે કોઈએ તમારો વાંક કર્યો હોય તેને ક્ષમા કરવાની ટેવ પાડો. આ ઉપરથીજ હઝરત પેગામ્બર સાહેબ મહંમદે બ્યારે મક્કા જતી ધીધું ત્યારે કુરેશના જે જે સરદારોએ તેમને ઘણાં દુઃખ દીધાં હતાં અને તેથી જે ઘણું ભય પામી ગયા હતા કે, હમને હવે કાણુ જાણુ કેવી શિક્ષા કરશે ! તેમને છોડી મુક્યા. અને તેમનાં વાંક ક્ષમા કરી દીધા તે સાથે વળી વિશેષમાં શીખામણ રૂપે કહયું કે જેઓએ અમારી સાથે જુગાઈ કરી તેઓની સાથે અમે લલાઈ વિના બીજી કંઈ કરવાના નથી. તેમજ બોટું બાંહણું કાઢવાની ટેવ નહિ રાખીને માત્ર લોકોનું ભયું કરવું.

નિતી જાણનારા કહી ગયા છે કે:-

મોટો વાંક ધણો કદી, તોપણ તેને ક્ષમે ક્ષમાવાળો;

તેની વડાઈ તેથી અતિશય મોટી ખરેખરી બાળો.

કહે છે કે અરબસ્તાનના પાદશાહના કુટુંબીઓને કતલ કરીને એક અપરાધી તે પાદશાહની હજુરમાં પોતાની મેળે આવી રજુ થયો તેને પાદશાહે કહયું કે આવું તારું બેધડકપણું જોઈને મને આશ્ચર્ય લાગેછે કારણુ. મારા કુટુંબ અને મારી બાબદમાં તે ધણો મોટો અપરાધ કર્યો છે. છતાં તું મારી શિક્ષાથી નડરતાં નભાય થઈને ચાલ્યો આવ્યો. અપરાધીએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું આ પ્રમાણે આપની હજુરમાં ચાલી ચાલ્યો અને શિક્ષાનો ડર ન રાખ્યો તેનું કારણુ એ છે કે મારો અપરાધ મોટો છે, તોપણ આપનામાં ક્ષમા કરવાનો ગુણ છે. તે તેનાં કરતાં પણ મોટો છે. આ તેનું બોલવું પાદશાહને પસંદ પડ્યું અને તેનો વાંક ક્ષમા કરીને તેનાં ઉપર કૃપા કરી. આવો પ્રસંગ જોઈને એક હજુરીએ કહયું કે આવા શતરને શિક્ષા કરવાનો લાગ મળ્યો હતાં, આપે તેના દગાઈ બરેલા બોલવાથી દગાઈ જઈને

બદલો કેમ ન લીધો? પાંદસાહ કહે કે, નાં તેમ નથી. મેં મારા મનમાં એમ વિચાર્યું કે જો હું બદલો લઉં તો મારું મન ખુશી થાય અને સંતોષ પામે પણ હું જો ક્ષમા કરું તો તેનું મન ખુશી થવા ઉપરાંત ઇશ્વરનું પણ થાય, એટલે મને કીરતી મળે અને પર લોકનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય.

ક્ષમા આપતાં વાંકની રસ મનમાં રેલાય;
શિક્ષા કરતાં થાય રસ તે તેવો ન ગણાય.

બગદાદના પાદશાહ મામુન ખલીફાનું કહેવું એવું છે કે, કોઇ મને પુછે કે સ્વાદ શાંમાં છે, તો હું તેને એવો જવાબ આપુ કે ક્ષમા કરવામાં! અને તે એમ પુછે કે, પ્રસન્નતા શાંમાં છે, તો હું તેને એમ કહું કે, કોઇના અપરાધની ક્ષમા કરવામાં! વળી તે મને એમ પુછે કે તમારી ખુબી શાંમાં છે, તો તેને હું એમ કહું કે, અપરાધ કરનાર કાલાવાળા કરે તેને અમે જતો મુકીએ તેમાંજ! સીકદરે આરિસ્ટોટલ નામના એક વિદ્વાનને પુછ્યું કે ફલાણાં અપરાધી વિષે આપ શો અભીપ્રાય ધરાવો છો? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, અય માલેક! જો અપરાધ કરનારા જગતમાં હોત નહિ તો ક્ષમા કરવાનો સર્વોત્તમ ગુણ પ્રસિદ્ધિમાં શી રીતે આવત, ક્ષમારૂપી આરસીમાં અપરાધી પોતાના અપરાધની છાયા બતાવેછે. ત્યારે ક્ષમાનું પ્રતિબિંબ તેમાં પ્રગટ થાયછે. માટે એ પ્રમાણે વ-તોં કે:—

અપરાધ છે અરીસો ક્ષમા, દયા બે નિદાળવાજ ખરે;
માટે અપરાધી પર કટાક્ષ ધિક્કારની કરો ન અરે.

એક પાદશાહ પોતાના શતરૂ ઉપર જય પામ્યો, તેને શિક્ષા કરવા માટે તેની હજુરમાં લાગ્યા, એટલે પાદશાહે તેને પુછ્યું હમણાં તું કેવી સ્થિતિમાં છે? અને હવે તારાથી શું બની શકે એમ છે. જે તારે કહેવાનું હોય તે નિવેદન કર. તેણે ઉત્તર

આપ્યો કે, પરમેશ્વર હમાની સાથે પ્રિયતા રાખેછે. અને આપ જયની સાથે પ્રિયતા રાખો છો. તો પરમેશ્વરે આપની પ્રિયતાની વસ્તુ જે જય તે આપને આપ્યો, તો આપ પરમેશ્વરની પ્રિયતાની વસ્તુ જે હમા તે પરમેશ્વર પ્રીત્યે મને આપ્યો. પાદ-શાહને આ વચનો અસરકારક લાગ્યાં અને તેને છોડી મુક્યો. માટે આ જગતમાંના રાજકર્તાએ અને રદ્યતે અપરાધીના અપરાધોનો અહરો લેવાનો છોડી દધ મનમાંથી તેનાં પ્રતિનો દવેપ કાઢી નાખવો.

આ જગ થયું નિર્માણ-ત્યારથી આજ લગીનાં કાલમાં,
સ્વાધીન જે જન ધણી-તણાને ગરીબ છુંડા હાલમાં.
અપરાધ જે કાંઈ તેમણે જાણે-અંજાણે જે કર્યા;
હાલો હમા કરતા ગયા-અપરાધ અંતર નર ધાર્યા.

કોઈ એક રાજાએ પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસને એકાદ કામ માટે મોકલ્યો. પણ તે કામ રાજાને ન મુચે તેવું થઈ ગયું. રાજાએ તેને હંચા કર કરીને કેદમાં નાખવાની આજ્ઞા કરી પોતાની પાસે બોલાવ્યો. અને ખુબ ધમકાવ્યો. તેણે કહ્યું, અહો મહારાજ ! આવતી કાલે સર્વે જગતોના રાજાઓ આગળ જો આપનાં કૃત્યની પુછપરછ થશે અને કદાપિ આપને તેનો ઉત્તર દેવો પડશે તો આપ કંઈ વસ્તુને સજાય રેખે એથે રાખશો ? રાજા કહે વળી કોણની ઓહ રાખે ! પ્રભુની હમાની હું એથ રાખીશ. આ સાંભળીને તે બોલ્યો. હું જ્યારે આપની કને હમાની ઓહ માગું છું ત્યારે આપે પણ મને આપવી જોઈએ. કારણ કે પરમેશ્વર બણીથી હમાનો આશ્રય મળવાનો આધાર મહારાજને પોતા બણીથી બીજાને હમા કરશે તે ઉપર છે.

હમાવાન જનને મજે, રિદ્દિ સિદ્ધિની સાથ;
હમા પ્રકાશ જ પાંખતાં, હૃદય પ્રકાશિત થાય.
હમા બિરાજે જે મને, કુલ વાડીની સમાન;

સરસ સુગંધી પ્રસારતાં, કે દે આદરમાન.
વિચ્છિન્ન હારમાં, હમા મિત્ર મેખાપ;
પ્રભુ મિત્ર લેનો અને, તો તું કાં નવ થાય ?

આ ઉપરથી પાસાદને દયા આવવાથી તેને ટોડી મુક્યો.
શેડ' કહે'રનગે વાગ્યો ક્યું છે કે: "danger effects
nothing it goes about; and hurts the man
who is possessed by it more than any other
against whom it is directed." માને કે જ્યાં પણ
ગુસ્સો ખાલી કરવામાં આવે છે ત્યાં તે જરાએ કાર્યસાધક
અસર ઉત્પન્ન કરતો નથી. જલકે જેના તરફ ગુસ્સાના આણે
છોડવામાં આવે છે તેનાં કરતાં જે સખ્શનાં બેગમાં તેનો લંગર
ભરેલો હોય છે તે વધુ દુરાંગતિને આધિન થાય છે.

પ્રકરણ ચોથું.

દુનીઆસે ના બાંધો દિલ.

How does time after long absence begining to
us such contrasts between the one we remember,
and the one we see ! And what a meloncholy
mockery does it seem of our own vain hearts,
dreaming of impressions never to be changed, and
affections that never can get cool.

Lord Liton.

ગીતામાં એક સ્થળે બોધ દેવામાં આવ્યો છે કે; જે કોઇ
પોતાનો ગુસ્સો પી ગયે વર્થાત ગમે એવું અપમાન મલ્યાં છતે
તે સદન કરે; અને પોતાના મનની શાંતી જાળવી રાખે તો તેને
પંડી બીજાં કશાંની તરસ રહેતી નથી. આ વાક્યને મેં ચાર-

વાર મથન કરી ચીરી ચીરીને તપાસ્યો કે શું ત્યારે માનવ જાત કોધી છે ? કોધ શું છે ? એક દિવસે મને તેનો અનુભવ થયો. મારા મન એક સમયે જરા લગાર અશાંત હતું, અને તેટલાં ટપાલી મારા નામનો પત્ર લઈ આવ્યો. તે પત્ર, મેં ફરેલા ઉપકારનો તોછડાઈથી વાંચ્યો હતર હતો. મને લાગ્યું કે શું મેં આટલી બધી ભલામણ લોકો પ્રત્યે વાપડી તેનો આ બદલો ? એજ વિચારે મદને દિવાની બનાવી. હું લાલચોળ બની અને છવ એવો ગભરાવા લાગ્યો કે, સાંમાને કાંઈ નહક હોય તો મારી કાંઈ એવો વિચાર મને થયો. અને મારા સ્થુળ શરીરમાં ફેરફાર થઈ રહ્યો આ ફેરફાર કોધનો હતો. તેજ દિવસથી કોધનું ખરું સ્વરૂપ મદને જણાયું મને તેનો અનુભવ મળી ચુક્યો કે કોધ એ કંઈજ નહિ પણ થોડા સમયનું ઘેસાપણું સિવાય કંઈજ નથી. સજ્જન વાંચકો ? તેજ દિવસથી મને જ્ઞાન થયું કે, કોધ કેમ અને ક્યારે આવે છે. વ્યવહારમાં આપણને કાંઈ ચીજ ઓછી પડતાં ધણીવાર આપણે રસાઈ જઈએ છીએ આ રસાવાણી એજ કોધ ! નહિતો બીજુ શું ? ત્યારે મનુષ્ય ગરી બતાવાનું મેલી દઈ નમ્રતા અખત્યાર કરે છે, ત્યારેજ તે દનશાંતની પદવી પર ચઢે છે. એવું કહેવાય છે કે લક્ષ્મણની નામનો એક આવો હતો જેણે ધણાં વર્ષો સુધી તપ કરી ઈશ્વરજનની પ્રાપ્તિ મેળવી હતી એક દિવસે તેનામાં કાંઈ એવોજ ગર્વ આવી ગયો કે રાજ્ય આગળ જવું. તે ગુરત દરબારમાં ગયો. દરબારમાં બેઠેલી દરેક વ્યક્તિ આ મદાન તપેથી બાવાને લેમ હોવા અને નમસ્કાર કર્યો. પરંતુ એ બંધમાં વિચ્છેદ તો બેસી રહ્યા. આમ લેમ લક્ષ્મણનીને બાધ્યું કે, હું આવો મદાન તપેશી (!) અને વિચ્છેદએ મને માન નહીં આપ્યું ! એમ વિચારી કોધમાં આવી જઈ તેણે વિચ્છેદની ઝાલીમાં લાલ લગાવી પાડી. વિચ્છેદ તેથી જાગ્યો કેવે ન બચાંતો હોય

તેનો પગ વહાલથી પકડી ચાંપવા પડ્યા. તે ઘોડ્યા “મહારાજ ! તમારા પગમાં ખુબ લાગ્યું હશે માટે મને ચાંપવા દ્યો.” આટલી બધી સહનશીળતા જોઈ ભગમુનીનેતો એટલું બધું લાગી આવ્યું કે, વિષ્ણુજીને તે પગે પડી ગયો અને કહ્યું “મહારાજ ! મને માફ કરો” કખીરજીએ સત્ય કહ્યું છે કે:—

કામ, ક્રોધ, મદ લોભકી જાળગ મનમેં ખાન;
તજલગ પંડિત મુરખહી, કખીર એક સમાન.
પદ પદ ઓર સમજાવહીન ખોંજે આપ શરીર;
આપહી સંશુપમે પડા, યું કહે દાસ કખીર.
અનુરાધ પોપટ પડે, પડા સો પીંજર માંહી;
શીર પર મોઢે ઓરકો, આપન સમજે નહિ.
હરીગુન ગાવે હરખ કે, હીરદે કપટ ન જાય;
આપન તો સમજે નહી, ઓરહી જ્ઞાન મુનાય.
અનુરાધ ચુલે પડો, જ્ઞાનકો જમરા ખાઓ;
ભાવ ભક્તિ સમજે નહિ, જનપતો જલ જાઓ.

મનુષ્યનું મન ખાકી હોઈ નિત્ય તે ખાકી વસ્તુ પ્રતિ પ્રેરાય છે. અમુકે, અમુક ચીજ કરી તો મારે કાં નહીં કરવી ? આમ દેખાદેખીથી આપણે, આપણી પાસે જે કાંઈ છે એ પણ શુભાવી ખેતીએ છીએ. માટે આપણે એવું બનવું જોઈએ કે, કોઈપણ વસ્તુ પ્રતિ આપણને મોહ થાયજ નહીં. આપણી હાજતો જેમ બને તેમ ઓછી કરવી જરૂરી છે એક સ્થળે પશ્ચ કરવામાં આવ્યો છે કે, “મુકી શું દેવું ?” તો ઉત્તરમાં છે કે “બધું મુકી દે.” મતલબ કે ત્યાગ એવો કરવો કે આપણને એક દીને અતુલ્ય થાય કે: દુનીયામાં જે કાંઈ છે એ માફ નથી.—ના એટલુંજ નહિ પણ આ દેહ વડીક મારી માલેકીનો નથી. જે છે એ ભગવાનનું છે, જ્યારે પણ તમે તમારી નવરાસની

વેળાએ એકાંત બેસો ત્યારે એક પળ વિચાર કરો કે: ઓ ભગવાન ! મહારી અંદર જે કાંઈ છે. જે કંઈ મારી પાસે છે એ શું માંડ છે ?—ના તારૂંજ છે. અને તે ચીજો હું તને પાછી હવાલે કર એમાં માંડ થોડું જવાતું છે ? આમ વારંવાર મનને સંબોધવાથી આપણને એક દિવસે જ્ઞાન થશે કે, આ ખાકી શરીર જેને માણસ ‘હું છું’ એવું સમજે છે તે આપણી અજ્ઞાનતાજ છે. અને તેથીજ ત્યાગી બનવા માટે આપણને બોધ આપવામાં આવ્યોછે. પરંતુ ‘ત્યાગી એટલે શું ? ત્યાગી બનવું એટલે એમ નહિ માનશો કે, સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પહેરી સંસાર છોડી વનમાં તપ સાંઝ આપ્યાં જવું. ત્યાગ એટલે એમ કે જે કંઈ ચીજ કરવી એ હરિના નામે કરવી. ‘હું કરું છું’ અગર ‘મેં કરું’ એવા અભીમાની શબ્દો મનુષ્યનો ગર્વ ઉતારે છે. ‘સંસારમાં ત્યાગી બનવા માટે આપણને જે કંઈ અમલમાં મુકવાનું છે, તે ફક્ત આટલુંજ કે, તમો જ્યાં હોય ત્યાં, જે કાંઈ હમારા લાભનું હોય તે ગ્રહણ કરો, અને અયોગ્ય વાતને છોડી દ્યો. કોઈ પણ બાબતમાં તમને તિરસ્કાર માટે કોઈ કહેતું નથી. તિરસ્કાર શા શા કરવો ? તમને જે રૂચે તે સાંભળો અને કામ કરો. હંસ પક્ષી માટે કહે છે કે, તેને જો દુધ સાથે જળ ભેળી પણ આપવામાં આવ્યું હોય તોએ, તેમાંથી તે દુધજ પીશે. માણસો જેમ જેમ ઇંદ્રિઓને પોતા ઉપર દ્રાવવા દે છે, તેમ તેમ તે વધુજ પોષાતી જાય છે. સાપને ગમે એટલું દુધ પાછ ઉછાયે, તોએ કોઈક દિવસ પોતાની જાત પર જવા વિના તે રહે નહિ. કેમકે મોડે વહેલે જરૂરજ તેનો ભોગ મનુષ્ય થઈ પડશે. એજ રીતે ઇંદ્રિય જેવી છળકપટ પદાર્થોને પોષવી એ સર્પને દુધ પાછ ઉછર્યા બરાબરજ છે. માટેજ બોધ આપવામાં આવ્યો છે કે, દરેક મનુષ્યે પોતાની ઇંદ્રિઓને વિષ્ણુની ન મેલતાં

તેની લગામ મજબુત રીતે પકડી રાખવી જોઈએ. ગીતામાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે “માણસનું” શરીર તે એક ગાડી છે. તેને જોડેલા ઘોડાઓ તે તેની પાંચ ધ’રિઓ છે. તે ગાડીને ચલાવનાર તે મન છે અને ગાડીમાં બેઠેલો ધણી તે જીવ્યાને ખરો માણસ છે. જેમ ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો, જેમ ઘોડાને કાષ્ટ નથી રાખી શકતો, અને ત્યારે તે મસ્તાન બનીને ગાડીને ગમેતેમ સ્થળે ધસડી લઈ જઈ અંદર બેઠેલા માણસને નુકશાનીમાં લાવી નાંખે છે. તેવીજ હાલત મનુષ્યના શરીરના જીવની પણ બાબતી.” આપણને મન, ધણીવાર મોઝ મઝા અને ખીજાં એવાંજ અન્ય દુર્ગુણો પ્રતિ ખેંચે છે. અને તેથી આપણું આખું શરીર તે ચીજ પ્રતિ આકર્ષાય છે. પરીણામમાં આપણે ક્ષણિક મઝાને ખાતર દુઃખના ખડક સાથે અડાધ પડીએ છીએ.

મુર્ખો માની રહ્યો મારૂં, તેમાં કંઈએ નથી તારૂં;
સાત સાપર જેની ચોકી કરતા, ફરતું નીર ખારૂં.
ચઉદ ચોકડીતું રાજ્ય આલ્યું ગયું, રાવણા દીકવાણુરે,
દુઃખને તો કોઈ દેખે નહી, ને સુખ લાગે સારૂં,
વેળા વેળાની છાંયડી તારી, વળી જશે વારૂં રે.
હરિભજનમાં હેતજ રાખો, સ્મરણ કરો સારૂં,
લોભે ‘લગત’ કહે રાખો કેદમાં, પ્રભુનું ભજન પ્યારૂં રે.

આશા! હા-આશા જેવી ચીજ દુનીયામાં ખીજ કંઈ છે વારૂં? પણ આશા તરીકે આશા કરવામાંથી ફરક છે. ક્ષણિક પળના સુખની આશા રાખવી અને મિતોઈ જ્ઞાનની આશા રાખવી એ બંનેમાં મોટો તફાવત છે. આશા કરવી પણ તે ખાટી હોવી જોઈએ નહી. સારી આશાને જન્મ આપો અને સ્વાધી આશાઓ અને ઉમેદોને મારી નાખો કે હાગરમાંજ દારી દો. પણ આશાને મારી કેમ શકાય? તેને મારવાનું

હથીયાર સંતોષ છે. અમુક ચીજ મેળવવાની ઇચ્છા કરી અને તે મળી. એટલે માણસને વધુ ને વધુ ઇચ્છા થાય છે. વધુ ઇચ્છા લોભને જન્મ આપે છે. આમ બીજી વાર લોભને સંતુષ્ટવા ઇચ્છા કરતાં તે પાર ન પડી તો સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યને નિરાશી હિપન થાય છે. ત્યારે આપણે કેમ શુભવું? સિધ્ધાંત આ છે કે, જે કોઈ પોતાની મુજબ સ્થિતી સંતોષ વચ્ચે ગુમરે છે. તેના જેવો સુખી માનવ બીજો કોઈ જ નથી. એક વેળા એક કરોડપતી મોટી દહિસત મેલી મરણ પામ્યો. પોતાના વીસમાં એવી રીતે લખ્યું હતું કે, દુનીયામાં જે કોઈ સુખી માણસ હોય તેને મારી દહિસત આપરી. આ ઉપરથી કંઈ સેંકડો માણસો એ દહિસત પોતાને હાથ કરવા ફાંદાં મારવા પડ્યા. આ હરીફાઈ લાગત ઘણાં માસ ચાલ્યા પછી એક માણસને સુખી તરીકે ચુંટવામાં આવ્યો. અને સોલીસીટરેએ પેલી ત્રંક તેના હાથમાં આપી. આવી લગાડતાં પૈસાને બદલે નીચે લખેલા શબ્દોથી એક ચીઠ્ઠી તેને મળી:—

“તું જે ખરો સુખી હોય તો મારી દહિસતને
કદિબી ભેય નહિ.”

ઉપલી વાર્તામાંથી મજકુર આપણને જે શીખવાનું છે તે ફક્ત એટલું જ કે, સુખ કોઈ દુનીયાની સુંદરતામાં તેમ પૈસામાં જ નથી સુખી તેજ છે કે, જે પારકાની સેવા કરવામાં પોતાનું હિત માને છે. વિદ્રાન વાઇસરાય લોર્ડ લીટને એક સ્થળે કહ્યું છે કે:—

The world, the world ! everything gentle, every thing pure, everything noble high wrought and holy is to be squarred and cribbed and maimed,

to the rull and measure of the world ! Despise its hollow cant its methodical hypocrisy, scorn its false gods, and its, fawning upon the great, its ingratitude to benefactors its sordid league with mediocrity against excellence. Or proportion as one loves mankind one ought to despise and detest that worse than venetian oligarchy which mankind set over themselves and call "The world"

યથાર્થ, કાંઈપી સાઈ કે બહુ કામ, દરેક બલાઈ કે ભુલ, મનસાઈ, દરેકે દરેક ચીજ કરતી વેળા દુનીઆનો ડર રાખી દુનીઆં શું ધારશે, શું બોલશે, તેનો પ્રથમ વિચાર કરી, તે બલાઈ અને બલમણસાઈ, તે મદદ યા દિલસોઝી, દુન્યાંની મરજી મુજબ મરડવી પડેછે. પરંતુ સજ્જનો ! આ મુજબ દુનીઆનાં ડરનું પોકલ એમ ક્યાં સુધી ચલાવ્યા કરીશું; સ્વતંત્રતા ભોગે, આપ અખત્યારી છોડી દઇ, દુનીઆંની લાજથી ડરી, ક્યાંસુધી એવાં હીપોક્રીતોથી હીચકારા પેઠે આપણે ક્યાં તુલક દોરવાતાં રહીશું; આપણા જાતિલાઈએ તરફ અને દેશ તરફ તેમજ દુનીઆંના લોક તરફ જો આપણો ખરેખરો ચાહ હોય માયા હોય તો હર હંમેશ ડરાવતો આ ડરાંમણો દેવ કે જોને આપણે પોતેજ ઉભો કીધોછે અને જોને બધાંએ દુનીઆંના ડર નામે પીછાંપ્યો છે તેને સદ્દનો મારી હરાવી કચડી નાખવો જરૂરી છે. દુનીઆંના ડરથી બીચા કરી આપણી સ્વતંત્રતા દરેક ચીજમાં ખોલી બેસવી એમાં ડાહપણ હોયજ ક્યાંથી ? દુનીઆંથી નહિ ડરવાનો અર્થ એમ નહિ કરશો કે, ગમે તેમ ચાલવા આપણે બધાંએલાં છીએ. એવી વર્તણૂક માટે તો ખરેજ આપણને ઠપકો ધટારતજ છે. આજનો જમાનો ઢોંગી છે. ભલો અને ભુંડો કોણ છે એ પિછાણવું મુશકીલ છે. ભલો ભુંડામાં અને ભુંડો ભલામાં ખપે છે, અને જાણે દુનીઆ

દારીથી અલગ હોય તે વિષે કંઈ જાણતાજ ન હોય એવો
જાહેરમાં દેખાવ કરેછ!

નીસ્ત દર વાસદેએ મુનાફિક રા વફા,
ઝાન નખાશદ દર રખશ તુરે સફા!
અય ખજેહ દુરઆશ અઝ અહલે નેફાક;
દર જેહન્નમ દાન મુનાફિક રા વસાક;

જગનમાં આકૃત્તી એટલી પ્રકૃતી હોઈ પૃથ્વી પર આપણા
જેવા બધાંના સ્વભાવ હોઈ શકતા નથી એટલા સારું આપણા
વ્યવહારમાં આવતા ખીજાં સ્વભાવના માણસોને સંભાળી લેવાં
કોઈપણ મનુષ્યના મનમાં જો એ વિગેરેની સત્ય સમજણ હોય
તો તેને કોઈખી રીતે હાની પહોંચવાનો સંભવ નથી વિવેકી
મનુષ્યે પોતાના હૃદયને સંચોકી ન રાખતાં બની શકે તેટલું
તેને વિશાળ બનાવવું જોઈએ. એટલે એમ કે, આખું જગત
પોતાના સ્વરૂપના એકજ દેશમાં આવી જાય એવી વિશાળતા
તેણે પોતાના હૃદયની કરવી જોઈએ. એક ચોક્કસ પાદશાહને
એક એવું ભંચકર દર્દ થયું જેતું ઔપધ કોઈજ કરી શકતું
નહિ અંતે યુનાની હકીમેની એક આગેવાન ક્રમીટી એવાં મત
પર આવી કે, આ દર્દ માટે ઔપધ છેજ નહિ; સિવાય કે એ
દરદ પર રાખના જેવાજ ગુણદોષ ધરાવનાર એક બાળકનો
પિતો, કામ આવે એમ છે. પાદશાહે કહ્યું. તેવા એકની શોધ
ઝડપથી કરો ધણી એક શોધ પછી એક ખુબ સુરત ગામડયન
છોકરો તેમને હાઠ લાગ્યો તેના માતપિતાને ત્યાં ખોલવામાં
આવ્યાં અને તેમનાં પુત્રના લોગ માટે રાખ્યે એક મોટી
રકમ માખાપને સંપુર્ણ કરી. વળી ત્યાં ઇન્સાફની ખુશી પર
એકેલા કાજીએ પણ એવો ફતવો ફેંક્યો કે પાદશાહની જાનની
સલામતી ખાતર રેખયતમાંથી કોઈખી માણસનું ખુન કરવામાં
આવે તો તેમાં ગુનાહ જેવું કશુંએ નથી. અને તેજ પગે

એક ઘાટકી રાખશે તે નાનાં બાલકાંને મારવા પોતાની તિક્ષણ
તરવાર તેનાં પર ઉભાગી. તેજ પળે છોકરાએ આકાશ ભણી
પોતાની નજર ફરી અને હસી પડ્યો. પાદશાહે તેને અન્યથાથી
પુછ્યું: આવાં મોતના પ્રસંગે તને દુઃખ થવું જોઈએ તે
બદલ તું હસે છે શા માટે? બાળકે જવાબ આપ્યો કે:
બચ્ચાંનો લાડ માતપિતા ઉપર હોય છે અને કહ્યો, કાહ્યો
આગળ લઈ જવામાં આવે છે અને ઇન્સાફ પાદશાહથી ચાહ-
વામાં આવે છે. પરંતુ મારા બાળમાં તેથી ઉલટું બન્યું છે.
કેમકે મારાં માતપિતાએ દુનીઆમાં લેખાતી પૈસા જેવી તુચ્છ
વસ્તુ મેળવવા તમારે સ્વાધીન કીધો છે. અને કાહ્યોએ તેમ
કરવા તમને વળી ઉશ્કેરી આપ્યાછે અને સરકાર બાપ પાદશાહ
પોતાની સક્ષાંમતી મારાં મૃત્યુમાં જોય છે એમ છતાં મને ઇશ્વરની
પનાહને મદદ સિવાય મને કોઈ બીજાની મદદ જોઈતી નથી.

Law cannot give my child,

his kingdom here;

For he, that holds his kingdom

holds the law.

નાનાં બાળકના આવાં અસર કારક વેણથી શાહનું
હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને તેથી આંખો આંસુથી ભરી ગળગળો
થઈ શાહે કહ્યું; આવા બેગુનાહ પુત્રને રેડવા કરતાં હું મારું
મોત વધારે પસંદ કરું છું. આમ કહેતાં શાહે બાળકને છાંતી
સરીખો આંખી પુષ્કળ દ્રવ્યથી તેને નિહાળ કરી છુટ્ટો કીધો
એવું કહેવાય છે કે તેજ દિવસથી રાજનું મહાભારત દુઃખ પણ
સદાનું દે. થઈ ગયું હતું.

આપણને વારંવાર ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે, દુઃખ
વેળાં ધીરજ અને શાંતી રાખશે તો એક ખુની પણ પોતાનો
કુર હાક તમારાં પરથી ઉગાંમી કાઢશે અને તે સત્ય છે. આપણા

પેગામ્મર સ્પીતમાન જરથુસ્તનો જ્યારે જન્મ થયો ત્યારે દોરા-
સન નામનો ત્યાંનો હાકેમ તેમને મારી નાખવાના હેતુથી
તરવાર સાથ ધરમાં પ્રવેશ થયો હતો. પરંતુ એવું કહેવાય છે
કે, જેવી તરવાર જરથુસ્તપરથી ફરી જાય તેવોજ દોરાસનનો
હાક જેંચાઈ ગયો, અને તે લાંબો થઈ સક્યોજ નહિ. આ
અવનિમાં પ્રાયશ, સ્વે મનુષ્યોને ન્યુનાધિક દુઃખતો હોયજ ! એ
વાત આપણે લુલી જવી નહોતી જોઈએ. દુઃખ વેળા કદિએ
મુંઝાવું નહિ; તેમ તેના માટે ચિંતાપણ નહોતી કરવી જોઈએ.
દુઃખ સમયે આપઘાત કરવાનો ત્રાસ દયા જનક છે. આપઘાત
એ મનુષ્યની નિર્જાતાની મુખાઈ છે. દુઃખ ખમ્યાં વિનાં સુખ મળી શકે
એ ખ્યાલ અકલ્પથી દુર છે. માટે,—

“દુઃખસુખ આવે તે સહેજે રે, માણના ચરણ કમલમાં રહેજે.
સુખડા તરતારે ઉડાંછે—દુઃખડાં પાછળરે ઉડાં છે.
સુખડાંની સોભારે સુલભ છે—દુઃખડાંના હેતુરે ગહન છે.
મા તુંજ પ્રેમલરે રચનારે—તુંજ સદૈય છે ધટના.
મા તુંજ સદૈય પ્રેમે નિવેશ—દુઃખસુખ આવેરે તે સહેજે.”

દુનીઆમાં ખરી ખુશખોઈ જશ ની છે; જે ચંદનના વૃક્ષ
પેઠે સર્વે સ્થળે પ્રસરી રહેછે. પરંતુ અપજશમાં એવો દુર્ગુણ
છે કે ત્યાંય કોઈજ જઈ શકતુ નથી. જ્યારે ‘જશ’ ચંદન
પેઠે આખી પૃથ્વી પર પ્રકાશી નિકળે છે, અને જ્યારે
આખુ શરીર શાંત પડી જઈ તમામ ઇન્દ્રિઓના વ્યવહારો
બંધ; પડે અને મન ભમતુ અટકી જાય ત્યારે માણસ
પોતાતું ખરૂં સ્વરૂપ જોઈ શકે છે. અત્યાર આગમત્ર્ય માણસ
પોતાના સ્થુળ શરીરને ‘પોતે’ માનતો હતો, પરંતુ મનુષ્યને
જ્યારે આ રીતે જ્ઞાન થાય છે ત્યારે ‘હું કાણ છું’ એવું
જ્ઞાન થાય છે. મગર આવી શક્તિ કંઈ બધાંને પ્રાપ્ત

યતી નથી ગુરૂની કૃપાનું એ કૃણ છે. “કરુણેસો” નામક સુપ્રસિધ્ધી ગ્રંથમાં એ વિષે એક વાત આવી છે કે:-

હરિ અને મગન નામે એ ભાઈઓ હતા કોઈએક દિવસે તેમને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો અને તેને મહશ્વ કરી તેઓ વનમાં વસવા ગયા અને ઘેરી રસ્તો છોડીને એક જંગલમાં પેશા. જેમ જેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ જંગલ વધારે ગાહું થતું ગયું અને સાંજ પડી બાદ ત્યાં એટલો બધો અંધકાર વ્યાપી રહ્યો કે, તેઓ એક પણ ડગલું વધુ ભરી શક્યા નહિ. જંગલી જનાવરોની દહેસ્તથી તેઓ એકાદ વૃક્ષ પર ચઢી બેસા અને આખી રાત તે ઉપરજ સુઇ રહેવાનો મનસુબો કરતા હતા. તેટલામાં પાસેની ઝાડીમાંથી એ બ્રાહ્મણો હાથમાં નાગી તલવાર લઇને તેમની સાંમે આવી ઉભા બ્યારે તે ચારો જણની આંખો ભેગી મળી ત્યારે બ્રાહ્મણો બોલ્યા અમે દક્ષણા લેવા આવ્યા છીએ હરિએ આશ્ચર્ય પામીને તેઓની સાંમે જોઈને પુછ્યું મહારાજ ! તલવાર ઉઘાડી રાખી દક્ષીણા માંગતાં બ્રાહ્મણોને તો મેં મારી જીંદગીમાં આજેજ જોયા. તમારી હકીકત કંઈ વિચીક્ષણ હશે, માટે કૃપા કરી તમો કોણ છો તથા તમારો ધંધો શો છે તે કહો ” બ્રાહ્મણો બોલ્યા ખીરાદરો, હમો બેડ ભાઈઓ છીએ અને વેદાંતી ધર્મ પાળીએ છીએ. થોડાં વર્ષ ઉપર કંઈ ધંધો ન મળવાથી હમો એવા તો દરીદ્રો થઇ ગયાકે કોઈ પણ ધંધો કરવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો એવામા એક દહાડો બ્યાસજી વેદાંત ઉપર કથા કરતા હતા, તે સાંભળવાને હમેખી બેસા. કથામાં બ્યાસજી બોલ્યા આ જગત માયારૂપી છે. એક બાજુગરનો ખેલ છે. જેમ જાદુગર લોકો નજર બંધી કરી ત્યાં ધુળ હોય ત્યાં પાણી બતાવે છે. તેમ માણસ સઘળું ખોટું દેખે છે. જગતમાં આત્મા સિવાય ખીણું કંઈ નથી ને ને પ્રાકૃતિક પદાર્થ આપણી ઇંદ્રિયો વડે માલમ પડે છે, તેઓ

ખરેખર જગતમાં છેજ નહિ એતો માત્ર આભાસ છે. જેમ સ્વપનામાં આપણને હજારો વસ્તુ દેખાય છે, શબ્દ સંભળાય છે, અને સઘળાં ઇન્દ્રિય સુખ મળે છે. પણ જગ્યા એટલે તેમાનું કંઈ નહીં તેમ આ જગતમાં આપણી અવસ્થા સ્વપ્ન વ્રત છે. પ્રદાય' કંઈ છેજ નહિ માટે હું બંધુઓ જગતમાં લોકો પૈસો મેળવવાને જે શ્રમ કરેછે તે સઘળું મિથ્યા છે, લોકો જે મારું મારું કરેછે તે દ્રોગદ છે. અહ્યા જેમ તારું તેમ મારું એ કશુંજ નથી. આ દયા સાંભલીને અમારા મન ઉપર એટલી તો ઉંડી અસર થઈ કે અમે વેદાંતી થઈ ગયા. અને મારામાં તેમ તમારામાં અને કોઈનામાં પણ કંઈ અંતર નથી અને ગણવો નહીં એવો નિશ્ચય કીધો. પ્રજી એકવાર હમો અમારા યજમાનને ઘેર કાંઈ કામસર ગયા. ત્યાં એક પૈસાની ઠેલી પડી હતી તે જોઈને હમે વિચાર કરવા લાગ્યા કે: આને માનવો પૈસા કહે છે. પણ ખરેખરો તો તે છેજ નહીં. વળી જગત કારમું છે. અને આવરદા કાણ ભંડુર છે, તેથી એ પૈસાને મુકીને યજમાનને કોઈ દહાડો જવું પડશે, કીંવા એ પૈસા યજમાનને મુકી જતાં રહેશે. એ બેમાંથી એક વાત તો નિશ્ચય બનવાનીજ. વળી મારું તારું મિથ્યા છે યજમાનના પૈસા અને હમારા પૈસા ટકામાં લેદજ શા? એમ વિચારી તે ઠેલી હમે ઉંચકી લીધી. તે લઈને અમે જતા હતા તેટલાં યજમાનના દુષ્ટ ચાકરોએ અમને પકડ્યા અને યજમાનનાજ કહેવાથી રાજા આગળ લઈ ગયા. રાજાની પણ આંખ ઉપર માયાની અંધારી ખાંધેલી તેથી તેણે મારા તારામાં લેદ માન્યો અને વેદ વ્યાસજીના વેદાંત મતથી વિરુદ્ધ ચાલીને અમને પાંચ વર્ષ બંદીખાનામાં નાંખ્યા. કારાગૃહમાં એટલાં વર્ષ મુકતવું, વગર મહેનતે ખાધા પીધા પછી અમને છોડી મુક્યા. હવે શું કરવું? જગતતો દુષ્ટ માયામાં વીંટલાએલું અને પરમાત્મામાં લય

પામવાના સાંધન. શોધવાને બદલે મારાં-તારામાં લડી મરી
ધાંચીના બળદ પેઠે ચોરાશી લાખના ફેરા કર્યા કરે છે.
એવા લોકોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ વેદાંત મત ચલાવવા જઈએ તો
સંકટમાં આવી પડીએ અને તેથી રૂપિઓની પેઠે વનવાસ
કરવો એવો નિશ્ચય કર્યો, અને આ જંગલમાં ત્રણ માસ થયા
હમે રહીએ છીએ. પણ લાડુ અને ધી ખાધેલા તે હવે
કંદ ને મુળ ને ફળફળાદી કેમ ભાવી શકે ? તેથી કોઈ યજ્ઞ-
માન શોધવાને રાત્રે રોજ અમો બહાર નીકળીએ છીએ.
આજે તમો પહેલ્લાજ મલ્યા છો, મારે જે તમો વેદવ્યાસજીને
માનતા હો તો તમારાં લુગડાં, પાઘડી, આદિ જેને તમો તમારું
કહો છો તે અમને અર્પણ કરો. નહીં તો આ તરવાર વતી
તમને પરમાત્મા સાથે મેળાપ કરાવી દઈશું.” વેદાંતી ભાઈ-
ઓની આ વાત સમજી હરી તેમજ મગનને ખુબ હસવું
આવ્યું. અને થોડાક પૈસા આપી તે બન્ને બ્રાહ્મણોને વિદાય
કર્યા. આ વાત પરથી આપણે તો કેવળ આટલુંજ શીખ-
વાનું છે કે:--

If happiness have not her seat,
And Centre in the breast;

We may be wise, or rich or great;
But never can be blest,

“ સુખનું સ્થાન અને મધ્યગિંદુ આપણા રતનમાં ન
હોય તો આપણે પહેંચેલ કે પૈસાવાળા કીંવા પ્રખ્યાત કાં નહિ
હોઈએ છતાં આનંદી તો કદિએ રહી શકશુંજ નહિ ”

“ જેણે આપણા જન્મની અગાઉ માતૃશ્રીનાં થાંનમાં દુધ
ભરી મેલ્યું હતું, તે પ્રભુને જે માનવે પીજાંણ્યા નહિ અને
તેનાં સ્વરૂપને પિજાંણવાની કોશીલ ન કરી એ કરતાં વિશેષ

સુખ પશુ ખીજ કોણ હોઈ શકે ? વિચાર કરો કે જેણે પેટ કરવા પહેલાં દુધની તપ્પારી કરી મેલી છે તેજ પિતા-પ્રભુ આપણને રખડતાં તે કેમ રહેવા દેશે ? કુંભાર હાથુ બનાવે છે તે ફોડી નાંખવા ચોડું છે ? તો વિચાર કરોકે ઈશ્વરે તમને દુખી કરવાને પેલાં કીધાં નહિ હોય ? કોઈપણ માતપિતા વિના કારણે બાલકોને સગ્ન કરતાં નથી. તો પ્રભુ, વિના કારણે શા કાજ મનુષ્યને ત્રાસ આપે ? જેણે મોરને મુંદર પીછાં આપ્યાં તે આપણને નમ્મ કેમ રાખશે ? જે મહાન પિતાએ ઠંડીમાં હુંદ મેળવવા જતાવરોને બાલ આપ્યા, તેજ પિતા તેના ભકતોને ક્યમ લુધી જાય ? જમીનના પેગમાં રહેતા કીડાઓ જળમાં રહેતાં માંછલાંઓ, હવામાં ઉડનારા પક્ષીઓ અને વનમાં રહેતાં ફાડી ખાનારા જાનવરો જેવાં ઉપર પણ પરમેશ્વર મહેરબાન છે તો શું તે આપણને વિસારી દેશે ? અરે ! આમ પણ બોલવું આપણને લાજમ છે ખરું ? ના-કદિ નહિ. કદત તેમાં આપણી ખાંતી છે. અને તે ખાંતી આપણા પ્રભુ પ્રત્યેના વિશ્વાસની છે." ઉદાહરણ તરીકે પુત્ર ધરમાં માંદો પડ્યો અને ડોહટરનું ઔષધ ક્યું. ઔષધથી પણ નરમ ન પડતાં તાવ વધી ગયો તો પછી બ્રાહ્મણને ઘેર તપકો બતાવાય છે. બ્રાહ્મણ કંઈ લલુવાલુ કહે છે, જે મોખેદો કને લણાવામાં આવે છે. પરંતુ એથીખી જો મંદવાડ નરમ ન પડ્યો તો પછી માનતા-બાંધા મનાય છે. એ સમયે જો કોઈ દિવસોઝીથી આમ કહે કે : આત્મ બહેરામમાં થોડું સુખડ ચલાવો. તો જસ થઈ સુક્યું " અરે એથી શું થવાનું હતું ?" જસ-આ નિરુદ્ધા જનક શમ્ભોથી આપણી પવિત્ર ત્રાંચ વાણીને હીણવામાં આવે છે. આ સાથી ? કારણ કે આપણામાં પુણું વિશ્વાસ નથી. ખુદ આપણનો પાત્રણનાર પિતા છે, આપણે તેનાં સંતાન જેવાં છીએ તે આપ-

હુને દુઃખી જોવા ઉત્સુક નથી જો વિશ્વાસની કીમત મનુષ્ય જાતિ
સમજતી થાય તો તેઓ પ્રભુને દોષ પણ દે ખરાં કે? એક
સમયે એક કવિ બાગમાં ગયો. આમ તેમ ફરી તે ગુલાબનાં
પુષ્પ આગળ આવ્યો તુરતનાજ એક સુંદર પમરતાં ગુલાબને
નીચે ખરી પડતાં જોઇ તે બોલ્યો—

કંટક પેર ગુલાબકો તોપે એસો ટુલ;
કયા કહીએ જગદીષકો કે તો ધર એસી ભુલ.

યથાંત, શુ ખુદને ઘેર પણ એવો ગેરવાજબી ઇન્સાફ
છે કે નાબુક બિચારા ગુલાબને પણ કાંટા જેવાં બિછાણામાં
રહેણાણ કરી દુઃખ ઉપરથી ખમવું પડે છે ?

કવિને ઉપર મુજબ વિલાપ કરતાં જોઇ ગુલાબના પુષ્પે
દિલાસા રૂપ શબ્દોમાં વળતો ઉત્તર આપતાં કહ્યું:—

શીશ ધડ બુદ્ધ કીયો શીર જળાયો મુળ;
છટને સંકટ તનપર સાયો એસો ચાયો ટુલ.

એટલે કે, મારું માથું તેમજ ધડ કાપવામાં આવ્યું, પછી
મારાં મુળીઆંને જળાવવામાં આવ્યાં એટલું દુઃખ મેં જ્યારે
ખમ્યું ત્યારે મારે પેટે આ એક સુંદર ગુલાબનું ટુલ ધયું. મત-
લબ કે ખુદને ત્યાં કોઇથી રીતનો આડો ઇન્સાફ કે દુઃખ
દેનાર છેજ નહિ ?

" ગુલાબનાં ઝાડને કેવા તિક્ષણ કાંટા હોય છે ? એ તિક્ષણ
કાંટાથી ભરેલા રસ્તા ઉપર ગુલાબને મુસાફરી કરવી પડે છે.
મગર ગુલાબ, કાંટાથી ગાભર ન બનતાં તેની સાંમે થઇ
ધીરજ અને શાંતીથી આગળ વધી પોતા આસપાસ સુવાસ
દેલાવી આખરે કરમાઇને મૃત્યુ આધીન થાય છે. તેજ રીતે
માણસની જીંદગીનો રસ્તો લોભ-લાલચનાં કાંટાઓથી ભરપુર

છે. માટે એ સતત મુસાફરીને નેકીના માર્ગે સંપૂર્ણ કરવી જોઈએ. ગુલામ અને માણસ બંને એક સરખી લીલી સુકી જોઈ એકજ સરખી હાલતે માર્ગે લાગે છે. એકજ મંડાણ અને એકજ સરખો અંત " તો જીવનની હવે ફીકર અને દુનીયા ઉપર મોહજ શાનો ?

શીકર સખકો ખા ગઇ, શીકર સખકા પીર,
શીકરકી જો ફાકી કરે, ઉસકા નામ ફકીર.
પેટ સમાતા અન્ન લે, તનહી સમાતા ચીર,
અધી કહી સંચલ ના કરે, તીસકા નામ ફકીર.
ચાહ ગઇ, ચિંતા ગઇ, મનવા એ પરવાહ,
જીનકા કછુ ન ચાહીએ, સો શાહોકા શાહ.

મનુષ્યને પોતાની જીંદગી પ્રત્યે જોટલું વહાલ છે; તેટલાંજ બેદરકાર છે એમ કાણ ના પાડી શકશે ? અને આવી બેદરકારીમાં અને લુલાવામાં પડેલાં જ્યારે અકલ જુએ છે, ત્યારે તે ઘણાંજ અફસોસથી બળાપો કરે છે; અને કહે છે કે ઝો, માનવ ! મને તું જરા ધ્યાન દઇ સાંભળ. વિચાર કર કે જ્યારે તું આ દોરંગી દુનીયામાં અવતર્યો ત્યારે તો તું પવિત્ર હતો. રફતે રફતે વય વધતાં તું ચાલાક અને હુશ્યાર બનતો ગયો, અને તે તારા વેપારનું બંદર ખુલ્લું મેલ્યું પરંતુ જે સંત સંગતના વેપારને ખાતર તું અત્રે આવ્યો હતો, તે ખરો વેપાર તરછોડી તું એકદમ આ અવનિની માયામાં ફસાઈ પડ્યો છે. તારી જીંદગીના ચાર ખરા પ્રરતોઃ તું કાણુ-કયાંથી આવ્યો અને ક્યાં પાછો જવાનો છે તેના ભેદ શોધવાના મેલી દઇ તું માયામાં સપડ્યો છે. વળી ઉંચે આલ ભાંછી તારી નજર ફેંક. જ્યાં તારૂં મિનોઇ-સ્વવતન તારા માટે ખાલી પડેલું છે. જમતમાં ધનશાનની કીમત ન આંકી શકાય એટલી

છે. તેજ હાંધીને તું ગમે એમ બેદરકારીથી વાપડે એ કેટલું અફસોસ કારક છે? તાર શરીર જે આરંભમાં કંચન સરીખું હતું; તેજ શરીર હાલમાં તેં લોખંડ પર ચઢાવેલા કાટની પેઠે બનાવી નાખ્યું છે. પરંતુ યાદ રાખજે કે, જ્યારે યમદુત તારા પર ત્રાપ મારશે, તે વેળા તને તારાં કૃત્યો માટે પાછળથી પસ્તાવો થશે. એ યમદુત તને એક એવાં ઉઘા ગારમાં ખેંચી લઇ જશે કે, જ્યાં તારી ફાંતી માયા, મહોખત અને તારો સર્વસ્વ ખખ્ખો મેલી એકલા હાડે જવું પડશે.

મોતક મયેદાન સીધા સાફ દેખા હમાવર હય;
આંખ બંધ કરતેહી દેખાવાર થા છયા પાર હય.

The whole course of life is even parallel, side by side with death ! is not a precipice at a distance to ward which we are gradually coming, and over which we must bye and bye plunge but a precipice on the very brink of which we are all the while walking and over which at any instant we may fall.

અર્થ:—આપણી હાંધીનો તમામ દોર હંમેશાં મૃત્યુની સાથેજ રહે છે. તે કાંઈ આપણાથી ઘણું દુર વેગલાઈએ ફીંકા આગળ દિસતું નથી; કે જ્યાં આપણે તેનાં ઉપર જઈ પડી જઈએ. મતલબ કે આપણે મોતના પંખમાં સપડાએલાં છીએ મોત એક ભાંગેલી ખડક છે. જ્યારે એ ખડક તુટી પડે છે, ત્યારે મનુષ્ય તેની સાથેજ પડી જઈ આ ફાંતી જેહાંનથી કુચ ફરી જાય છે.

વેલાયતના એક પ્રગણામાં ‘ધવ’ નામે એક કંબુસ રહેતો હતો. પાસે પૈસા તો ખુબ પણ એટલો કંબુસ કે પોતાના હવે પણ એ ખર્ચે નહિ. રોજ રોજ એ પોતાની દોલત ગણતો

અને સંતોષ મેળવતો. એક સમયે એક રાત્રે જ્યારે ધવ પોતાની, દોલત ગણતો હતો, તેટલાં એક સ્ત્રીને તેનું પ્યારણ ખોલતાં સમજાયું. ધવે ગભરાઈ જઈ પોતાની દોલત તેની મુળ જગા પર મેલી દીધી, અને ધુજતા હાડે પ્યારણ ખોલતાં કહ્યું “તમે કોણ છો?” જવાબમાં અંદર એક સ્ત્રી પ્રવેશ થઈ, અને કરગરીને કહ્યું “ભલા ધવ, મહેને તું કંઈખી મદદ કર” ધવે મોટા કચવાટ સાથે કહ્યું “બહેન આપ જાણતાં નહિ હશે, કે, આ પ્રગણમાં ગરીબ હુંજ છું. છતાં તમે મારી પાસે મદદ માંગોછો, એ જાણી મને અજાયબી લાગે છે.” પરંતુ પેલી સ્ત્રીએ વધુ કાલાવાલા કરવાથી ધવે ભોંય પર પડેલો એક લાંકડાનો ટુકડો તેણીને ઉચકીને આપ્યો અને તે લઈ તેણી તુરતજ ચાલી ગઈ. આ બનાવની થોડાજ મંદીના પછી એક રાત્રે ફરી પેલીજ સ્ત્રીનો આવાજ ધવને કાંને આવ્યો. ધવે મોટા ગભરાટ સાથ તેણીને પોતાના ઘરમાં લીધી, અને ફરીથી ખીજ વાર તેનાથી મદદ ચાહી. ધવ જરા ગુસ્સો કરી કહ્યું “મે તમને હજાર વાર કહ્યું કે હું ગરીબ છું, છતાં મને વારંવાર આવી શા સાર કંટાળો આપો છો.” આ સાંભળી પેલી સ્ત્રી બોલી “ઓ ધવ, જરા દયા કર. આ મદદ હું મારા માટે લેવા નથી આવતી, પરંતુ ગરિબ માણસોના લાભ અર્થેજ તારી મદદ ચાહતી આવી છું. માટે કંઈખી આપ” ધવે જવાબમાં લાલચોળ બની પોતાના ઘરમાં ચોદિશા નજર ફેંકી અને એકાદ કીટાએલા ખીલા પર પડેલો દોરડાનો ટુકડો તેને આપી દીધો. ઉપલાં બનાવની થોડાજ દિવસ પછી પેલીજ સ્ત્રી ધવની મદદ માંગતી એક રાત્રે પાછી ફરી. ધવ આ જોઈ ખુબ ક્રોધમાન થયો. અને કહ્યું “અરે એવકુફ !

તને શરમ નહિ આવતી ? એક વખત હોય એ વખત હોય.
 ના નિકળ અહીંથી" પેલી સ્ત્રી દયાથી ગોડી "મને આ
 છેલ્લીજ વાર મદદ કર. હું તારો ઉપકાર કદી ભુલીશ નહિ"
 ઇવે લાચારી સાથે એક જુની પુરાણી કુંચી કાઢી આપી.
 અને ભર હંધમાં પડ્યો. હંધમાં તેણે સ્વપન જોયું કે,-
 પોતે એક નદી આગળ દીલગીરીથી ઉભો છે. પોતે સાંભી
 બાણી આવેલા એક મહેલ તરફ જવા માંગતો હતો. પરંતુ
 તે તરવાનું નહોતો બાણુતો અને તેથી નદી કેમ ઓળંગી
 જવી તેનો તે વિચાર કરતો હતો. એટલાં એક સ્ત્રી ત્યાં
 દસતે મુખડે આવી. ઇવે તેણીને તુરત ઓળખી કાઢી કેમકે
 એ સ્ત્રી કોઇન નદી પાશુ પેલી મદદ લેવા આવનાર સ્ત્રીજ
 હતી. તેણીએ કહ્યું "ઇવ, હું તારી મુશકેલી સમજી શકું
 છું. તેં મને મદદ તરીકે જે લાકડું આપ્યું હતું, તે હું
 તને પુલના રૂપે પાછો આપું છું" એમ કહી તેણી ચાલી
 ગઇ. અને ઇવે થોડીજ મિનીટમાં પોતાની મોટી ખુશાલી
 વચ્ચે નદી ઉપર પુલ અંધાધ ગયેલો જોયો. તેનાં ઉપરથી તે
 સળસળાટ ચાલી જઇ સામા કિનારા પર જઈ પહોંચ્યો. મગર
 પેલો મહેલ તો પહાડ ઉપર હતો અને દોરડાંની મદદ વગર
 તે ઉપર ચઢી શકાય એમ નહોતું. ઇવ એ ઉપર વિચાર કરતો
 હતો, તેટલાંજ પેલી સ્ત્રી આવી અને કહ્યું "તેં
 મને જે દોરડાંનો ટુકડો આપ્યો હતો, તે હું
 તેને આ સ્થળે પાછો આપી દઉં છ" આમ કહી એક
 દોરડાંનો મોટો કટકા આપ્યો અને તે ચાલી ગઇ. બાદ ઇવ, તે
 દોરડાંની મદદથી પહાડ ઉપર ચઢી ગયો ત્યાં જતાં જણાયું કે
 મહેલને તો તાળુ હતું ઇવે કેમ કરવું ? એટલામાં તો પેલીજ
 સ્ત્રી ઝડપથી તેની આગળ દોડતી આવી અને જે કુંચી તેણે,

તેણીને ભેટ આપી હતી, ને આંખીને ચાલી ગઇ. કુંચી વટી ધવે મહેલ ઉઠાડ્યો, પરંતુ બહાર રખેવાલી કરતાં સિવાઓએ તેને અંદર દાખલ થતાં અટકાવ્યો અને કહ્યું ધવ, તારાથી અંદર જવાશે નહિ કેમકે તેં સારાં કામો કીધાં નથી વળી તારા પૈસામાંથી તેં કોઇને દાન કીધું નથી માટે હમો તને દાખલ કરી શકતા નથી-અને તેટલાં તો પ્રભાત થતાં તેની આંખો ઉઘડી ગઇ અને પોતે જુએ છે તો તે એક ખરો બનાવ નહિ પણ એક સ્વપ્ન, હવે મગર તેજ દિવસથી ધવ, એટલો બધો મુઘરી ગયો કે, પોતાની દોલતનો મોટો ભાગ તેણે ગરીબ ગુરખાંને મદદ આપવામાંજ કાઢ્યો અને આ રીતે પોતાના બહેસ્તનો માર્ગ તેણે ખુદ્દો કીધો તેજ દિવસથી રોજ પ્રાથના પછી કહેતો કે,—

પ્રભો ! તુંજ દ્વારમાં ઉભી જગાવ્યો મેં અહાલેક;
જગતના ચોકની વચ્ચે જગાવ્યો મેં અહાલેક.

નથી લીધી પ્રભો ! દીક્ષા, નથી ઝોટી મેં કંઈની;
નમી તુંજ પાપ છુ, હવે જગાવ્યો મેં અહાલેક

કમંડળ મારૂ ખાલી, ભયુ તુંજ અક્ષય પાત્ર;
દીડી ભંડારમાં ભિક્ષા, જગાવ્યો મેં અહાલેક

ધટા છેડી પડી નગ્નની, ન મુજ નયનો ભેદ;
શ્રવણ તે ભેદશે ત્હારાં, જગાવ્યો મેં અહાલેક.

વિરાજે છે તું દિલ દરીયાવ, અથિ યજમાન અદ્ભુત
આણું શું તો અમી કરણદે, જગાવ્યો મેં અહાલેક.

ધડાવી પાવડી જગનાથ, પ્રવૃત્તિ કેટી;—

ચહઢી તે પર હવન ધપતાં જગાવ્યો મેં અહાલેક.

નહી કાંઈ મળે ત્હો યે મળ્યું દર્શન સૌભાગ્ય;

મળી સળગી મીટે મીટ, ને જગાવ્યો મેં અહાલેક.

ઉંડી ઝોળી રહી અધુરી જરી તલ ન લીખયું;
જડયું જીવન જરીક જીવનનું, જગાળ્યો મેં અહાલેક.

માણસોમાં 'શોખ' અને 'મોહ', એ ગુણો બહુ વિચિત્ર છે. એક માણસ શ્રીમંત હોય અને તે આનંદથી પોતાના દિન નિમગ્ન કરતો હોય પરંતુ પાછળથી તે ગરિબ અવસ્થામાં આવી પડ્યો, તો તેનાં દુઃખનો પાર રહેતો નથી. અને આપઘાત કરી આત્મ હત્યા કરવા તક્યાર થાય છે. પરંતુ આત્મ હત્યાથી શું વળવાનું હતું? મહાન કવિ શેક્ષ્પીયરે "હેમલેટ" નામક એક નાટક લખ્યો છે. તેમાં હેમલેટ પર દુઃખ પડતાં આપઘાત કરવા જાય છે; પરંતુ એ વિચાર તેને ભુલ ભરેલો જણાતાં તેમ કરવા તે આંચકી ખાય છે. અને તેનું કારણ એમ જણાવામાં આવે કે, આપઘાત કરી આ જીવનમાંથી તો આપણે મુક્ત થયાં પરંતુ મૃત્યુ પછી આપણું શું થશે? એ વિચાર એ આપઘાત કરતાંથી વધારે સીતમકારક છે. એમ કરતાં તો ઉલટું પેનામાંથી ચુલામાં પડ્યા જેવું શું નહિ થાય? દુઃખ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? ચિંતા અને મોહ અને નાહિમંત આ ત્રણે દુઃખના ખીજ છે. સતી સીતા જેવી દુઃખથી નિરાળી નહોતી એ વાત તો તમે સમાચારમાં વાંચીજ હશે. સતી દરોપતીના દુઃખનું પણ પુછવું જ શું? પેલા દુષ્ટ દુર્યોધને ભર સભામાં તેણીનાં વસ્ત્ર કાઢી લાજ છુટવા જેવી પણ ઘાટકી મસ્કેરી કરી હતી વળી હરિયંદ્ર અને નળરાજને ક્યાં ભૂલો છો? શોધ કરતાં તો અનેક ઉદાહરણો જડે એમ છે. અને તે ઉપરથી આપણે દુનીઆં જેમ્મ ઉઠાપણુ શીખવાનું છે. દુનીઆં દુઃખથી ખાલી નથી. તમે એકલાંજ કંઈ નથી. આખી જગત કંઈ ને કંઈ દુઃખથી નિભ્ય દુઃખી છે.

ગ્રીસનો પ્રખ્યાત પંડિત સોક્રેટીસ કુદરતી રીતે જન્મથી તો ધણોજ ક્રોધી હતો; પરંતુ તેણે અભ્યાસ અને યતનથી ક્રોધને એકીવારે વશીલુત કરી મુક્યો હતો. તેણે પોતાનાં મિત્રને કહી રાખ્યું હતું કે, જ્યારે તમે અને ક્રોધમાનની શરૂઆતમાં જુઓ ત્યારે મને જરૂર એતાવજો. આથી તેઓ ક્રોધની વેળા ઇસારતથી તેને જાણીવતા હતા, અને તેથી તે ગુસ્સો દબાવી દેતો. એક વેળા તે પોતાના આકર ઉપર ગુસ્સે થઈ બોલ્યો "જો મને ક્રોધ ન થાત તો હું તને મારત" એક વેળાએ એક માણસે તેના કાન ઉપર એક ટપકાક લગાવી પાડી. સોક્રેટીસે હસ્તે મુખડે એટલુંજ કહીને મુઝે બેઠો કે "કાંઈ લડાઈમાં લડવાની તૈયારી કરવી પડે છે તે નહિ જાણવું એ ધણા દુઃખનો વિષય છે" એક દહાડે સોક્રેટીસે માર્ગમાં એક પ્રતિષ્ઠિત માણસને જોઈને સલામ કરી; પરંતુ તે સામાં માણસે કરો જવાબ આપ્યો નહિ. આ જોઈ સોક્રેટીસના થોડાક મિત્રો ખીજવાટથી બોલ્યા "એને મેથીમાક આપવાની હમારી ધણી ઇચ્છા થાય છે" આ સાંભળી સોક્રેટીસે અતિ પ્રશાંત ભાવથી કહ્યું "જો તમારા કરતાં ખીજાં કાંઈનું શરીર અપકૃષ્ટ જુઓ તો શા માટે તેનાં ઉપર ગુસ્સે થવું જોઈએ? જો તેમ ન કરે તો તમારા કરતાં જેનું મન અપકૃષ્ટ છે તેને જોઈને ગુસ્સે થવાનું વિશેષ શું કારણ થઈ શકે?" સોક્રેટીસ પોતાના ઘરમાં જ સર્વે મોટા અસંતોષજનક વ્યાપાર ચલાવતા હતા. તે સર્વ તે અવિરક્ત ચિત્તથી સહન કરતો હતો, તેમાં તેનું ધૈર્ય અને ક્ષમા ગુણની પરીકાષ્ટા દેખાડી હતી. સોક્રેટીસ જેવા હિંમતવાન આપણા "મહાત્મા ગાંધીજી" છે. એવણે જ્યારે શિક્ષક હતા, ત્યારે એક સમયે છોકરાઓએ એમનું કંઈ કહેલું ન ક્યું" આ જોઈ એવણે પોતાની ટેબલ ઉપરથી ઉઠ્યા, અને જોરથી મોં પર તમાચા મારી મોં પીખી નાખ્યું. આ જોઈ ધણાંક

છોકરાઓ ગલરાધ ગયા અને ગાંધીજીને પગે પડી તેમ કરવાનું કારણ પુછ્યું. જવાબ તેવણે જણાવ્યું કે ‘મેં તમને દરેક રીતે, તમારા પર વિશ્વાસ રાખી સઘળી છુટ આપી તે સમયે મને એવો ખ્યાલ નહોતો ગયો કે તમો મને આજે નાફરમાન થશો. કોઈ જોવો હોત તો તમને કીક સ્વાદ ચખાડતે. મગર હું માનું છું કે, મારી બેદરકારીથી તમોએ આ પગલું ભર્યું છે. માટે તેનો કોઈ ખીજ પર હું, શા સાર કાહું? હું તેથી મારા કોઈ પર હું પોતેજ ગુસ્સે થયો છું.’ આ ઉપરથી તમો ચેતીને ચાલજો કે જેના હૃદયમાં કોઈ ને ઈર્ષાનું મુળ પેદુ તેનાં તો મુખનો અંતજ આવે છે. સર્વથા મહાકવિ શેક્ષપીએરના

O' beware must lord, of jealousy:

It is the green eyed menster, which doth make the meat it feeds on

એ અનુભવી અને અમર રાજદો ઉપર મનન કરી એ દેવોને આવતાં રોકવા જોઈએ. એ બાબદ પર જો દુઃક કરતાં બોલીએ તો જંગલમાં, મનુષ્યોમાંથી મોહ દુર કરવા નીચલા નવ ગુણોની ખાસ અગત્યતા છે:-

(૧) સહનશીલતા-દુઃખ સહન કરે છે.

(૨) દયા-માયાળુપણું શિખાડે છે.

(૩) ઉદારતા-દ્વેષ કરાવતો નથી.

(૪) નમ્રતા-અભીમાન દુર કરે છે.

(૫) વિવેક-સાંભા પ્રતિ કેમ આલવું એ ખતાવે છે

(૬) નિસ્વાર્થતા-‘મુખ તેને જેને ખીજાંથી’નો ખુલાસો કરે છે.

(૭) રમુજ સ્વભાવ-સાંખી જતાં શિખવે છે.

(૮) ગુણદષ્ટિ-અશુભ ચિંતવતો નથી.

(૯) સત્ય-હૃદય પવિત્ર કરે છે.

ઉપર પ્રમાણે સાક્ષવાથી 'man know thy-self'ની જે શીખવણી વિદ્વાનો તરફથી આપણને આપવામાં આવી છે, તેને અમલમાં મુકતાં શીખવાય છે. રોજીંદી કાશીપત્રીજી આ ગુણો ખીલી શકાય છે. એવા પરિપુર્ણ આત્માઓ જેવા કોણ રાજી નહિ હશે? પ્રજુ એવા આત્માના દર્શન પણ કરાવે એ આપણાં ભાગ્યજ સમજવાં.

પ્રકરણ પાંચમું.

જ્ઞાન પર અકકલની ઓસ્તવારી.

Knowledge and wisdom for from being one;
Have oft-times no connection—

W. cowper.

જ્ઞાન એ એક બળવાન શક્તિ છે. તેનું કારણ આ કે, જ્ઞાન જે તમારી કને હોય તો તમને ખીજા ધનની જરૂર પડતી નથી. જ્ઞાનરૂપ શક્તિ એવી જોરાવર છે કે તે વડે વિકાસમાં વિકાસ પણ વશ થાય છે. એમજ કહોની કે જેના પાસે જ્ઞાન છે તેની પાસે આખી જગતજ છે. પણ જ્ઞાન કેમ મેળવવું? એ એક મોટો પ્રશ્ન છે. કોઈકે એમ માને છે કે, જેમ ઘણાં પુસ્તકો વાંચીએ તેમ જ્ઞાન વધુ મળે, પરંતુ જે કેવળ ખાંડીમણુ પુસ્તકો વાંચવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું હોય તો મહાત્માઓ ગુરૂની શોધમાં ત્યારે શા માટે કરતા હશે? બળદ ઉપર સાકર લાધી હોય, તોએ એ બિચારાને તેની મિહાસતો મુગંધ આવતો નથી, ઉલટો એ બિચારો તેનો બોલો ઉંચકતો

કંઠાળે છે. તેમ પુસ્તકો મેંએ કરવાથી કાંઈ તત્વજ્ઞાની થઈ શકાવું નથી. શાસ્ત્રોનું સિદ્ધાંત આ છે કે તમે વાંચો વાંચીને વિચાર કરો અને વિચારીને વર્તો. વાંચવું થોડું અને વિચાર કરવા ઘણાં! સમુદ્ર કાંઈ ખેંચી ઉપર ઉપરથી તપાસીએ તો મોતી કાંઈ હાથ આવતાં નથી, તેમ વળી ઉંડી જગીન ખોદવા સિવાય હીરા મળી આવતાં નથી, એજ રીતે તમે સેંકડો પુસ્તકોના અભ્યાસ કરો અને ઉપર ટપકથી વાંચી જવ એમાં તમારું કલ્યાણ નહોતું થવાનું એવા જ્ઞાન માટે દીકા કરતાં કપીરજી કહે છે કે,—

પોહી પઢપઢ જગ મુવા-પંડીત બયા ન હોય;
અઢાઇ અક્ષર જ્ઞાનકા-પદે સો પંડીત હોય.
પદ્મી ગુની પાઠક ભયે—સમજયા મમ સંસાર;
આપન તો સમજે નહિ-વૃથા ગયો અવતાર.

ગીનામાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે ન ગુરુ જ્ઞાન યાને ગુરુ વિના જ્ઞાન હોષ શકેજ નહિ. ગૂરુ શબ્દમાં 'ગૂ' એટલે અજ્ઞાનપણું અને 'રૂ' એટલે દૂર કરનાર, ખરાખર આપણું અજ્ઞાનપણું દૂર કરનાર ગુરુ કહેવાય છે. અને એટલા માટે જ્ઞાન મેળવવા ગુરુને શોધવો જરૂરી છે. 'ઉપનીષદ' નામક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે ઉહ ! જગજત થા—મહાપુરુષોને શોધીકાઠ અને ઇશ્વરી જ્ઞાન મેળવ. પરમાત્માને શોધવા સારું એલાએ હાથમાં જળતણુ લઈને ખચ્ચીત એક એવા શિક્ષક કિંવા ગુરુ પાસે જવું જોઈએ કે જે શિક્ષક કૃતી કાયદાથી પ્રવિણ અને ભગવાન ઉપર ઇતિઆર રાખનાર હોય. જે કાષ્ઠ સંપૂર્ણ મનની શાંતી સાથે અને પોતાની સર્વે ખાટી ઇચ્છાઓ ઉપર કાબુ રાખીને શિક્ષકની નજીક આવે છે તેને તે બુદ્ધિશાળી શિક્ષક સઘળી સચ્ચાઈથી પવિત્ર જ્ઞાન શીખવે છે. અને જેથી કરીને

કોશીધનુંજ પરિણામ છે. નારદ મુનીનું નામતો ધણાંકાએ સાંભળ્યું હોશેજ ! આ મહાત્મા ધણાં વર્ષો અગાઉ એક જળરો લુટાર હતો. એક સમયે તે, કોઈક મુસાફરને લુટવાના ધરાદાથી જંગલમાં પેઠો. અને તેટલામાં શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા ત્યાં પ્રગટ થયા. અને તેમને જોઈ નારદ, અંગ ઉપર ખંજર સાથે ધસી ગયો. કૃષ્ણ કહેઃ મારા પ્રિય બંધુ ! જરા ઉભો રહે. હું તને થોડોક ઉપદેશ આપુ પછી તું મને જીવથી લેજે હું તને તારા ખરાખ દોષ માટે હું તને ઠપકો આપતો નથી. કેમકે દુનીઆની કીસ્તી આજ કંઈ હજારો વર્ષ થયાં નેકા અને બદી રૂપી પાણી ઉપર તરતી રહી છે. તેનાં હલેસાં ધનશાન જાતિની નિતીનાં બનેલાં હોઈ તેનો સુકાંતી ખુદ તે મહાન હરિજ છે. કીસ્તીમાં બેઠેલા “ધનશાનો” અત્યે ખરાખ શક્તિ રૂપી મોજાં પોતાનો જોર અજમાવ્યાંજ કરે છે. અને હરેક રીતે પોતાના પંજમાં લઇને મનુષ્યને સત્યાનાશીના ગારમાં ગરક કરી દેવા હરપણે પોતાનું ઝંચુ ખુલ્લુંજ રાખે છે. તે કીસ્તીમાં બે પ્રકારની રીતી ધરાવનારા મનુષ્યો સાથે સાથેજ મુસાફરી કરતાં હોઈ સુકાંતીને બદી કરનારા ધનશાનો પર હજાર ધણો કોપ અને કહેર છુટવા છતે નેકાથી ચાલનારા ધનશાનોની સલામતી ખાતર પોતાની કીસ્તીને હરદમ તરતી રાખી હજારો આફતોને દુર કરી પાપી શક્તિનું મોં ઢાંચું કરે છે; પણ જ્યારે કીસ્તીમાં વસનારા ખુરા લોકો પોતાન પિતા જેવા ભગવાનની હજારો ચેતવણી છતાં પોતાના ધર્મથી ઉલટા ચાલી, દુષ્ટ કર્મ કરી ધર્મશુરનાં ઉમદા શિક્ષણનું ઉદ્ભવન કરે છે, ત્યારે તે લોકોને ફક્ત સુધારવાનેજ સાફ ખુદ સુકાંતી તેવાં માનવી ઉપર દુઃખ અને આફત ખુરી શક્તિ તરફથી આવવાજ દીએ છે, ત્યારે પાપી માણસો પોતાની કુતા, અને પાપી ઇચ્છાને માટે પોતાનેજ પોતે

દેવ દેવાને અદ્વૈત જ્ઞાનરૂપે જાણનામ કહે છે. પણ તે લોકો બુદ્ધી નાચ છે કે, શિક્ષા વિના પાપની મુક્તિ સિવાય દેવને મોક્ષ મતો નથી. માટે હું બધું ! તું પણ શા માટે હાથે કરી કૃમિ, જનાવે છે ? શું તું એમ વળી માને છે કે તારી બુદ્ધિમાંથી ખાતાં તારાં સગાં સખંધીઓ તારાં આ પાપી કાપમાં મૃત્યુ પડી ભાગ લઈ શકશે ? કહવા બીજા દેવી મીઠાં કૃષ્ણની આશાજ કેમ ગંભીર શકાય ? રોષ સ્વાદીએ કદયું છે કે :—

હરાં કે તોખે જદી દેરતો ચરમે નીકી દશન;

હે માગે બીજુદેહ પોખ્તો ખ્યાતે ખાતેલ જરત.

સ્વાદી આપણને શીખવે છે કે, જે કોઈ જદીના બીજ વાવીને નેકીનાં ફળ ખાવાની કમી ઉપર નજર રાખે, તે ધણી પોતાનાં દેહાણાં વગરની અકલ્પ્ય બેદુષ્ટ મગજને કરીને જુદો વિચાર બાંધે છે. શ્રી કૃષ્ણનું આવું ગંભીર બોલવું સાંભળી નારદ બોલ્યો : અરે, તું મુખ છે કે કૃમિ ? વળી એમ પણ હશે કે, જે માણસ મારી હુંડમાંથી ભાગ લે, તે મારી શિક્ષામાં ભાગ ન લઈ શકે ? શ્રી કૃષ્ણ કહે : હા, બાપુ એમજ છે જ-ગમે તો તારાં સ્નેહીને પૂછી આવ હું અદિજ આ ઉમેસો હું અર્ધા એક કલાક પછી નારદ હાંકતો હકતો પાછો આવ્યો અને કહ્યું : ભત્તા મિત્ર ! તારૂં બોલવું રાસ્ત છે. ખરેજ, દુનીઆ દગાતું નામ છે. અને સગાં સ્નેહી નકામા છે. એ લોક મારી શિક્ષામાં ભાગ લેવા ના કહે છે. અને તેથી હવે મને મોટો સંતાપ થાય છે કે હવે મારું શું, અરે-કંઈ કૃપા કરી માર્ગ જતાવો ? શ્રી કૃષ્ણે તેને છાતીએ ઓંખી કહ્યું. “ હું ખાત્રીથી માનુ છું કે હવે તારાં અંતઃકરણે તારાં પાપનો પૂર્ણ પરતાવો કર્યો છે. અને તેથી હું તને ફરી કહું છું કે આ જગતમાં, જીવંતી તો સર્વે પ્રાણીઓ ભોગવે છે. જનાવરો અને જંગલી હેવાનો પણ જીવે છે; પરંતુ આપણુ ધનશાંતિએ

પોતાની છંદગીને ઘણીજ ચઢીઆતી બનાવવી જોઈએ. આપણને પેદા કરનાર પરમેશ્વરની સેવ સત્તા સ્વિકારી તેનાં ધર પૂણું શ્રદ્ધા રાખવી એ એક અકલવાન માણસનું કામ છે. ઇશ્વર પ્રતિની આપણી સાચ્યા અંતરણ્યથી શ્રદ્ધા હંમેશાં સુખ-દુઃખમાં મોટા દિવાસો રૂપ થઈ પડે છે. જરાએ દુઃખ કીર્તીત આદત આવવે હાય-અફસોસ કરી હરિના ન્યાય સાંમે બંડ ઉઠાવવું એ ઇનશાંન જાતિને લાંજમ નથીજ! દુઃખ અને મુશકેલી આપણા કલ્યાણ માટેજ છે. દુઃખ વિના સુખ કેમ આવી શકે વાર? તું હવે ગાભરૂ શા માટે બને છે? સુખ-દુઃખનું ચક્ર તો દુનીઆના આરંભથીજ ફરતું આવ્યું છે. માટે હવે ગુપ્ત્યુપ શુકૃત્યો કર! એજ તારા માટે હવે બાકી છે” કેમકે,—

ક્યું એટલું ભોગવવું, જીવડા તને પડશે;
સર્પ થઈને કર્મ તાર, તને અંતે આવી નડશે.
ભયથી મુક્ત થવા, તેના પાતાલમાં ધુમાશે,
તોપણ તે પાછલ આવી, તારી મુંડી મરડશે.
તેનાં હળાહળ વિષનું, તને પાન કરવું પડશે;
ક્યું તેવું જીવડા, તને નકકી ભોગવવું પડશે.

નારદ રોષ પડી બોલ્યો: અરે પરમાત્મા! ત્યારે શું હું મારા પાપમાંથી મુક્ત થઈ શકીશ નહિ? શ્રી કૃષ્ણ કહે સાંભળ: હું તને કહું છું કે આ વનમાંજ ઉભો રહી ‘મારા’ શબ્દની તપ કર્યા કર. સૌ સાંર થશે. એમ કહી શ્રી કૃષ્ણ અદ્રશ્ય થઈ ગયા. પંછીની સ્થિતિ માટે નારદ સાંર શાસ્ત્રો કહે છે કે, મારા શબ્દ પરથી નારદ બ્યારે - ‘રામ’ શબ્દ પર આવ્યો ત્યારે તે ઘણાં વર્ષે તપમાંથી જાગૃત થયો. અને ત્યારે તેણે પોતાને મહાત્મા બનેલો જોયો. તેણે ત્યાર પછી ઘણાં

પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે. આ રીતે હુંગાઈ સાથે લગાઈ કરી શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ બતાવી આપ્યું છે કે,

“The evil doer speedily proves that his evil produces misery, the good man demonstrates that his goodness results in happiness.”

હાથીને ક્યજે રાખવા જેમ અંકુશ ધોડાને લગામ અને બળદને નાથ જોઈએ છે તેમ જ્ઞાનરૂપી શક્તિને ક્યજે રાખવાનું કાંઈ પણ સાધન તો જોઈએજ. દુર્યો ખેડવામાં પવનની શક્તિ વહાંચુને ઉપયોગી થાય છે, પરંતુ જે તેમાં નીરમ ન હોય કીંવા દીશા ફેરવવા માટેનું હોઝાયંત્ર ન હોય તો સુકાંત તેને ઉંધું વાળે છે. કીંવા ગમે ત્યાં ઘસડી લઈ જાય છે, એજ રીતે જ્ઞાનની શક્તિને ક્યજે રાખવાનું કે ખરે રસ્તે દોરવવાનું સાધન ન હોય તો માણસને તે એ કેદ બનાવી તેની પાસે ગમે તેવાં કાર્યો કરાવે કે તેને અવજો માર્ગે ચલાવી દે. જ્ઞાન સંપાદન કરી તેનો સદુપયોગ કરવા વિચાર શુદ્ધ અને દૃઢતા જોઈએ. કેમકે જ્ઞાન ખરે રસ્તે દોરાય છે કે, કેમ તેનો વિચાર કરવો એજ જ્ઞાન કહેવાય છે. વળી જ્યાં જ્યાં સુવાખ્યાનો થતાં હોય, જ્યાં સારા લેખો વાંચવામાં આવતા હોય, જે કોઈ તમને ઉપદેશ આપી શક્તાં હોય તેની સંગત અવશ્ય તમે કરજો, તેથી તમને સાચા જ્ઞાનનો દહાવો જરૂર જ મળશે. સારાં પુસ્તકોની મિત્રાચારી હંમેશ નાખજો, તમારા એકાંતવાસ દરમ્યાન પણ એ મિત્ર તમારી કીંમતી સેવા કરશે. જગતમાં પ્રત્યેક વસ્તુ કે પ્રાણીને એકબીજા સાથે વધતું ઓછું આદર્શણ છે. જેના બળે, તે વસ્તુ કે પ્રાણીને એકબીજાનો ટેકા રહે છે. આપણા આ આત્મમાં હંદગીને,

જ્ઞાન અને ગુરૂ સાથ નિકટનો સંબંધ છે. પરંતુ ગુરૂ કાંઈ બધાંને મળતા નથી. માટે પુસ્તકારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી છંદગાની જોડેને સદા બળતી રાખવી જોઈએ.

અંબાશંકર નામે સિધ્ધપુરનો પ્રાહમણુ વિદવાન હતો. જાતે બહુ સંતોષી અને સદા ચરણી હતો. ધણું ખર્ચ લોકોના સમાગમમાં એ કવચીતજ આવતો ધણો ખર્ચ વખત એકાંતમાં ગાળતો દ્રવ્ય સંબંધી તેની હાલત સારી ન હોતી. તોપણ એ નિત્ય આનંદમાં રહેતો. એક સમયે સંજોગે ધર્મપાળ નામના એક શ્રીમાનને ત્રેની સાથ પરીચય થયો. શેરૂ ધાણુ કે, બીજા લોકોની પેઠે એને પણ પૈસાની દરકાર હશે. માટે એ મારે ત્યાં આવશે. પરંતુ આ પંડીતતો કેવળ નિસ્પૃહ હતો. પંડીતની વર્તણૂક જોઈ એક દીને ધર્મપાળે પુછ્યું: પંડીત મહાશય ! આપ પૈસે ટકે ગરીબ દેખાવો છો. આપનો કોઈ મિત્ર કે આશ્રયદાતા હોય એવું પણ મળે સાગતું નથી. વળી આપ ઝુંપડાંમાં રહો છો, તો આપ ગુજરાંન ઉદયોગ વિના કેમ કરો છો ? પંડીત કહે: શેરૂ ! ગુણુજ, વિદવાન, ઉદાર અને હરિભક્તની સંગત એ તમારા પશ્વનો મારો ઉત્તર રૂપ છે. મારા ઝુંપડામાં મિત્રો તરીકે ધણાંજ કવિ, તત્ત્વ જ્ઞાની, નિતીજ હરિભક્ત અને બિન્ન લિન્ન શાસ્ત્રીના જાણુદાર મહાત્માઓ વસે છે; જેમની મુલાકાતમાંથી એ મીનીટ પણ હું જાજલ પાડી શકતો નથી. કેટલાક મહારા દિલોજનની મિત્ર બનીને દુઃખના નાશનો અને સુખની પ્રાપ્તિનો સરળ માર્ગ બતાવે છે, કેટલાક ગુરૂ થઈ આ જગતની અને ધર્મર સાથેનો મહારો સંબંધ અને કર્તવ્ય સમજાવે છે. કેટલાક રસજ કવિઓ મનુષ્યના અંતઃકર્ણની સાનંદાશ્રયકારક છબી મારા સમક્ષ બડી કરે છે, તો કેટલાક ઉદાર માનવી દયાના પવિત્ર પ્રવાહમાં મળે મંગળ સ્નાંન કરાવે છે. કેટલાક દૃઢ નિશ્ચયવાળા અને

યાને:-તે ચાર જાતનાં દુઃખી: જીજ્ઞાસુ, તલખગાર અને જ્ઞાનીમાંનો જ્ઞાની એક (ધર્મવર) ઉપર સ્થિરતા અને ભક્તિથી શીદ થએલો સર્વોત્તમ છે. હું (શ્રી કૃષ્ણ, વિષ્ણુ) તે જ્ઞાની મહાત્માને અતિ પ્રિય છું, અને તે મને પ્રિય છે. એ ચારે જાતના જ્ઞાનો સર્વે અમીરી ખવાસના છે; પણ તેમાંથી ખરા જ્ઞાનીને તો મારા પોતા જેવોજ સમજવો; કેમકે મક્કમ મનનો રહીને તેમને એકલાને શ્રેષ્ઠ આદર્શ તરીકે લેખે છે. ઘણાંક જન્મે કહે તે જ્ઞાની મને પહોંચે છે; અને માને છે કે હુંજ 'વાસુદેવ' (સ્વં વ્યાપક) છું અને તેજ ખરો મહાત્મા છે.

દુનીઆ માણસને શીખવાની ઘણીજ નાવન કળા છે: જે બધી વિધાઓ તો એક મનુષ્ય સંપાદન કરતાં આધો રહ્યો, પરંતુ તેના નામ વટીક લોકોની જાણ બહાર છે. જેના નાંમે "મુકતા" નામક એક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાંથી મળી શકશે.

આજે આપણે જ્ઞાનને લીધે નવિન નવિન કળાઓ દુનીઆમાં જોઈએ છીએ. દુનીઆના ઇતીહાસમાં જીલ્લીયસ સીઝર, નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ, તેમજ શેકસપીયર અને મીલટન સરીખા મહાજ્ઞાની અને અસાધારણ બુદ્ધિના વિરોક્ત આંગળી ઉપર ગણાય એટલાજ છે. એમ છતાં આજેથી કોઈકો વિદ્યા હુન-રમાં અતી ઝડપી પગલે ઘણીજ નાની વયમાં કુશળતા મેળવે છે, કોઈ રાજકીય કામેમાં, અને કોઈ લશ્કરી કળામાં નવાઈ સરીખી ચાતુરી દેખાડે છે. જેમ કવિઓ જન્મથી જ કવિત્વ લખેને જન્મે છે. ચંચળ બુદ્ધિના યોગક નરો પોતાના મનના બળથી આ ધર્મને દીપાવી કીવા નામોશી લગાડી ગયા છે, તેઓ સર્વની ઉત્પન્નતિ ચોક્કસ કરની કાયદાથી ચઢી હતી; યાને ખીજા શખ્સોમાં જો કહીએ તો અસાધારણ મનગણના માણસો વગર નિયમે અને જ્યાં ત્યાં ઉગી નીકળે છે એમ નથી; તેઓ ચોક્કસ કાયદા અને કારણોનાં પરિણામ છે; ચોક્કસ સંજોગ સાથે થવાથી તેમની ઉત્પન્નતિને કુદતી ટેકા મળે છે.

સદગુણી સુધ્ધ હવન માણુમોના કયા ગુણો ઉપર આધાર રાખે છે. એ જાણવાને પ્રત્યેક મનુષ્યે, દરેક સારાં હૃદયના માણુમો ઘણી મોટી ધૃત્તિ ધરાવે છે. એના આગમાં વિચાર કરતાં વિદવાનો એવાં અનુમાન ઉપર આવી શકે છે કે, ખરું-ખોટું પીછાતવાની અકલ અને સારી મન શક્તિ સંસારમાં આપણને સારે માર્ગે ચલાવવા પુરતાં છે. કામ્યપણ વિચારવંત માણુસની ખાત્રી થાય કે: સર્વ પ્રકારના દુષ્ટ કામો મુખાંધના પરીણામ છે. અને જે કોઈથી આખા મનુષ્ય મંડળનું 'યુરુ થનું' હોય, તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યનું પણ 'યુરુ' થવું જોઈએ. તો તે ખચ્ચીતજ જુરા માર્ગથી દૂર રહી શકે ! અજ્ઞાનતા એ તો મોટામાં મોટું દુઃખ છે. એ દુઃખનો જે માણુમો પુરતો અભ્યાસ કરે તો, જાણી શકશે કે, હાંદગી ભોગવવાના ખરા કાયદા અને ભાવાર્થો સ્વાયં દ્રીવા નિંદામાં નથી. મનુષ્યની હાંદગી ઘણીજ ક્રીમતી છે; પણ એ ક્રીમતી હાંદગી ધણાંજ દુઃક વખત માટે હોય શું આપણને જ્ઞાતી, હંયાતી દરમ્યાન નહિ જનવું ? મનુષ્ય માત્રના સુધારાનો સહથી ઉત્તમ અને અસરકારક માર્ગ મદ્દતમાઓના જણાવવા મુજબ, હાંદગી જે હાંદગી આપણને આપી છે તેનો ખરો હેતુ અને ખરા કાયદાની કેળવણી માણુસ જાતિને આપી મુખ અને શાંતી, દૃઢ સત્ય માર્ગે ચાલવાથીજ મેળવાય છે. એ જતાવી આપવું, પણ કમનસીબે એવું જ્ઞાન જધાજ સમજી શકતા નથી. જ્યાં સુધી મનની મલિનતામાં વસેલા વિકારો હૃદયમાંથી નાશુદ થાય નહિ ત્યાં તુલીક સારા ઉપદેશો પણ મનુષ્યોની ગણતરીમાં આવી શકતા નથી. અપવાદ તરીકે એક કંજુસનો દષ્ટાંત લઈએ. તેને પૈસા સંગ્રહ કરવાની મુખાંધ વિષે ગમે એટલી વાતો કહે, તેમાં મુખ નથી એ જતાવી આપ્યે, ઉદાર હાંદગી કેવી મુખી અને નિર્મળ છે તેનું ખંડન કરી જતાવીએ, તોપણ તમારા

ઉપદેશની તેનામા લેશમાર પણ અસર થશે નહિ. એ ઉલટો તમને હસશે-ગાંડામાં ખપાવશે. જે જ્ઞાન તેનાં ભેજાંમાં તમે ઉતારવા માગોછો તે લડું તેટલું સત્ય છે એ બધું ખરું પણ તે ગ્રહણ કરવા જેટલી તેવાં માણસોમાં શક્તિજ નથી-હોતી તમને ઉતર આપવા જેટલીથી તેનામાં જ્ઞાન નથી છતે તે સામાંનું સમજી શકતોજ નથી. કેમકે તેનું વ્યસન તેનામાં એટલી હદ સુધી જડ ધાલી ખેડું હોય છે કે, પૈસા મેળવવાની ખુમારીમાં તે પોતાની શુદ્ધિ ઠેકાણે રાખી શકતોજ નથી, એજ રીતે ગુસ્સાવાળા માણસની પણ સ્થિતિ છે. ધણીવાર માણસો પોતાના ગમે એવા વિચાર ઉપર મજબુતાઇથી વળગી રહે છે તેનાં કારણો આજ છે કે તેમની ઇચ્છા તે બાબદો ઉપર એટલી દૃઢ થઇ ગઇ હોય છે કે, સાંમાંની તકરાર તે સમજી શકતોજ નથી.

મનુષ્ય, અને તેને કુદ્રતે બહેલી બિન્ન બિન્ન પ્રકારની અદ્ભુત શક્તિઓનો અભ્યાસ આપણે જેમ જેમ કરતાં જઇએ છીએ; તેમ તેમ આપણામાં એકપણાંની ખાત્રી થાય છે. જેમ શરીરના જુદા જુદા સર્વ અવયવો આપણાં જીવનનાં ટેકા માટે જરૂરી છે અને તેઓ સારા હોઇ બધા ભાગ સાથે મળી કાર્ય શરીરમાં કરે છે, એજ રીતે માણસનાં ભેજાં અને હૃદયની જુદી જુદી શક્તિઓ વ્યારે એકમેકના સંબંધમાં આવે છે અને કાર્ય કરે છે ત્યારેજ મનુષ્ય રીત-તેની ખરી પંક્તિ ઉપર આવે છે તકરાર, વિચાર અને કલ્પના કરવાની શક્તિ જે ભેજાંમાં છે એ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરી શક્તિ નથી. હૃદયના વિકાર અને ગુસ્સા તેમજ ભાગણી-ઓનું બળ ભેજાંના કામ માટે મોટો અટકાવ કરવાને સામર્થ્યવાન છે, અને તેથી હૃદય તેમજ મન બંનેને સાથે કેળવવાં જોઇએ કે નથી ગમે એ વેળા બંને પર કાચુ રાખી શકાય.

હુનીઆમાં ખરું શું અને ખોટું શો છે એ ફક્ત મન શક્તિ-
થીજ સમજતું નથી પણ વિચાર શક્તિને ખીસવી, અકલ્પને
બહોલી હદમાં વધારીનેજ હવવામાં, મનુષ્ય જન્મનો હેતુ
સમાજેદો છે. એ વિષે વધુમાં કવિ બ્રહ્મીગનાજ ભો શબ્દો
માં કહું તો—

There are many things I could relate,
But fearing to be rude,
I will not tax your patience,
But briefly will conclude,
With this advise, Just “act upright,
And no deception try;
Whate’er you go’ do openly.
And not upon the sly”

વીવીના પરગણામાં ડીવાડ નામનો એક ચૌદ વર્ષનો છોકરો
હતો. શરીરે તે મજાશુભ હતો, પણ તેના તંતુઓ બહુ નાજુક
હતા. તેની જ્ઞાનઈંદ્રિઓ બહુ સારી અને તેજદાર હતી પણ
લાગણી બહુજ ત્રીવ હતી. અને તેથી જરા જેવી ચીજની
તેની બહુ અસર થતી, સહેજ કારણો સર તે કલાકો સુધી
હસ્યા કરતો, અને કોઈવાર વિના કારણે રો’યાજ કરતો. ઘણી-
વાર તે નિંદ્રામાં જગૃત વસ્થા પેઠે કામ કરતો. અને દિવસે
તે બધું જ થતું તે, એ યાદ રાખી શકતો. એક વેળા તે રાત્રે
ઉંઘમાં અને ઉંઘમાં હડીને વસ્ત્ર બદલવા સારૂ ગયો. અજમાએશ
ખાતર બીજાઓએ બીજાં થોડાંક કપડાં તેના કપડાં સાથ
ભેળા નાખ્યાં, જેમાંથી તેણે પોતાનાં વસ્ત્ર જુદાં ઉંઘમાંજ કાઢી
લીધાં એ વતરોગે તે ઉંઘમાં લખી પણ શકતો. એ છોકરા
માટે મોટા ડોક્ટરોનું એક ખાસ કમીશન નેમાયું હતું, જે
લોકે તેની હિંમતવાદ તપાસી એવા વિચાર ઉપર આવ્યા કે,

એ છોકરાની ઇંદ્રીઓ, તેની કલ્પનાને તાણે હતી, અને કલ્પનાની ઉપર જે ચીજનો છાપ પડતો તે ચીજ પાછળ સઘળી ઇંદ્રીઓ, રોકાતી હતી, વળી આંખ વિંચેલી છતાં જવાન ડિવાડ લખી શકતો હતો તે કેમ હશે, એમ આપણને લાગેછે. એ માટે વિદવાનો કહે છે કે જે કાગળ ઉપર ડિવાડ લખવાનો હતો, તેનો છાપ અગાઉથી ગુપ્ત રીતે તેની કલ્પના તેપર પડી રહેતો અને જે અક્ષરો તે લખવા માગતો, તે પણ એજ રીતે ચિતરાઈ રહેતા. ડિવાડના દાખલાથી આપણી ખાત્રી થાય છે કે, ડિવાડે પોતે મન ઉપર કાણુ રાખી પોતાની ઇંદ્રીઓને એવી કેળવી હતી કે જેથી તે, ગમે એ કામ ઇંદ્રીઓ કને કરાવી શકતો.

જવાન ડિવાડની અદ્ભુત શક્તિથી આપણને લાગેછે કે એનામાં એવી શક્તિ કેમ આવી હશે! આ સવાલના પેટામાં પુનઃ જન્મની બાબત સમાયેલી છે. હંમેશાં યાદ રાખવું કે જ્ઞાન કંઈ પુસતકો વાંચવાથીજ પ્રાપ્ત થતું નથી, આજે તમે જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો, તેટલું જ્ઞાન તમારું આવતા જન્મે પણ રહે છેજ! તવારીખોમાં તો માતાના ગર્ભમાંજ શિક્ષક લઈ જન્મ પામેલા માણસોના દાખલાઓ નોંધાયેલા છે, ક્રાંતિના શેઠનશાહ નેપોલ્યન બોનાપાર્ટની હુશીઆરી બાહોશી અને મન શક્તિ ચોમેર વખણાયેલી છે, તેનો બાપ મજબૂત બાંધાનો અને તેજ શક્તિનો હતો, તે હેરીન્યા નામક કુળની સ્ત્રી સાથે વિલવાના પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયો હતો, તેણીને નેપોલ્યનની વખતે ગર્ભ રહ્યા ત્યારે ક્રાંતિમાં મોટા બંનેડા જંગતા હોઈ નેપોલ્યનના બાપની વિરુદ્ધ પક્ષવાળાઓનું બહુ જોર ચાલ્યું હતું, તે વેળાએ તેની સ્ત્રી બહાદુરીથી ઘોડાસ્વાર થઈને ભટકતી હતી, તેણી ઘણી હિમતવાન અને દૃઢ મન વાળી હતી, અને તેથી ત્યારે તેણીને પેટ જન્મેલો બેટો બહાદુરજ નિકળ્યો, વ્યાસહના

પુત્ર શુક્રદેવજી પોતાની માતૃના ગર્ભમાં હતા, ત્યારથીજ વેદ
ભણેલા હતા, તેમજો પરિક્ષીત રાજાને માત્ર સાત દિવસમાં
શ્રીમંત ભાગવદની કથા સંભળાવી મોક્ષને પમાડ્યા હતા. આ
ઉપરથી શું, ત્યારે “હિન્દ દાદા” ફીરોઝશાહ મહેતા,
ગોખલે અને પામસ્ટર્ન પીટ જેવા મહાન નરોએ નાંખાકીત
ખતવાની કોઈ કાળે દદાવાવનાજ કરી હશે; “Laws of higher
life” નામની અભ્યાસ કરવા લાયક ચોપડીમાં ડૉ. એની
ખીઝાંટ કહેછે કે,—

Whenever a person comes within our circle of life, let us look to it that he leaves that circle a better man, the better for his contact with us. When an ignorant person comes and we know, let him leave us a better informed man. When a sorrowful person comes to us, let him leave us a little less sorrowful for our having shared the sorrow with him. When a helpless person comes and we are strong, let him leave us strengthened by our strength and not humiliated by our pride. Everywhere let us be tender and patient, gentle and helpful with all. Do not let us in our daily paths be harsh, so as to confuse, bewilder and perplex others. There is enough of sorrow in the world. Let the spiritual man be a source of comfort and of peace, let him be as a light in the world,

so that all may walk more safely when they come within the circle of his influence. Let us judge our spirituality by our effect on the world, and let us be careful that the world may grow purer, better, happier, because we are living in it.

જે વિલક્ષણ યુદ્ધિનાં માણસોનાં ચરિત્રો તથા તેમનાં ગ્રંથો આપણે વાંચીએ છીએ, અથવા તેઓ માટે સાંભળીએ છીએ, ત્યારે જેવી આપણી લાગણીઓ ઉદ્ભવે છે, તેનાં કરતાં વધારે જુરસા તે વિલક્ષણ મનોવળવાળા નરોનાં રહેવાના ગતીય, કંપારી છુટે એવાં, ટેકાણાઓ આપણા દિશામાં જ્યારે આવે છે ત્યારે વિશેષ ઉભાષ આવે છે. એક દહાડો એક ભડીઆરો લાંકડાંનું ભરેલું ગાડું લાંકડો પ્રખ્યાત નોવેલીસ્ટ ગેલ્ટનાં નાનાં ઝુપડાં આગળ આવ્યો, અને તે જોઈ ગેલ્ટ આગલી ખડકીમાં દોડી આવ્યો તેને જોઈ પેલા ભડીઆરોએ પુછ્યું આપજ છો? ગીલ્ટ તરફથી હકારમાં જવાજ મળતાંજ તેનાં જ્ઞાન પર આકર્ષાઈ તે ભડીઆરો તેને તુર્તજ જોરથી બાઝી પડ્યો અને બોલ્યો આપની જ્ઞાન આપનારી નવલકથા ઉપર હું મોટી પડ્યો છું અને તે માટે મારા જેવો તમને બક્ષીશ તો શું આપી શકે તેથી આ બાવળના લાંકડાં તમારા ઘરમાં બાળવા માટે નાખી જાઉં છું, એ મારા તરફની અદના બક્ષેશ તરીકે સ્વિકારશે. ગેલ્ટ પ્રેમથી બોલ્યો મારા પ્રત્યેની લોકોની આવી શીલગીરી જોઈને આ લાકડાં ઘરનાં બોંવતળીયામાં બળવાથી જેટલી સરેરી દુર નહિ થશે એટલી ગરમી આવશે અને તારી કીમતી જેટલી કિંમત થશે," માટેજ તે માનવો! હમો લક્ષ્મીની પુજા કરે તે કરતાં સરસ્વતી પાને ઉવધાની કરે ખરી વાત છે કે મદાન માણસોની ભુમી નિત્ય નિષ્ક્રિયતામાં

છે, છતાંએ તેઓ જે રીતે જીવન ગાળી ગયા છે એ આપ-
ણને તેમની અદેખાઈ કરવા માટે પુરતાં છે. ઇરાક્પન કવિ
પેરીની, એક ગરિય ખેડુતનોજ પુત્ર હતો. લોક પૈસેજ તે
લોખ્યાડી ખાતે બાણુતો ત્યાં તે પોતાની ચંચળ બુદ્ધિને લીધે
ઘણા પંડાઈ ગયો હતો એણે II Siorno નામક એક કાવ્ય
ઉમરાવોની નાલેશી કરી લખ્યું છે. અને તે પુસ્તકથી ઉમરાવો
એના હંમેશ માટે વેરી બન્યા હતા. એક દિવસે પાદશાહ લીયો-
પોલ્ક ખીજા કરવા જતો હતો, તેટલા કોઈક દાદા માણસને
ત્યાંથી ચાલી જતાં જોઈ કાંઈ કુદતી તેનાં પર આકૃષ્ટાયો
ખજર કાઢતાં જણાયું કે તે વૃદ્ધ કોઈજ નહિ પણ સરસ્વતી
દેવીનો પુત્રરી મહા કવિ પેરીનીજ હતો. આ ઉપરથી શાહે તેને
તેનાં ગુજરાન જોગી આવકનો ફાયદો કરી આપવા અમુક
રૂપીઆનું પેન્શન ખાંધી આપવા મ્યુનિશીપાલ કાઉન
શીક્ષને અરજ કરી, પણ બચાર પેરીની ઉપર અભાવ હોઈ
એ વાત ઉડાવી મેલી પેરીની ના કાંન ઉપર આ વાત આવતાં
બોલ્યો માઈ નખ સરીખુ કુપકું ભલે લક્ષ્મીદેવીને કંટાળો ઉપ-
જાવે, પરંતુ સરસ્વતી દેવીને તો આજ સ્થળ અતિપ્રીય છે. મ્હારો
ચીકડો બહાવ અવતાર જોઈ ભલે લોકોને મારી નીંદા ટીવા
દ્યો ! પણ જ્યારે મને ખરું દુઃખ થાયછે ત્યારે તો સરસ્વતી
દોડતીજ મને દિલાસો દેવા આવેછે, એવોજ હાલ પ્રસિદ્ધ કવિ
અને તવારીખ નવેશ માર્મોન્ટેલના બાબમાં બનવા પામ્યો હતો,
બાસ્ત્યાવસ્થામાં તે જ્યારે શાળામાં શીખતો હતો ત્યારે માસ-
સ્તરે કાંઈ બહેણાં ખવાડ્યાં હશે અને તે એને ન ગમવાથી
નાસી છુટો અને હીંકનો માર્યો થરે પણ ન જતાં સીધો પ્રીન્સ
ઓફ કોન્ડીની રેંજમેન્ટમાં તે જોડાયો, આ દરમ્યાન તેણે પોતાના
પ્રથમ પુસ્તક તરીકે બેલીસેરયસની મનોરંજક તવારીખ ચીત્રી
કાઢી અને એક લેખક તરીકે જાહેરમાં આવ્યો. પ્રીન્સ ઉપર

વાંચકો તરફથી સંખ્યાબંધ અરહઓ આવી કે એને કાંઈ પેન્શન આપી આ ઘાટકી નોકરીમાંથી મુક્ત કરવો પણ ઉત્તરમાં પ્રીન્સે જાહેર કયું કે “મારમીનટેલ જેવા એક કવિ અને તવારીખ નવેશને મારા હાક હેઠળ સારજાંટ તરીકે જોવાની મગરૂરી લેવાને મને પોતાને મોડું માન છે. દુનીઆમાં એવો એક વિદ્વાન સિપાહ કાઠજ લશ્કર ધરાવતું નથી અને એક લોજ ધરાવતું છું. અને તેથી બાપડો મારમીનટેલ વિદ્યા છતે હાડમારી તો ભોગવતોજ રહ્યો. પણ શેખર્યાદીએ વાજખી કહ્યું છે કે—

ખોરંદ અઝ જોહાંન બા ખુદ અસહાએ રહઃ
 ફરમાએ માનદ બહસરત બગાઠ.
 ઝર વ નેઅમત અઘનુન એદેહ-કાને તોરત;
 કે બાદ અઝ તો ખીરન જ ફરમાને તોરત.
 બ દુનીઆં તવાની કે અકખી ખરી,
 બખર જાંને મન-વરનેહ હસરત ખુરી.

પ્રવિત્ર જીવન ગાળવા ગ્રંથો એક ખરા ભોમીઆ રૂપ છે. તેઓ આપણી હૃદય મટીની સાથે યુગ્મિત ગાય છે; જ્યારે કવિતાઓ આપણા શરીરમાં ફરતા લોહીના પ્રવાહની સાથે મળી ગાય છે. સુવાનવરયામાં આપણે જે કંઈ વાંચીએ છીએ, તેનું આપણે વૃધ્ધાવરયામાં સ્મરણ કર્યું છીએ. ખીન્ન ઉપર શું શું વીત્યું છે; તે વાંચીને આપણા જીવનની હદ આપણે બાંધીએ છીએ. જે માણસો નિત્ય ઉમદા વિચારોની મોખનમાં હોય છે, તેઓ કદીપણ એકલાં છે એમ નહિ માનવું. રૂઝ ને સત્ત્વ વિચારો આપણને દુરુષ્ટના કાંઠામાં જતાં અટકાવે છે. પુરો ખુરીઝન બાઝરઝનું જ્યારે મોત નહક આવેલું માન્યું, ત્યારે તે; આ અવનિમાંથી હવે કંઈ કંઈ સુંદર ચીજો જોડી જવી પડશે તેની તે ગણતરી કરવા એકો. “અકાફ” જ્યારે મરણ

પામીશ ત્યારે મારી ઇંદ્રિય વિપયની વસ્તુઓ છોડવી પડશે, એટલુંજ નહિ પણ અભ્યાસના આનંદને અને જ્ઞાનના અમ્મર સુખને તેમજ વળી ઘણાં ડાહ્યા દેવતાઇ પુરષોના સમાગમમાંથી મને જવું પડશે. મને જો આ દુનીઆમાં રહેવા માટે કોઇથી લક્ષ્યાવતું હોય તો તે ફક્ત મારાં પુસ્તકોજ છે!" તમારી આ અદના લેખિકાનો પણ દ્રષ્ટાંત અત્રે લખવો ફાકટ જશે નહિ. સાત વર્ષની વાત ઉપર મારી સ્થિત એક ગધેડાં જેવા વધારે હતી. ફક્ત ખાવું-પીવું અને મજા મારવી. પણ જે દિવસે "મરણ પછી માણસની હાલત" નામક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ મારા વાંચવામાં આવ્યો તેજ દિવસથી મારી હાંદગી બદલાવા લાગી. અને પરિણામમાં આજે સાહિત્યની એક ચુસ્ત પુનરી ખની છું- હું ખાત્રીથી માનું છું કે અજ્ઞાની હૃદયો માટે ગ્રંથો ખચ્ચીતજ ગુરૂ જેવા છે. મુર નામનાં કવિએ સત્ય કહ્યું છે કે,

The men who are tortured beyond mortal endurance by nature for their sin and ignorance can be uplifted and consoled and made fure by importing them know ledge through good books.

પ્રકરણ છઠું.

મનુષ્યની મિથ્યા મોટાઇ.

We know that we must dic,

O! then, how strange,

That he whose life is but a passing day,
Should live regardless of his last great change

All earthly bright ness soon must fade woay
 All earthly things are hasting to decay,
 And man possessed of an immortal soue,
 Lines to exalt his perishing mortal clay,
 Nor listens to the never-ceasing toll
 Of hours he may regrct while ceaseless
 ages roll.
 Bacon.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એકજ ઇશ્વરના પેદા કરેલાં પ્રાણી છે. કેવળ એકજ વૃક્ષના ફાંટાઓ અને પાંદડાંઓ છે, સઘળી વર્ણુ ઇશ્વરની ચક્ષુએ સરખી છે, છતાંએ ઇનસાન એકબીજાં પ્રતિ કુસંપી દાખવે એનો પ્રયોજનજ શો; ઇશ્વર સૌથી શ્રેષ્ઠ-તેથી અધિક ક્રાણુ છે । એક માત્ર જેમ પોતાના બાહુડાંને તેનાં પ્રેમ તળે ઉધારે છે; તેજ રીતે ઇશ્વર આખી જગતને પોતાના પ્રેમમાં સમાવી જીવાડે છે; તો મનુષ્યને તેનાં બીજાં ભાષ્યબંધ સાથે કુસંપ કરવાનો હકજ શો છે; કુદ્રતના નિયમથી એ ઉલટું છે. ઇશ્વર એક છે, તેમ તેનો કાયદો પણ આખી જગત માટે એકજ અને અચળ છે. તો પછી અવનિમાં એક બીજાંને ભિન્ન ભિન્ન ગણવાનું કારણજ શું? મનુષ્યોના આજના અવતારો કાંઈ એકજ વારનાં નથી અનેક જન્મો આપણે લીધા છે અને હજી કેટલા લાઇશું એ આપણુ જાણતાં નથી આ જન્મે આપણે જે જાત કે પ્રજા કે માણસને ધિક્કારી શું; તે તે વર્ણુ અને પ્રજામાં આપણે નવો જન્મ ધારણ કરીશું. શું તમે જાણતાં નથી કે—

સૌ ફરજદ ખુદાના છે, સૌમાં તુર ખુદાનું છે;
 પારસી હો, હિંદુ ચા મુસલીમ, સૌ કુદ્રત ખુદાની છે.

પદો વેદ યા કુરાન, અવસ્તા, બાઈબલ કે ઇનજલ ;
સૌમાં તેજ છે સરખું સૌ કુદ્રત તો ખુદાની છે.
જપો મુખ રામ કે રહેમાન, અગર કાઠસ્ટ યા જરથુસ્ત;
બુદ્ધાં છે એ નામો તોપણ સૌ કુદ્રત ખુદાની છે.
પ્રભુ છે અગીયારી કે કાબા, તેમ મંદિર ને મસિદમાં;
હરિ હકતાલા અમૃત એ સૌ કુદ્રત ખુદાની છે.

મનુષ્ય આ જગતમાં પોતાના મનના કાંટાને વશ થઈ,
ગમે એ પ્રમાણે વતે પરંતુ તેથી કાંઈ ઇશ્વરની માયા, કીંવા
તેની બક્ષેશ તેનાં પરથી કાંઈક રીતે કમી થતી નથી. પ્રભુ
તો પ્રેમ અને દયાનો ભંડાર છે તેના પ્રેમ અને દયામાં બધાં
અને હુડા સર્વે મનુષ્યો અંપાએલાં છે. પછી લક્ષે ઇનશાન
પોતાના જર અને માનથી પોતાને શ્રેષ્ઠ માને; પણ તે માનવ
જાતિની એક મિથ્યા મોટાઈ છે. એથી કંઈ હરિની મહેર
નિર્ધનો પરથી ઉતરવાની નથી તેમ કાંઈ વધવાનીખી નથી.
પણ સમઘટિએ જે તેમને વધુ આહવ છે તેને તે પ્રિય છે.
એ લક્ષમાં લેવું. ઇશ્વર આપણા ઉપર કેટલો બધો કૃપાળુ છે;
અને તેનો સાક્ષાત જીવતો અપવાદ તો આજ છે કે, તેણે પેદા
કરેલી હરેક વસ્તુ ઉમદા દિલે જગતને વાપરવા આપી દીધી
છે; જ્યારે આપણી સ્થિતિ તો સ્વાર્થીજ છે. મનુષ્યનું મન
તકલીદી હોઈ ક્ષણિક પળમાં કાંઈ અને કાંઈ નજીવી બાબદમાં
તેને ઝોણું પડી જાય છે; અને આ રીતે જ્યારે મન રાજ
ઉશકેરાઈ જાય છે, ત્યારે શરીર માંહેલી ગુપ્ત લાગણીઓ માંહે-
માંહે પરસ્પર અસહકાર કરી ટટો ફિસાડ જગાડે છે, એકાદ
મનુષ્ય કને કરેડ રૂપીઓ હોય તો તેની ગણતરી તે પરમેશ્વરથી
પણ અધિકજ માને છે. ન્યાય ખાતર પૈસાને શ્રેષ્ઠ ઘડી પળ
માની શકીએ, મગર અત્રે માની દ્યો કે આપણા પિતાશ્રી
પ્રભુએ જે અગણિત ચીજો આપણા મુખાથે બનાવી છે કે

જેનાં વિના આપણને એક સેંકડ પણ ચાલી ન શકે તે હરેક
ચીજને જે મુક્ત બદલ તેણે પૈસાથી રાખી હોત તો આપણી
સ્થિતિ કેવી દયાજનક થઈ પડત? માટે જાણ કે,

અએ બેરાદર ચો આકેબત ખાકસત;

ખાક શવ પીશ અંજ કે ખાક શવી.

ઉપલા શબ્દોને મળતા બીજા શબ્દો આ છે કે, "From
dust thou art and to dust thou shalt return"
યાને માટીમાંથી તું પેદા થયો છે અને અંતે માટીમાંજ તું
ભળી જવાનો છે. જીવનનો આ મુદ્રાલેખ આપણી ટુંક હૈયાતીમાં
ભુલી જવો જોઈતો નથી ખરું છે કે મનુષ્યની કિંમત પૈસાથી
આજ અંકાય છે ખરી (1) પણ તે કાંઈ તેથી અમર્ગ રહે-
વાનો નથી. મનુષ્યની કિંમત ઉંચતા અને નિંચતા, તેમ
પૈસાથી નહિ તેમ શ્રીમંત વર્ગમાં જન્મ લેવાથી નહિ પણ
કર્મ અને ગુણોથીજ આંકી શકાય છે. એકાદ મનુષ્ય ઉંચ
ખાંદાનમાં જન્મ્યો હોય, ભણે તે ગરિબ હોય, પરંતુ જે
તે સારા ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ હોય, તો એક શ્રીમંત કરતાં તેવાં
મનુષ્યો વધારે પુજવા અને માન લાયક છે. પહેલા
સર જમશેદજી જીજીભાઈ એક ગરીબ માખાપને પેટે
અવતર્યા હતા. ખાટલી વેચી તેવણુ પોતાનું આજીવિકા ચલા-
વતા હતા, છતાં પોતાના સારા ગુણોથી તેવણુ પાછળથી ખ્રીડીશ
અદાલતના પહેલ વહેલા દેશી બેરોનેટ થયા હતા. ડૉ. દાદાભાઈ
નવરોજીને ક્યાં ભૂલો છો; જવાનીમાં ગીરદેશી ખેંચી, ગરીબાઈને
દુર કરી પાછળથી "હિંદના દાદા"ને નામે પ્રસિદ્ધ થવાનું માન
તેમને પહેલ વહેલુંજ મલ્યું હતું. જેરમીટેસર એક હજમનો
છાકરો પાછળથી કવિતાઈ અસરની વાએજ કરનારો ધર્મગુરુ
થયો હતો. જ્યારે મોચીના વંધા પરથી વીલ્યમ કેરી ખ્રીસ્તી
ધર્મનો એક મહાન ઉપદેશક થઈ ગયો હતો. અમેરિકાને સ્વ-

તંત્ર કરી છુટાપણું અપાવનાર એનહર જોનશન એક ગરિબ દરજી હતો, જે પાછળથી એક પાદશાહ કરતાં પણ વિશેષ પુખ્તયોછે. એક સમયે તે વોશીંગ્ટન ખાતે ભાષણ આપતો હતો. તેટલાં ઠાણમાંથી એક જણ ખોટ્યો “દરજી ઉપરથી રાજેશ્રી!” તેજ વખતે જરાખી ન ગભરાતાં તેણે નિર્ભયતાથી કહ્યું “ભાઈએ કોઈ કહેછે કે હું દરજી જેવી હલકી પંકતી પરથી આવો મોટો થયો છું પણ મને જણાવા દેશે કે હાલમાં પણ મારું કામ હું પોતેજ કરું છું” અને તેજ સમયે સભામાં પેલા નિંદક ઉપર હિસ હાઉસની તાળીઓ પડી રહી, માટેજ બંધુઓ! કોઈનેખી ગરીબ કે ચિડેહાલ જોઈ ધિક્કારશે નહિ.

અરે શું માનવતો અભીમાન, પણકમાં ટળી જશેરે;
ખરે જેમ પીંચણ ઉંપર પાન, પલકમાં ખરી જશેરે;
પલકમાં ખરી જશેરે, માટીમાં મળી જશેરે.

કાયા કલેવર કારમુ છે, જીંદગીનો ઘાડવો—
સમજી જણે સમજી જઈ અભીમાનને વણસાડવો.

રાવણ સરીખા રાજવીએ લીધો નથી કાંઈ લાડવો.

ચોક્કસ દેશના લોકો શ્રેષ્ઠ છે અને ચોક્કસ દેશના હલકા કીંવા અમુક કોમના શ્રેષ્ઠ અને અમુક કોમના નિંચ છે એવો ખ્યાલ ઘણાંકના મનમાં હોય છે. ઘણીક વાર મનુષ્યને એક ખીન્ન જોડે વાદવિવાદ થતાં આપણે સાંભળીએ છીએ કે, અમુક અમુક જાત અથવા માણસ હલકાં છે માટે તેની સાથ મિત્રાચારી બાંધવી નહિ. પરંતુ આમ કહેનાર મનુષ્ય પોતાની અકલ કટલી છે એ સાબતિ બતાવી આપે છે. એક મનુષ્યમાં જ્યાંસુધી દુર્ગુણો હોય નહિ, ત્યાં તુલીક શરીરની ખાંસીઓને અભાવે તેને હલકા ગણવાનો આપણને હક્ક નથી. જે દેશ જાત કે કોમ યા ઇતિહાસ માટે આપણે તિરસ્કાર બતાવીએ; તેજ કોમ, દેશ યા માનવના ખોટ્યામાં આપણને એક દિવસે

જન્મ લેવો પડશે. દુનીયામાં દરેક ગાગુસ પ્રતુનાંજ પેદાં કરેલાં છે ને પણ પૃથ્વીનો એક ભાગ છે. તો પડી બીજી દોમનું અપમાન એ કપરતુંજ અપમાન અને નિંદા કરેલી લેખાય કપરતોજ દોષ અને ચાંદા ખોલેલાં ગચ્છાય! અને આ રીતે લેણે કપરતો દોષ કાઢ્યો તો, તેનાં લેણે પાપી દનશાંત પણ બીજી દોષ હોઈ શકે; પોતાને બીજાં કરતાં લેણે કહેવાડનાર સમજતો નથી કે કુદન વ્યારે પેતાનાં કાળોમાં કાંઈ તફાવત લેણું રાખતી નથી તો ખદારે શા સાકે સ્વાર્થ રાખવો; માટે એતો કે—

કુલનજી કુલોમાં જાગ કુળ કુલ કુલી કરમાશે;
કુલી કરમાશે ખીલેણું આખર ખરી જશે—
સરખા દિવસ ન ગયા કોઈના તેમ નદિ તાદરા જશે;
રેંદતણી ઘટમાળબગાસે લગાઈ ખરેજ દળવાશે—
કંઈજી એ સૌ દુધ આજ અર્ધીમાનને દેખાશે;
વ્યારે પડશે કાળનો કપાટો ભેદ સર્વ તેને સમજશે.

શીડીય સીદનેની વાત તો દરેક જાણતા હોવા જોઈએ. ... તવારીખના સાક ઉપર તેણું નામ દહ પણ અમંગ રહેણું છે. ‘હતફન’ (Zyphen) આગળની એક કપાકપીમાં તેની જાંગ પર એક પ્રાણુધાટક જખમ થયો. તે મરવાની અણી ઉપર હતો, અને પાણીનો ખાસો હોઈ પાણી પીવા માગ્યું તેને તુરત પાણી આપવામાં આવ્યું, પણ તે જોવો પીવા જાય છે એટલામાં એક સિપાઈ જે પણ ધાએલ થઈ પડ્યો હતો તેણે તે પીવા માગ્યું. તેણે તુરતજ તે લોટોમાં આગળથી ખસેડી નાખી પોતાના સોલજરને આપતાં કહ્યું “Drink, for thy need is greater than mine” આ રીતે પોતાના મરણ પામતા હવેને રક્ષાત આપવા મંગાવેણું પાણી પણ પોતાના હવેની દરકાર કર્યા વિના પોતાથી દલકા ચાકરને આપ્યું.

ધન્ય છે તે વિરલાની છાતીને (!) રાજ્ય અને ઉમરાવ એવાજ હજ્જે. સ્પેનના ત્રીજા શીલીપને માટે કહે છે કે, તે પોતાના રાજના અગ્રીર ઉમરાવો સાથે ઘણુંજ ઉંચા મને રહેતો અને ગરીબ તેમજ ખેડુતને મળે ત્યાંથી સલામ કરતો તેનો હાકમ એવો હતો કે, પ્રત્યેક ઉમરાવોએ જે કાંઈ કહેવું હોય તે તેની આગળ ગુંઠણ મંડીએ પડી પડી ખોલવું અને ગરિબ ખેડુતો માટે તો તે કહેતો કે તેઓ ગરિબ એટલે તેમને કાણુ નમે, ઉમરાવને તો સૌ કાંઈ નમે! આવા વિચારથી રસ્તામાં તેને જેથી કાંઈ ગરીબ મળતો તેને તે સલામ કરતો, જ્યારે અગ્રીર ઉમરાવોને તે જોઈતીજી દરકાર કરતો નહિ. ક્રાંતસીસ પહેલ્લે કહેતો કે તેનાં રાજ્યના ઉમરાવો જ્યારે પહેલ્લ પહેલા તેની કોર્ટમાં આવતા ત્યારે તેઓ રાજ્યથી પણ ઉંચ ગણાતા જ્યારે ત્રીજે દિને આવતા ત્યારે સાધારણ માણસોમાં ખપતા અને બધા સાથે ભેળાજ નતા. આમ કરવાની મતલબ એવી હતી કે ઉમરાવો પોતાની ગરરી છોડે એજ રીતે હેન્રી ચોડો પણ પોતાનો દરજ્જો છુટી નજ કહેતો કે "We are all gentlemen" આજે એવી રીતે સાધરણ પંકતીલાં ક્યો રાજ્ય પંસદ કરશે; એથી પણ વધુ રસીક અપવાદ "Criticon of Graciau" નામક ગ્રંથમાં નીચે મુજબ આવ્યો છે.—

એક સમયે એક ચોક્કસ રાજ્ય શિકાર કરતાં પોતાના રસાલાથી છુટ્ટો પડી ગયો. જેનો પરતો ઘણાંક દિવસ મુંઘી ન લાગ્યો. અંતે એક દિવસે તેને માણસોએ મારકેટમાંથી શોધી કાઢ્યો. જ્યાં તે હેલકરીનું કામ કરતો હતો બધાંઓ રાજ્યને આવી સ્થિતિમાં કામ કરતાં જોઈ અજબજાબ થયાં. થોડી પળતો લોકો તેને 'રાજ્ય' તરીકે કહેવામાં પણ ડર ખાવા લાગ્યાં અંતે લાંબો વિચાર કર્યા પછી તેઓમાંના એકે હિમંત કરી પુછ્યું.

“આપ રાજ થઇ આ રીતની હેલકરીનું કામ આપણા દરજ્જાને
 જાણે કે વાર” રાજાએ ઉત્તરમાં કહ્યું મિત્રો ખરેખર! જે
 બોલે હું છોડી આવ્યો છું; તે હું જે હાથમાં બોલે ઉચકુ
 છું તે કરતાં વિશેષ ભારી હતો. તે બોલ સાથે આ બોલે
 સરખાવતાં મને ઘણો હલકો લાગે છે. તમારીથી છુટ્ટો પડવા
 પછી હું જેટલો નિરાંતે ઉંઘાયો છું, તેટલો હું મારા આખા
 જન્મમાં ઉંઘાયો નથી. માટે હું અહીંજ રહેવા માણુ છું. લોકોનો
 રાજ થવા કરતાં હું મારા મનનો રાજ થવાનું વધારે ઉહા-
 પણ ભરેલું માનું છું; માટે મારી જગાએ કોઇ બીજાને તખ્ત
 પર બેસાડો. એ ઉપરથી બીજાને ગાડી આપી. રાજ્યભિષેકની
 ક્રિયા થવા બાદ તે રાજાએ તાજ હાથમાં લેતાં કહ્યું “I had
 rather manage an oar!” તેના આ શબ્દોથી તે
 વેળાના રાજાઓ કેટલું ઉદ્વાપણ ધરાવતા હતા તેનો ઝાંખો ખ્યાલ
 આપણને આવી શકે છે. એલેક્ઝાન્ડર-ધ-ગ્રેટ ઘાટ્ટી અને
 જુદી હોવાં છતે તેની વચ્ચે જાતીમાં પણ ઉદ્વારતાનો અંશ
 ધણોજ હતો. ઈ. સ. પુર્વે ૩૨૬ માં જે વખતે તે ઇન્ડસના
 કીનારા ઉપરથી તેનાં વતન તરફ પાછો ફરતો હતો
 તેટલાં એક કમનસીબ અનાવ બન્યો. જે રસ્તા પરથી
 તેનું સશસ્ત્ર પસાર થતુ હતું તે ધણોજ લયાનક હતો. અને
 તેવા રસ્તામાં તેનું સશસ્ત્ર એકલું પડ્યું. એમ જતાં એ યુક્તિથી
 તે આગળ વધ્યો. પણ માર્ગમાં તેને તરસ લાગી, સશસ્ત્રમાં
 પણ પાણીની જીમ પડી રહી હતી અને ત્યાંજ ઝરા જેવું બી
 ન હોતુ કે તેને પાણી લાવી આપે એટલે બધેથી નદારમાં
 જવાય મળતાં તે લાચાર થઇ ગયો. છતાં તેનાં માણસો આમ-
 તેમ ભટ્ટી રત્રી સુધીમાં થોડુંક પાણી મેળવવા સામર્થ્યવાન
 થયાં. પાણીથી ભરેલો લોટો તેણે હાથમાં લીધો અને ગંદગંદ
 કરે તે બોલ્યો “બહારાં પ્રીય મિત્રો! બહાદુર અને વફાદાર

સરદારો ! જો હું એકલો પાણી પીવું તો તમારી તરસ મારાં
કરતાંએ અમણી થશે. અને તેથીજ તમોએ આજે જળ મહત્તે
લાવી આપ્યું છે તે એક મહારા પ્રતિની તમારી વફાદારીનો
ઉત્તમ નમુનો માની હું દેવતાઓને અર્પણ કરું છું” એમ
કહેતાં તેણે પાણીનો લોટો જમીન પર નાખી દીધો. આ તે
ખરૂં શાય કહેવાય. બાકી બીજાં તો શોભાના ગાંઠ્યાંજ તો !
વળી આપણા લોકમાન્ય મહાત્મા ગાંધીજીને ક્યાં જતા મેલો છો,
એક સમયે તેવણ પંજાબથી આવતા હતા અને એક સ્ટેશન
પર ઉતરતાં તેમનો ચીકરે હાલ પોપાક જોઈ એક અંગ્રેજ
અહરથે કહ્યું” ઓ કુલી ઇડર આવ-ચાલ આ સામાન જરા
ગાડી પર ચઢાવી દે. ગાંધીજીએ જરાખી આનાંકાની વગર તેનો
સામાન ઉચક્યો અને ટ્રેનમાં મેલ્યો જેના બદલામાં તે અંગ્રેજ
થોડાક પછસા આપવા કીધા જે હસીને તેવણે લેવા ના પાડી.
બાદ એક મોટાં સ્ટેશન ઉપર તેવણને હારતુરા પહેરાવવા મોટી
હક જમી હતી. ટ્રેન આવતાંજ જય જયના પોકાર થતાં પેલો
અંગ્રેજ પ્લોર્ટફોર્મ પર ઉતર્યો. તેણે શું જોયું, જે માણસે
હેલકરી તરીકે તેનો સામાન ઉચક્યો હતો તેને લોટો હારતુરા
પહેરાવતાં હતાં. આમ તેમ ખબર કાઢતાં જયારે તેણે જાણ્યું
કે તે માણસ ‘ગાંધીજી’ છે, તેવાજ તે તેમને ચરણે પડ્યો અને
હજારો માણે ચાહવા લાગ્યો. ખરેજ ! માણસો તો હોય તે
એવાંજ હોજો-અને છંદગી પણ એવીજ થજો. એક કવિએ
માનવ છંદગીનું જે અસરકારક બ્યાન કયું છે તે લાગ
વાંચવા જેવો હોઈ નીચે ટપકાવ્યો છે:—

To day man's dress'd in gold and silver
bright
Wrapt in a shroud before to morrow night.
To day he's feeding on delicious food;

ધનશાંત અપ-દુ-ડેટ થઇ ફરે છે અને સોદા રોટલાને
ધિક્કારે છે; તેજ ધનશાંત આવતી કાલ સુધીમાં તો કીડા-
ઓનો ભોગ થઇ પડશે. આજે જેને લોહો માન આપે છે
અને તેની તારીફ ગાય છે; તેજ ધનશાંતને કર્મના ભોગ
તરીકે આવતી કાલે તો એક ભીખારી વડીક જોશે નહી.
આજે તે પોચા કુશન બિઠાણું ઉપર આરામથી સુવે છે;
પણ આવતી કાલે એ બિઠાણું છોડી સુદેદ વસ્ત્રમાં તેને
જમીન ઉપર સુવુ પડશે એ તે જાણતો નથી. આજે મનુષ્યને
મોઢું ધર રહેવા સારું હોય છે, છતાં નાતું પડે છે, પણ અરે !

આવતી કાલે દોઢજ ગજ જગા ઉપર તેને રહેવું પડશે.
આજે તે નોકર ચાકરમાં અમન ચમન કરે છે, પરંતુ આવતી
કાલે તો એ બધા નોકરો તેમને છોડી ચાલ્યા જશે. આજે તે
કુલોના અને પ્રવાહી સુંગધીના વસ્ત્રો ફરે છે, પણ આવતી
કાલે પોતાનાજ શરીરમાંથી નિકળતો બદ્ધો પણ તે સુંગી
શકશે નહી. માટે જો ગાદિય ધનશાંત જાણુ કે તારો જીવ
એક ક્ષણિક પળનોજ છે. ફક્ત તું દમ લે છે એજ તારો
છે અને એજ દમ આખેર તાહરો અંતથી લાવશે. માટે
જીવન છે તેટલાં સુકૃત્યો કરી લે અને બચહારમાં સારી રીતે
ચાલ ગીતાના ૧૮ મા શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે;—

દૈર્ય શૌર્યસહિષ્ણુતે સરકતા સન્તોષસત્યાગ્રહૌ ।

તૃષ્ણાયા વિક્રયઃ કષાયવિજયઃ પ્રોત્સાહનમાનસમ્ ॥

શાન્તિર્દાન્તિરુદારતા ચ સમતા ન્યાયે પરાથે રતિ ।

રેતે પત્ર ગુણાઃ સ્કુરન્તિ હૃદયે તત્રેવ માનુષ્યકર્મ ॥

યર્થાત-વિપત્તિના વખતમાં પણ અંધીરા ન બનતાં ધીરજ
રાખવી. ધર્મ અને પરમાર્થના કાર્યમાં નિડર થઇ આગળ વધ
વાને શુરાતન રાખવું, દુઃખ અને કષ્ટની સામે થઇ હિમંતથી

તે સહન કરવાની શક્તિ ધારણ કરવી, મનમાં સરળતા અને સંતોષ વૃત્તી રાખવી, પ્રાણુ જતાં મુધી પણ સત્યને વળગી રહી સત્યાગ્રહી થવું, લાંબી લાંબી વ્યર્થ ઇચ્છાઓ ઉપર દબાણ રાખવું. ક્રોધ, મદ, માન, લોભ આદિ પ્રપંચ પ્રકૃતીઓને અંકુશમાં રાખી તેના ઉપર વિનય મેળવવો મનમાં ઉત્સાહ અને હીમત રાખવી. ઈંદ્રિઓને કાનુમાં રાખી વિષય વિલાપના વેગમાં તણાવું નહી. શાંતી અને સ્વાસ્થ્યને ગુમાવવાં નહી. સંપત્તી અને સાંધનોના પ્રમાણમાં ઉદારતા રાખવી અને ન્યાય-વિશિષ્ટ પરમાર્થના માર્ગમાં પ્રેમ રાખવો. એમાંજ મનુષ્યપણુ રહેલું છે.

દુનિઆ, ખરચીતજ દગાનું પહેલું નામ છે. કારણ જુઓ! એક ગરીબ ઇનશાંન ગમે એવો સારો હશે, તોએ દુનિઆની દ્રષ્ટિએ તો તે ખુરો, અને એક શ્રીમત ખુરો છતાં ભત્રો દિસશે. કેમકે દ્રવ્ય એ એવનું મુળ ઢાંકણ છે. જ્યારે આપડાં નિર્ધનો પૈસા વિના ઉઘાડાં પડે છે. સૃષ્ટિનો આ રીતે ઘણી વિચીત્ર રીતે વ્યવહાર ચાલે છે દુનીઆં કામની યર્ષ નથી, સગાં-સ્નેહી, માતતાત, પતિ-પતિ આદી જગત મોહ અને સ્વાર્થમાં સપડાએલી છે. પરંતુ સ્વાર્થ? -સ્વાર્થ કેટલો પાપી છે? લાંબા સમયની મિત્રાચારીની સાંકળ પણ એ ઝટ વારમાં તોડી નાખવા અચકાતો નથી. જે જે વસ્તુઓ અને માણસો પ્રતિ આપણને પ્રેમ હોય, તે તે ભણી આડકત્રુ કુસંપનું વેર જગાડનાર કેવળ સ્વાર્થજ છે. પરંતુ કાળના કોલાહલથી કોણુ બચવા પામ્યું છે, મનુષ્ય પોતાની આવતી ધડીથી અંજાણુ છે; અને જે કાંઈ કરે છે એ માણસ નહી પણ કાળ કરે છે છતાં મનુષ્ય મેં ક્યું ના શબ્દથી મક્કકાઈ જાય છે. મનુષ્ય ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની મદાભારત શોધો કરે છે પણ તેમાં ઈશ્વરની સાદાપતા નથી એમ કોણુ કહેશે, વિમાનનો શોધક પોતે બનાવેલાં વિમાનને

હવામાં ઉડતુ જોઈ આનંદ અને ગરૂરીથી પોતાની ડોક ઉંચે કરી જુએ છે કે વાહ ! શું મહારી ખુબી છે કે, એક કાયનું હવાથી ભરેલું ખોખું હવામાં અદ્ધર ઉડે છે. ! પણ ખીજીજ દસ મિનીટમાં તે નીચે પડ્યુ તો (?) ઓ અદ્ધસોસ, તે વિમાનના શોધકની ગરૂરી કેટલા સમયની ? ના બાપુ-જે કાંઈ ત્હારું છે એ ઇશ્વરનું અને ઇશ્વરનું તે ત્હારું છે. મગર ત્હારા એકલાનું તો નહીજ. ભલે તેં વિમાન બનાવ્યું, પણ અરે, તેમાં જોઈતી સામ્રાગી વિના તું શું કરી શકનાર હતો, ઇશ્વરની બતાવેલી મહાન ચીજો ઉપર જરા ત્હારું લક્ષ ચોંટાડ તે કેવી અમ્મર છે ? તારા, ચંદ્ર, સુર્ય, અને ગ્રહણુઆદી બળવાન ચીજો પોતાનું કાર્ય વિના હાંનીએ ક્યાં જાય છે. ત્હારી શોધોમાં પણ કવચિંત તેવું હશે ખરૂં, છતાંએ વંખતના વહેવા સાથે તે નાશ પામે છે. એનું કારણ શો ? કારણ બાપુદયા આ છે, કે ત્હારી શોધ ખાટી છે તે એક રમત છે. નાના બાળકોને તેં માટીમાંથી જાતજાતના રમકડાં બનાવતાં તો તેં દિહાજ હશે. તે રમતો જે રીતે ભાંગી જાય છે તેજ રીતની ત્હારી શોધ માટે પણ જાણવું. આપણી આવી અહીંમની શૃંગારી માટે વર્ણન કરતાં એક કવિ સુંદર રીતે આપણને કહે છે કે:—

man the most conceited cteature,
As from a cliff he cast his eyes.
And viewed the seas and arehed skies;
The moon and all the starry train,
Huny the vast vault of Heav'n the man
His contemplation thus began.
When I behold this glorious show,
And the wide watery world below,

The scaly people of the main,
 The blasts that range the wood or plain
 The wing'd inhabitants of air
 The day the night the various year,
 And know all these by heav'n designed
 As gifts to qleasure haman kind:
 I can not raise my worth too high.
 Of what vast consequence am I !
 Not of th' importance you suppose,
 Exolaims a flea upon his nose,
 Be humble learn thyself to scan
 'Tis vanity that swels thy mind.
 What ? Heaven and earth for thee design'd
 For thee ! made only for our need,

છોડી દે અભીમાન, માન અબ તો માનવ મેરા,
 રાજપાટ છેબ જુકે જાનો, ક્યુ તુમ હોત હેરાંન.
 નારી પ્યારી નહિ હય, તેરી મત કરના ગુમાન.
 જુડી જગતકી પ્રીત દેખી, મત ભુલે નાદાન.
 બાહિર રંગ રૂપકુ દેખી, મત હોનાં ગુલતાન.
 જગત સ્વપ્નસે જાગૃત હોજ, ગુરૂસે લેના જ્ઞાન.

અર્થ:—આ જગતમાં અવતાર લીધા પછી ક્ષાત્રી જગતનો
 રંગરાગ જોઇ મનુષ્યજાતિ પોતાના મનમાં એવું ગુમાન રાખે
 છે કે: અહા ! આ દુનીયાના મહાન સમુદ્રો મેદાન અને જંગ-
 લમાં વસનારા પ્રાણીઓ તે સાથ વળી રાત દિવસનું ચક્ર
 મંડળ અને સઘળા મહાભારત દેખાવો જે મહારી દ્રષ્ટિએ
 પડે છે. તે કુદરતે કેવળ મહારાં સુખાર્થેજ પેદા કરેલી છે.

એનું કારણ શો; કારણ બાપુલ્યા આ છે, કે ત્હારી શોધ
ખાકી છે-તે એક રમત છે. નાના બાળકોને તે માટીમાંથી
જાતજાતના રમકડાં બનાવતાં તો તે દિહાંજ હશે. તે રમતો
જે રીતે લાંગી જાય છે તેજ રીતની ત્હારી શોધ માટે પણ
જાણવું આપણી આવી અભીમાની જીંદગી માટે વર્ણન કરતાં
એક કવિ સુંદર રીતે આપણને કહે છે કે:—

man the most conceited creature,
As from a cliff he cast his eyes.
And viewed the seas and arched skies,
The moon and all the starry train,
Hung the vast vault of Heav'n the man
His contemplation thus began.
When I behold this glorious show
And the wide watery world below,
The scaly people of the main,
The beasts that range the wood or plain
The wing'd inhabitants or air.
The day the night, the various year.
And know all these by heav'n designed
As gifts to pleasure human kind,
I cannot raise my worth too high.
Of what vast consequence am I!
not of th' importance you suppose,
Exclaims a flea upon his nose,
Be humble, learn thyself to scan,
Know pride was never made for man
'Tis vanity that swells thy mind.

What I heven and earth for thee design'd !
 for thee ! made only for our need,
 That more important Fleas might feed
 છોડી દે અબીમાન, માન અળ તો માન મેરા,
 રાજ-પાટ સળ જુડે જનો, ક્યુ તુમ હોત હેરાંન.
 નારી પ્યારી નહિ હૈ, તેરી મત કરના ગુમાન.
 જુડી જગતકી પ્રીત દેખી, મત ભૂલે નાદાન.
 બાહેર રંગ રૂપકુ દેખી, મત હોના, ગુલતાન.
 જગત સ્વપ્નેસે જગૃત હોજ, ગુરસે લેના જ્ઞાન.

અર્થ:—આ જગતમાં અવતાર લીધા પછી ક્ષાત્રી જગતનો રંગરાગ જોઈ મનુષ્ય જાતિ પોતાના મનમાં એવું ગુમાન રાખે છે કે અહા ! આ દુનીયાનાં મહાન સમુદ્રો મેદાન અને જંગલમાં વસનારા પ્રાણીઓ તે સાચ વળી રાત દિવસનું ચક્ર મંડળ અને સઘળા મહાભારત દેખાવો જે મહારી દ્રષ્ટિએ પડે છે, તે કુદરતે કેવળ મહારાં સુખાર્થે જ પેદા કરેલી છે. અહા ! હું ત્યારે કેટલો મોટો (1) મારો કેવો હંચ દરજ્જો (1) આવાં વિચારોમાં મનુષ્ય મસગુલ હતું તેટલાં એક માંખ ત્હેનાં નાંખ ઉપર આવી બેઠી. અને સંજોષી કહેવા લાગી. અરે મુખ ! જેટલી યુજોર્ગી અને મોટાઈ તું ત્હારા માટે માને છે; તેટલી યુજોર્ગીને તુ જરાએ લાયક નથી. પ્રથમ તું પોતાને પિછાણ અને નમનતાઈ અપ્પ્યાર કર. ખુદાએ મનુષ્ય જાતિ માટે ગરરી અને મોહતાઈ પેદા કરી નથી. શું આમ અને જળ અને જમીન કેવળ ત્હારા એકલા માટેજ છે ? ના— તે આખી જગત માટે છે. ત્હારો ખોટો ખ્યાલ માટે છોડી દે. અને બિદારતાથી તેમજ સહન શીળતાથી જીંદગીના વહાણને મિનોષ કિનારા તરફ હંકારી જા. સહનશીળતા વિના દુનીયામાં ચાલી શકવાનું નથી. ગીતામાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે,

एतो गेहगतै कयरअणकृते नापेक्षितौ केवलं ।

किन्तूधो गवियध्वने व्यवहृतौ स्वार्थे परार्थे तथा ॥

शिआया ग्रहणे तथा वितरणे ने नृत्वं निर्वाहणे ।

देश ज्ञातिसभाजीकार्यकरणे कामं सदापेक्षितौ ॥

અર્થ:- ઉદારતા અને સહનશીલતા એ એ ગુણોની આવશ્યકતા કેવળ ધરતી અંદર કુંડુંખમાં ઐક્ય સાચવવા સારું છે, એટલુંજ નહિ પણ ઉદ્યોગ વધારવો હોય વ્યવહાર ઉચ્ચતર ખતાવવો હોય, સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ કાર્ય સાંધવું હોય, કોઈને કાંઈ શીખામણ આપવી હોય કે કોઈની પાસેથી શીખામણ લેવી હોય, મદ-તા મેળવી, નાયકનો અધિકાર ભોગવવો હોય, દેશ જાતી અને સમાજના કાર્યો સાધવાનાં હોય, તે દરેક દરેક સ્થળે આ એ ગુણોની ખાસ જરૂર રહે છે. આ એ ગુણો જો ન હોય તો ઉપર ખતાવેલાં કાર્યો ધાર્યા મુજબ સિદ્ધ થઈ શકતાં નથી.

એક સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે કે, "જે કાંઈ પોતાનો ગુસ્સો પી જાય યાને ગમે એવું અપમાન મળ્યા છતાં તે શહન કરે, અને પોતાના મનની શાંતી જાળવી રાખે તો તેને પછી ખીજાં કશાંતી તરસ રહેતી નથી." આ વાક્યને મેં વારંવાર મથન કરી-ચીરી ચીરીને તપાસ્યો કે શું ત્યારે માનવ જાત કોંઈ છે ? કોંઈ શું છે ? એક દિવસે મ્હને તેનો અનુભવ થયો. મ્હારું મન એક સમયે અશાંત હતું અને તેટલાં ટપાલી મ્હારાં નામનો ટપાલ લઈ આવ્યો. તે ટપાલ, મેં કરેલા ઉપકારનો તોછડાઈથી વાળેલો ઉત્તર હતો. મ્હને લાગ્યું કે શું મેં આટલી બધી ભલામણ લોકો પ્રતિ વાપડી તેનો આ બલ્લો ? એજ વિચારે મ્હને દિવાની બનાવી અને હું એવી લાલચોળ બની રહી કે, સામાને કંઈ

નજીક હોય એ મારી દહં એવો ખ્યાલ મ્હને થયો. એકાએક તેજ પળે મહારા સ્થુળ શરીરમાં અજળ ફેરફાર થઇ ગયો આ ફેરફાર ક્રોધનો હતો. તેજ દિવસથી મ્હને ક્રોધનું ખરું સ્વરૂપ જણાયું અને મ્હને અનુભવ મળી ગયો કે ક્રોધ એ કાંઇજ નહિ પણ થોડા સમયનું ઘેલાપણું છે. સજ્જન વાંચકો ! તેજ દિવસથી મ્હને જણાયું કે ક્રોધ કેમ અને ક્યારે આવે છે. વ્યવહારમાં આપણને કાંઇ ચીજ ઓછી પડતાં ઘણી વાર રસાઇ જઇએ છીએ. આ રસાવણી એજ ક્રોધ (!) નહિ તો બીજું શું; જ્યારે મનુષ્ય ગરૂરી બતાવવાનું મેલી દમ નમ્રતા ધરે છે ત્યારેજ તે ઈનશાંનની પદવી પર ચઢે છે. એવું કહેવાય છે કે ભૃગુમુની નામક એક બાવો હતો, જેણે ઘણાં વર્ષો સુધી ભગવાનની તપ કરી હતી, અને તેથી તેને ઈશ્વરના પ્રાપ્તિ થઇ હતી એક દિવસે વિચાર થતાં તે દરબારમાં જઇ ચઢ્યો. દરબારમાં સઘળાઓ આ મહાન તપેશ્રી બાવાને જોઇ ઉઠ્યા અને નમસ્કાર કરીધો; પણ બધામાં વીષ્ણુજી એસી રહ્યા. આ જોઇ ભૃગુમુનીને ભાસ્યું કે હું આવો મહાન તપેશ્રી (!) અને વીષ્ણુજીએ મ્હને અપમાન કરીધું એમ વિચારી ક્રોધમાં આવી જઇ વીષ્ણુની છાતીમાં લાટ લગાવી પાડી. વીષ્ણુજી તેથી જરાએ ગાભર ન બન્યા અને ઉલટું તેનો પગ વાહલથી પકડી ચાંપવા પડ્યા. અને કહ્યું “ મહારાજ તમારા પગમાં ખુબ વાગ્યું હશે માટે મને ચાંપવા દો.” આટલીબધી સહન શીજતા જોઇ ભૃગુમુનીને તો એટલું બધું લાગી આવ્યું કે, વિષ્ણુજીને તે પગે પડી માંસી ચાહવા લાગ્યો. કપીરજીએ સત્ય કહ્યું છે કે:—

કામ, ક્રોધ, મદ લોભકી, જળલગ મનમે ખાંત;
તબલગ પંડીત મુર્ખહિ, કપીર એક સમાન.
પદ પદ એર સમજવ હીન, ખોળે આપ શરીર;
આપહિ સંશપમે પણ, યું કહે દાસ કપીર.

ચતુરાષ્ટ પોપટ પટે, પડા સો ખીજર માંડી;
 શીર પર-મોઘે ઝોરકો, આપન સમજો નદિ.
 દરીયુન ગાયે દરખ કે, દિરદે દપટ નવ નય;
 આપન તો સમજો નદિ, ઝોરલી જાન મુનાય,

મનુષ્યનું મન ખાટી હાઈ નિત્ય તે ખાટી વસ્તુ પ્રતિજ્ઞ
 ઘેરાયછે. અમુકે, અમુક ચીજ કરી તો મ્હારે કાં નદિ કરવી !
 આમ દેખાદેખીથી આપજો, આપણી પાસે જે કાંઈ છે, એ
 પણ મુમાયી જેસીએ છીએ, મારે મોઢ ચાગજ નદિ એવા
 હિપાયો ચોજવા જોઈએ. આપણી હાલતો જેમ અને તેમ જોઈ
 કરવી જરૂરી છે, એક રથજે પન્ન કરવામાં આવ્યો છે કે મુટ્ટી
 શું દેવું; તો ઉતર મલ્યો કે બધું મુટ્ટી દે, મતલબ કે ત્યાગ
 એવો કરવો કે આપણને એવું જાન થાય કે, દુનીયામાં જે
 કાંઈ છે એ મ્હારું નથી-ના એટલુજ નદિ પણ આ દેહ
 વડીક મારી માલેશીનો નથી તે બધું હવરનુંજ છે. બ્યારે તમે
 એકાંતમાં હો, ધડીપળ વિચારો કે જો લગવાન, મ્હારી અંદર જે
 કાંઈ છે એ શું મ્હારું છે; ના-ત્હારુંજ છે, અને તે હું ત્હને
 પાછું દવાલે કરું, એમાં મ્હારું થોડું જવાનું હતું; આમ વારં
 વાર મનને સંજોધી કહેવાથી આપણને માલમ પડશે કે આ
 ખાટી શરીર જેને માણસ 'હું છું' એવું સમજે છે તે અજ્ઞા-
 નતાજ છે અને તેથીજ ત્યાગી જનનું પણ ત્યાગી એટલે શું;
 ત્યાગી જનનું એટલે એમ નથી કે, સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પેહેરી
 સંસાર છોડી વનમાં તપ સાડું ચાલ્યા જવું ! ત્યાગ એટલે એમ
 કે જે ચીજ કરવી. તે પ્રમુના નામે કરવી. 'હું કરું છું'
 'મે' ક્યુ' એવા અભીમાનો શખ્દો મનુષ્યનો ગર્વ
 વધારે છે. આપણને જે કરવાનું છે તે આટલુંજ કે તમો
 જ્યાં હો ત્યાં, જે કાંઈ ત્હમારા લાભનું હોય તે ગ્રહણ કરો અને
 અયોગ્ય વાતને છોડી દો. કોઈ પણ બાબતમાં તમને તિરસ્કાર

કરવા માટે કોઈ કહેતું નથી તિરસ્કાર શા માટે કરવો, ત્હમને જે રૂએ તે સાંભળો અને પછી આચરણમાં મેળો. હંસ પક્ષી માટે કહે છે કે, તેને જે દુધ સાથે જળ ભેળી પણ આપવામાં આવ્યું હોય, તોએ તે તેમાંથી દુધજ પીશે માણસો જેમ જેમ ઇન્દ્રિઓને તેનાં ઉપર કાવવા દે છે, તેમ તેમ તે વધુજ પોષાતી જાય છે. સાંપને ગમે એટલું દુધ પાઈ ઉછેરે પણ તે મોડે વહેલે તેની જાત ઉપરજવા વિના ન રહે, કેમકે એક દિવસે મનુષ્ય તેનાં ડાંખનો ભોગ થઈ પડશેજ! એજ રીતે ઇન્દ્રિય જેવી છળ કપટ પદ્ધતિને પોષવી એ સાંપને દુધ પાઈ ઉછાર્યા બરાબરજ છે. માટેજ આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે તમારી ઇન્દ્રિઓને કાષ્ટમાં રાખો, તેહને વિષ્ણુડી ના મેળો પણ તેની લગામ પકડી રાખો. ગીતામાં બોધ દેવામાં આવ્યો છે કે માણસનું શરીર તે એક ગાડી છે. તેને જોડેલા ઘોડાઓ, તે તેની પાંચ ઇન્દ્રિયો છે. તે ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો તે મન છે; અને ગાડીમાં બેઠેલો ધણી તે જીવ યાને ખરો માણસ છે. જેમ ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો ઘોડાને કાષ્ટમાં નથી રાખતો, ત્યારે તે મસ્તાંન બની ગાડીને ગમે એ સ્થળે બસડી લઈ જઈ અંદર બેઠેલા માણસને નુકસાંનીમાં લાવી નાખે છે, તેવીજ હાલત મનુષ્યના શરીરના જીવની છે." આપણને મન ધણીવાર મોઝમઝા અને બીજા એવાજ અન્ય દુર્ગુણો પ્રતિ ખેંચે છે. અને તેથી શરીર તે ચીજને લાણી આકર્ષાય છે. પરિણામમાં ક્ષણિક મઝાનો ભોગ થઈ મનુષ્યો દુઃખના ખડક સાથે અઠડાઈ પડે છે.

મુખે માની રહ્યો મારું રે, તેમાં કાંઈએ નથી ત્હારું;
સાત સાપર જેની ચોટી કરતા, ફરતુ નીર ખારું,
ઐદ ચોકડીતું રાજ્ય આપ્યું ગયું, રાવણ દીકરાણુ રે.
દુઃખને તો કોઈ દેખે નહિ, ને સુખ લાગે સારું;

વેળા વેળાની . છાંયડી તારી, વળી જશે વાર' રે,
હરિભજનમાં હેતજ રાખો, રમરણ કરો જોઈ સાંર.

આશા ! હા—આશા જેવી ચીજ દુનીઆમાં ખીજ કંઈ છે ?
પણ આશા—તરીકે આશા કરવામાંખી કરક છે. ક્ષણિક પળના
સુખની આશા રાખવી અને મિનોષ સુખની આશા રાખવી એ
બેમાં મોટો તફાવત છે. આશા કરવી—પણ તે ખાકી હોવી ન
જોઈએ. સારી આશાને જન્મ આપો, અને સ્વાર્થી આશાઓ
અને ઉમેદોને મારી નાખો કે જીગરમાંજ દાટી દેવ. પણ
આશાને મારી કેમ શકાય ? તેને મારવાનું હડીયાર સંતોષ છે.
અમુક ચીજ મેળવવાની ઇચ્છા કીધી અને તે મળી એટલે
માણસને વધુને વધુજ લોભ થાય છે. પછી ખીજ આશામાં
નિષ્ફળ ગયાં તો નિરાશી મળે છે. ત્યારે જીવવું કેમ ? સિંધાંત
આ છે કે જે કોઈ પોતાની મુજ સ્થિતીજ સંતોષ વચ્ચે ગુજ-
રેછે તેના જેવો સુખી ખીજે કોઈજ નથી. સંતોષ અને
આશા એ જોડયાં લાઇખંધ છે—તે હરિની તપ છે.—ઇશ્વરનું
ખીજું નામ છે. એક અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે તેમ—

On god for all events depend;

You cannot want when God's your friend;

Weigh well your part, and do your best;

Leave to your maker all the rest.

The hand which form'd thee in the womb

Suicides from the cradle to the tomb.

સમજા બનાવો મારે કેવળ ઇશ્વર પરજ આધાર રાખ.
તેજ તારો મિત્ર છે. એટલે હને કશી હાંની પહોંચવાની નથી.
અંતકરણના તખ્તા ઉપર હારો ભાગ બનતાં ખુખીવંતા કાર્યોથી
ભજવી બતાવ અને ખાકીનું તમામ ખુદા પર છોડી દે. જે
હાથે તારી માતૃશ્રીના ગર્ભમાં હરો આકાર ધડ્યો તેજ હાથ
હારો જન્મનાં પારણામાંથી તે મૃત્યુ તુલીક તારો રાહતુમાં થશે.

પ્રકરણ સાતમું.

ઉન્નતેરછાને સફળતાનું રહસ્ય.

—(૦)—

Pitch thy behaviour low, the projects high;
So shalt thou humble and magnanimous be,
Sink not in spirit; who aimeth at the sky.
Shoots higher much than he that means
a tree Herbert.

બેકારી! જ્યાં ત્યાં આ પશ્તજ ચર્ચાઈ રહ્યો છે. હજારો મનુષ્યો ધંધા વિના આમ તેમ રખડે છે. લિન્ન પ્રકારના અનેક મોટા ધંધાઓ હાલ પડી લાગ્યા છે, અને ઓશીસોએ દિવાળી પુકવાથી ધણાંક માણસો રખડતાં થઈ ગયાં છે. એનું કારણ શું હશે? કારણ કેવળ આજ છે કે, મનુષ્યો પોતે જે કાંઈ કરે છે; તે શા માટે કરે છે તે વિચારતાં નથી અને એટલા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે કોઈ પણ કાર્યનો આરંભ કરતાં પહેલાં પોતાનો ઉદ્દેશ લક્ષ્યખિંદુ નક્કી કરી રાખવું જોઈએ તેમ કયાં સિવાય જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તે સર્વોત્તમ પ્રકારે સિધ્ધ થતું નથી. દ્રાષ્ટાંત તરીકે આપણને અમુક ગામ જવું હોય તો પ્રથમ તે ગામ ક્યાં આવ્યું છે તે નક્કી કરવું પડે છે. ગામ ક્યાં આવ્યું છે તે નક્કી કર્યા સિવાય કદાચ એમજ જઈએ તો રખડપટ્ટી સિવાય ખીણું પરિણામ શું આવે? તેવીજ રીતે જે કાર્ય કરવું હોય તે કાર્યના સ્વરૂપને, તેનાં ભાગ અને તેના ઉદ્દેશને નક્કી કર્યા પછીજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રકારનો નિશ્ચય અને કાર્યનો ઉદ્દેશ નક્કી કરવાનો વખત બાલ્યવસ્થાને યુવાનવસ્થાજ છે. કારણ કે તે વખતે માણસ બાલ્ય વય પુરી થતાં શિક્ષણ પુરી કરીને સંસાર વ્યવહારમાં પ્રવેશ થવાની તથ્યારીમાંજ હોય છે, પોતાનો ઉદ્દેશ પાર પાડવાને સાંઝ સફળતાને પ્રથમ પગ-

થીઉં આપણે સ્વિકારવું જોઈએ. જે પોતાના પુરુષાર્થથી પોતાના જીવનનો નિર્વાહ કરે છે, તેમને માટે ખંતની શ્રેણીજ નર છે. બાકી જેને પડ્યાં પડ્યાં ખાવાની ટેવ હોય તેમનું તો જીવતરજ બળા ગએલું સમજવું. કામ કરતા ઉત્સુક રહેવું મગર તેનાં પરિણામનો વિચાર કરવો નહિ. જગતમાં એવું એક પણ કાર્ય નથી, જે નહિ બની શકે એવું હોઈ શકે ! કેમકે અતુલવથી તે સતત ખંતથી મનુષ્યો મહાભારત કામ કરી શકે છે. માટે કાર્યમાં એક વખત નિપક્વતા મળતાં નિરાશ બનવું નહિ.

મનુષ્યે, જાણવું જોઈએ કે, કોઈપણ કાર્ય ઉત્સાહથી મંડ્યા રહ્યા વગર પાર પડતું નથી. પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ કરવાનું સાંધન થવાય એજ ઉદ્યતું ફળ એ વાત હંમેશ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ. જે ઉદ્ય પામેલાથી કોઈનું કલ્યાણ થયું નથી તેનો ઉદ્ય નિપક્વ છે. લોકોનું હિત કરવું એજ ઉદ્યતું સ્વરૂપ અને તત્વ છે. બાધ્યાવસ્થાથીજ લોકહિતાયે સર્વ યત્ન કરવા જોઈએ. આ અવનિના પદાર્થો તો અસ્થિર છેજ. ઉદ્ય પામનાર ક્યાં અટકશે અને ક્યારે પડશે એ કોઈથી કહી શકાય નહિ. પણ એટલું તો સત્ય છે કે અટકે તે સદા પડવાનાં લયમાં છે. શાસ્ત્રમાં તો કહ્યું છે કે, ધર્મસ્ય ત્વરિતા ગતિ : જે કાંઈ સાફ કરવાનું ધાયું, તેને તેજ પળે કરવું.

આપણને જે વખત આપવામાં આવ્યો છે એનો રૂડો ઉપયોગ કરતાં આપણે શીખવું જોઈએ. સેકંડ પછી મિનીટ, મિનીટ પછી કલાકો, કલાકો પછી દિવસો, દિવસો પછી મહિનાઓ અને મહિનાઓ પછી વર્ષો આમ આપણા હાથમાંથી ઝંટ ચાલી જાય છે, માટે એ જગતને નિયમસર ગોઠવવા અને એક પણ પણ જીંદગીમાંથી નકામી ન જતી રહે એ માટે કાળજી ધરાવવી જોઈએ. જીંદગી ટુંકી છે. પરંતુ કલાકો વધારે છે.

અને એ કલાકોનો સદુપયોગ કરવા, ગરીબ કે શ્રીમંત બધાંજ બંધાએલા છે. ઇંગ્લાંડનો મહાન રાજા ઓલફ્રેડ આઠ કલાક કામ કરતો, આઠ કલાક આરામ લેતો, અને આઠ કલાક જ્ઞાનની વાતોમાં ગાળતો. એક રાજા આઠ કલાક કામ કરે એ શું વિસ્મય થવા જેવું નથી? જે લોકો એમ કહે છે કે 'મને કુરસદ નથી' તેમને અનિયમિત વર્તનનાં બાણવાં, કેમકે કામ કરનારને વખતની ખોટ નથી. વીલ્ચમ કેપ્લેટ નામક લેખક ચાર આનાના રાજે સિપાઈની નોકરી કરતો હતો. અને તે નોકરીમાં વ્યાકરણ જેવો અધરો ને અતિ મહત્વનો વિષય તે શીખ્યો હતો. તેની સ્થિતિ એટલી ગરીબ હતી કે, જે તેનાંજ શબ્દોમાં કહીએ તો મારી પાસે મીણખતી કે તેલ ખરીદવાને પૈસા ન હોતા. શિયાળામાં સઘડીના અજવાળાં સિવાય રાત્રે ખીજો દિવો, વાંચવા માટે મ્હને લાગ્યેજ મળી શકતો. માઆપ કીંવા મીત્રો પ્રતિના આશ્રય કે ઉત્તેજન વિના આવી સ્થિતિમાં જ્યારે હું મારો અભ્યાસ આગળ વધારી શક્યો ત્યારે ગમે એવો નિર્ધન, ગમે એવો કામાયુ, ગમે તેવો સાધન હિન કે ખીજો કોઈયણ મનુષ્ય ન શીખી શકવાતું શું કારણ આપી શકશે?"

જે મનુષ્ય માત્ર નસીબ ઉપરજ ભરસો રાખે છે, તેને કદિએ શાંતી મળતી નથી. તે પોતાની હાલની સ્થિતિથી એક તસુ પણ આગળ વધી શકતો નથી. એવાં માણસનાં મોંમાંજો કોઈ કોળીઓ મુકે તોજ ખાય નહિંતર એમને એમજ પડ્યો રહે છે. તે જાતે કંઈજ કરતો નથી, તેની દશા સુકાંત વિનાના વહાણ જેવી હોય છે. જે કોઈ સમયે કોઈપણ પ્રકારની વ્યવસ્થા વગર છોડી દેવાથી સમુદ્રમાં ડુબી જવાનો સંભવ રહે છે. કેમકે તેની કને હોકાયત્રં કે સમુદ્રનો નકશો હોતો નથી તેમ વળી તેને ખચર પણ હોતી નથી કે ક્યાં તેને જવું છે?

જ્યાં વાયુ લઈ જાય ત્યાં તે ઘસડાય છે. તેનું જીવન ઘણુંજ અનિયમિત ને ઢંગધડા વિનાનું હોય છે. તેનાં મનમાં કાંઈની સંકલ્પ થતો નથી, તેનો કાંઈ ઉદ્દેશ હોઈ શકતો નથી. એથી ઉલટું જે મનુષ્યો પોતાના બળપર વિશ્વાસ રાખે છે; તે મનુષ્યનું જીવન બહુજ નિયમીત હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ પ્રથમથીજ નક્કી કરેલો હોય છે. એ ઉદ્દેશનાં માર્ગપર ધસવા પડીથી ગમે એટલી વિપત્તિઓ આવે, પરંતુ તે ધૈર્યવાન ને વિર મનુષ્ય પોતાના ઉદ્દેશથી એક ડગલું પણ પાછલ હકતો નથી; ને નિર્જાળ બની આગળ વધ્યાજ કરે છે. એવાં માણસો પોતાના ધારેલા સ્થળે ક્યારે પોહોંચીશું અથવા પોતાના ઉદ્દેશથી ક્યારે તેને લાભ થશે તેની પરવા કરતાં નથી; અને પોતાના માર્ગમાં આગળ વધ્યાજ જાય છે. આવી સતત મહેનત છતાં પણ જે કદિએ તેમને નિષ્ફળતા મળે તોએ, તે નિરાશ થઈ અધિર બનતાં નથી. ત્રીજો જ્યોજ રાજા એક દિવસ શિકાર માટે જતો હતો. માર્ગમાં એક સ્ત્રીને ઘાસ કાપતાં દિડી. ત્રીજા જ્યોજ રાજાએ પુછ્યું “તારો ઘણી છે કે?” સ્ત્રી બોલી “હાજી, છે સાહેબ પણ આજે કાંઈ આ ગામના રાજાની વર્ષગાંઠ છે એમ મને કહેતો હોઈ રાજાના દર્શન કરવા સારું એ કામ ધંધો મુકાને ગયો છે.” રાજાએ અજબખીનું ડાળ ધાલી પુછ્યું “ત્યારે તું કાં નહી ગઈ?” સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો “એમાં જોવાનું શું છે? રાજા પણ એક મનુષ્યજ છેની? પ્રથમ આપણે, આપણી જરૂરીયાતો વિચારવી જોઈએ. જેઓ રાજાને મળવાને બહાણે શહેરમાં ગયા છે, તેઓ સઘળાંએ આખા દિવસની મજુરી ખોહી છે. પણ મારે તો પાંચ બાળકોનું પોષણ કરવાનું હોઈ મહેનત વગર તો જીવાયજ નહિ” રાજા ત્રીજો જ્યોજ બાધનું આ વિદ્યવતા બયું લાપણ સમજી અજબ થયો તેટલો ખુશી

થયો. અને પોતાની છંદગીમાંથી એક પણુ પળને નકામી નહી જવા દેનાર આ બાઇને પોતાની એક સુંદર લોકેટ સખી અને એક સોના મહોર આપતાં કહ્યું” દરેકને તું કહેજે કે રાગ પોતે, અહીંવેર તને મળવા આવ્યા હતા.” આ રીતે જેઓ સંસારમાં ચતુરાધથી પોતાનો ઉદ્યોગ કર્યા જાય છે, તેને હંમેશાં સૌ સાંરજ દિસે છે.

જે મનુષ્યો નિરંતર મનમાં ગરીબાઇતાજ વિચારે. કર્યા કરે છે, તેને તેવાજ સંયોગો મળતા રહે છે. અને તેથી કરીને તે હંમેશ ગરીબજ રહે છે. મનુષ્યની હાલની સ્થિતિ ગમે એવી હોય, પણ જે તે પોતાના મનમાં નિત્ય વધભાવનાજ વિચારે કર્યા કરે તો, તે વહેલો કે મોડો શ્રીમંત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છેજ ! ‘મારૂં નસીબ તો ધણુંજ ખરાબ છે’ કીંવા ‘મૂઠને આ ગમતું નથી’ કે ‘થઇ શકતું નથી’ એમ આપણે સોદાના મોંથી વારંવાર સાંભળીએ છીએ. ખરેખર, એવા વિચાર તો પર-વારતાનેજ આવી શકે ? કેમકે જેનું ચિન્ત ઉદ્યોગ રહીત છે, તેનું ચિન્ત આખો દિવસ ભ્રમિત રહે છે. તેથી તેને ગમે તેવાં સારાં કામમાંથી કરાર કે શાંતિ મળતી નથી. નિરપયોગી મનુષ્યના ચિન્તમાં ધુરા વિચારો પ્રવેશ થયા વિના રહેતા નથી. માટે છંદગી માટે સર્વોન્તમ સાંધન આ છે કે યોગ્ય વખત સુધી ઉદ્યોગી શ્રમ કરવો અને પછીનો ધરીત વખત વિશ્રાંતી સેવામાં ગાળવો.

આજ મને અવકાશ ક્યાં ? કરીશ કામ એ કાલ,
જે મુખે આવું બકે, તેનાં બાણજે હાલ હવાલ.
એકે ધડી પર ભાવ ક્યાં ? કાણે દીડી કાલ ?
કાલ, કાળ લખ આવશે, હડી જશે થઇ વરાળ.
ભવપાણી આવી ચડે, તરતું અતિ મુશકેલ,

મોજાં ચઢશે જોડાયો, સમજ વેઢ્યા જેઠ.
અગવડથી સગવડ મળે, દુઃખ વેઠે સુખ હોય;
કામ કરી આરામ કર, નહિ તો પાછળ રો'ય.

સમયનો સદુપયોગ નહિ કરનાર પોતાનું દુર્ભાગ્ય વધારે છે પ્રત્યેક મનુષ્ય થોડો થોડો વખત બચાવી તેમાં જે કામ કરવાનું નિર્ણયિત થયું હોય તે કરી લેવું. વખત કેવી રીતે બચાવવો અને તેનો સદુપયોગ કેમ કરવો તેનું એક દ્રષ્ટાંત અતરે જણાવવા જેવું થઈ પડશે. એક વાર સર જોન સી'કન્કે-લરે તેના એક મિત્ર મી. કાચરેનને પુછ્યું "તમે તમારા પુત્રને 'લેટીન' શીખવશો કે ?" કાચરેને ઉત્તર નકારમાં આપ્યો. ને કહ્યું "તે કરતાં કાંઈક વિશેષ શીખવવા હું ધારું છું." સર જોન અજ્ઞયખીથી બોલ્યો "તે શું ?" ઉત્તર આપતાં કાચરેને કહ્યું "હંડા પાણી અને તખ્તા વિના હજમત કરતાં શીખવીશ" વાંચકોને આ વાક્ય વાંચી હસ્તુ આવશે કે એટલા સમયમાં તે શું વખત બચાવના હોતો ? પરંતુ આ દિશાએ જોઈ પોતાનાં મનને રોક્યું છે, તેઓને વખતની કિંમતનો ખરાખર અનુભવ થયો છે. એ પ્રમાણે હજમત કરનાર દસ મીનીટ, વિના કડાકુટે બચાવી શકે તો દર મહીને ખાસ્સા પાંચ કલાક એક ઓફીસરનો એક દિવસનો ટાઇમ, ને એક વિદ્યાર્થીનો શાળાનો વખત બચાવી શકાય છે. કે જે બચેલો વખત આપણે કોઈક વધુજ સારાં કામમાં માળી શકીએ.

એવું કહેવાય છે કે કામ અને ઉદ્યોગમાંજ સંપત્તિ રહસ્ય અને મહત્વ સમાએલાં છે." એક માણસ મહેનત ને ઉદ્યોગ થીજ પોતાને સંપુર્ણ સ્થિતિવાળો માણસ બનાવી શકે છે. ઉદ્યોગના અચળ હાથ ડરાંમણાં ગીચ જંગલોને, કળદ્રુપ ખેતરો અને આખાં સહેરોમાં ફેરવી નાંખે છે. ઉદ્યોગ ને મહેનતથી

માણસ પ્રસિદ્ધતા પામે છે. મનુષ્યના પ્રત્યેક કાર્યને તરનારાની ઉપમાં આપી શકાય કેમકે દર્યાના ઉછળતા મોજાઓ પ્રત્યેક પળે જેમ તે તરનારને ગળી જવાની ધારતી આપે છે; તેવીજ રીતે આ ક્ષણભંગુર સંસારના હરેક કાર્યો ધૈય અને ઉદ્યોગની ગેરહાજરીમાં આપણને જરૂરજ ખતા ખવાડે છે. સંસ્કૃતમાં એ વિષે આપણને જે બોધ દીધો છે તે અત્રે વાંચવા જેવો થક પડશે.

ઉત્સોહ કિત્ક કાપિ શત્કરતુકા વિન્ધૌદ્યવિધ્વંસીની ।

નૈરાશ્યાદ્ગુરનાશિની સપકતાસાનિધ્ય સમ્પાદિનિ ॥

સદ્યઃ સિદ્ધિવિધાપિનિ નિરુપમાનન્દૌઘસંસ્પન્દિની ।

શ્રેયઃ શત્કિર્વાકાશિનિ મહતિ વા કાર્યે સમૃત્સાહિની ॥

* *

ઉત્સાહો यदि मानसे प्रथमतो मध्येवसाने तथा ।

कुत्रैऽवश्यामिदं भवेद दूढतरश्चैवंविद्यो निच्यः ॥

आयान्तु प्रचुरास्तदा कृतिपथे विन्वास्ताथापि स्वयं ।

दीनास्ते वकाहिननामुपगता कीना भवन्ति अणात् ॥

* *

विन्वास्तसन्ति हि तावदेव वकिनः कर्त्तव्यसंरोधका ।

पावद् हुबकता मनः शिथीकता कुर्व रुचेर्मन्दता ॥

चेद्દુત્સાહવિનિશ્રયોભયવકં જાગતિ હન્યન્દિરે ।

કિં કર્નૂ પ્રતિવનધનં અણમકત્તં વિન્વા વરાકા ઇમે ॥

અર્થઃ—

“અરેઅરે ! કાર્ય કરતી વખતે ઉત્પન્ન થતાં મનના ઉત્સાહમાં કાંઈપણ અતુલ ઝોલિટીક શક્તિ રહેલી છે, કે જે શક્તિ

કર્તવ્યના માર્ગમાં આવતાં વિધનોના મોટા સમુહને ક્ષણ વારમાં વિખેરી નાંખે છે. નિરાશાના અંકુરને સમુજગા છેડી નાંખે છે, કાય સફળ થવાની આશાનાં કિરણો ફેંકીને આત્રાસન આવતાં કર્તવ્ય સાંધનના પરિશ્રમને દુર કરી મનને શાંતી ઉપજાવે છે; મુશ્કેલી ભરેલા કાર્યની પણ સત્વર સિદ્ધિ કરી આપે છે, અને તેથી અનુપમ આનંદ પ્રવાહ પ્રચલિત થાય છે; એટલું જ નહી પણ શ્વેચ્છસાધક બીજી શક્તિઓને વિકસિત બનાવવાની સાથે બીજાં મોટાં અને મુશ્કેલી ભરેલાં સત્કાર્યો કરવાનું માનસિક બળ અર્પી તે તરફ પ્રયાણ કરવાની પ્રેરણા કરે છે.” (૩૩)

“કાર્યની શરૂઆતમાં, મધ્ય ભાગમાં અને છેવટે કાર્યના અંત પર્યંત જો મનનો ઉત્સાહ તેવોને તેવો કાયમ રહે છે, અને તેની સાથે “આ કાર્ય તો હું અવશ્ય કરીશ” આવા પ્રકારનો મજબૂત માનસિક નિશ્ચય હોય છે, તો પછી કાર્યની અટકાયત કરનાર આડ બીલીઓ ગમે તેટલી આવે અને વિધનો પણ ગમે તેવાં જબરદસ્ત આવે પણ ઉત્સાહને દબ નિશ્ચય સાંમે તે વિધનો બળહિન થઈ દીનની માફક એક ક્ષણમાં લિન થઈ જાય છે; અને ઉભી થએલી આડ બીલીઓ દુર થઈ જતાં કર્તવ્ય સુખે સુખે સાંધી શકાય છે.” (૩૪)

“જ્યાંસુધી કર્તવ્ય બજાવવાની ઇચ્છા પ્રબળ થઈ નથી, મનમાં પણ કેટલાએક સંકલ્પ વિકલ્પો થયા કરે કે ‘આ કાર્ય કેમ પાર પડશે, અરેરે ! આમાં હું ક્યાં આવી ભરાયો ? નિર્વાહ કરવા જેટલાં ક્યાં મારી પાસે સાંધતો છું ?’ એવી રીતે મન ઢ્યુપડ્યુ થતું હોય, અને હુબળતા સેવાતી હોય ત્યાં સુધી ચારે તરફથી વિધનો આવવા માંડે છે, અને પ્રબળતાથી કર્તવ્ય બજાવતાં અટકાયત કરે છે. પણ જ્યારે તે માણસના હૃદય-

એક કારીગરે ખસખસનો હાર બનાવી પોતાના શહેરના પાદશાહ આગળ કંઈક ધનામની આશાથી ધર્યો. પાદશાહે તે હાર જોઈને કહ્યું “જો તમે વખતનો સદુપયોગ પુર્ણ કર્યો હોત તો આ હાર બનાવા કરતાં, તમે ખીજાં વધારે સારાં કામે કરી શકતે. અને આ ઉપરથી તમારા હારની કીંમત એક ટોપલો ખસખસ સિવાય વધુ લાગતી નથી.”

ડૉ. ગાંધીજીના જાણાવવા મુજબ ખખરદારી અને પહેલાં ઉઠી પોતાને કામે લાગી ઉદ્યોગી થવું એ પુરાતન ધર્માંની-આનો મોટો સદ્યુલ્લ ગણાતો હતો. work is worship આ કહેવત આજની સદીનો મુદ્રાલેખ ગણાવો જોઈએ. આજસ એ દુઃખ અને દરિદ્રતાનું મુળ છે. એવાં મનુષ્યો ઉદાસ દિલના અને ખેચેન દિલમાં આવે છે. દરિદ્રતા, જે મનુષ્ય જાતનો કટ્ટો વેરી છે, તે વેરીને ભારી હાવનાર હઠીઆર તે ઉદ્યોગ છે, અને દીલગીરી તેમજ ઉદાસી જે માનવ જાતનું પ્રાણધાતક દદ છે; તે દદને દદે કરનારી દવા તે મહેનત છે. ઉદ્યોગ સારાં નસીબની માતા છે પૈસો ઉદ્યોગનો ગુલામ છે; અને ઉદ્યોગ એક એવું ધન છે કે જેને કોઈ ધીનવી લાઇ શકતું નથી. “જોશ્તે ક્યાન” નામક પહેલવી ભાષામાં લખાએલી એક ચોપડીમાં પશ્ચ કરવામાં આવ્યો છે કે “કયો ખોરાક વધારે મનપસંદ અને લહેઝતદાર છે ?” ઉત્તરમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “ખોરાક તેજ વધારે મનપસંદ અને લહેઝતદાર છે કે જે માણસ પોતે પ્રમાણીક ઉદ્યોગથી મેળવીને ખાય છે.” જુના વખતમાં ઇશ્વરપ્રત્યક્ષનો આજસ માણસોને એક મોટા અપરાધી તરીકે શિક્ષા કરતા હતા. અને સોલનના કાયદા નુસાર આજસુ ને ભટકતા માણસોને મોતની સજા કરવામાં આવતી હતી. અને આ બધાં કારણોને લીધેજ ઉદ્યોગને વખાણવામાં આવ્યો છે. વીરપરદ કરદા ૧૫ માં આવે છે કે,

અવ પધો, અવ ઝસ્તે, અવ ઉપિ, દાયદેવેમ, મજદયસ્ત
જરથુસ્ત્રયો ! દાધત્યનાંમ, રથ્વયનાંમ, હવશતનાંમ, શક્યોથનનાંમ
વેરઝાઘ, પધરિ અધાધત્યનાંમ, અર્થવ્યનાંમ, દુઝેવસ્તનાંમ
શક્યોથનનાંમ વેરઝાઘ વેરેઝપતનાંમ ધધવોહુ વાસતય, ઉપમ્ન
અનુપમ્નાધસ દસ્તે.

અર્થ—“અએ માજદીયસ્તી જરથોસ્તીઓ ! લાયક, વખત
સરના અને નેક કામો કરવાને માટે તથા નાલાયક, કવખતના
અને દુષ્ટ કામો નહિ કરવાને માટે તમો તમારા હાથ, પગ
તથા તમારી હુશ્યારી રાખો. આ દુનીઆમાં તમો સારો ઉદ-
યોગ કરો; અને તંગીમાં આવી પડેલાંએને મદદ કરો.”

એજ રીતનું ક્રમાંન ‘ગીતા’માં આવ્યું છે કે:—

નાવઘં પ્રચુરં ન ચાપિ ભવતિ પ્રાપઃ પરેણ અતિ—

યંત્ર સ્વકપયરિશ્રમેપિ બહુકો કામઃ સમાસાધતે ॥

ઉદ્યોગશ્ચ તથા વિદ્યસ્સુખકરો નૈશ્ચિન્ત્યસમ્પાદકઃ ।

સંશોધ્યો ગૃહિણા શુમાશયવતા બુદ્ધ્યા દશા દર્ધિયા ॥

અર્થ—“જે ઉદ્યોગમાં નિતી અને ધર્મને બાધ લાગે
તેવા દોષો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ ન હોય. તેમજ પોતાના
કુટુંબીઓ, સંબંધીઓ, દેશબંધુઓ કે અન્ય કોઈના હકને
ધકકો લાગે તેમ ન હોય, જેમાં થોડે પરિશ્રમે વધારે લાભ
મળવાનો સંભવ હોય અને પોતાની શક્તિ ઉપરાંત નુકશાંની
પહોંચવાનો પણ સંભવ ન હોય, તેવા પ્રકારનો ઉદ્યોગ કે જે
ભવિષ્યની ચિંતા દુર કરનાર હોવાની સાથે વર્તમાનમાં પણ
લાંબી ચિંતાઓમાં ઉતારનાર ન હોય અને શારિરીક તેમજ
માનસિક બંને પ્રકારના સુખને અર્પનાર હોય તેવો ઉદ્યોગ
સારા અક્ષયવાળા વિચક્ષણ ગૃહસ્થોએ દીર્ઘદષ્ટિ અને વિશાળ
બુદ્ધિવડે શોધી કાઢવો જોઈએ, કે જેથી પોતાને અને કુટુંબને
નિશ્ચીંતપણાંની સાથે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય” (૨૧૬.)

ઉપરોક્ત વિવેચન પછી સર્વે સજ્જન વાંચકો જોઈ શકશે કે, કોઈપણ કાર્ય ઉત્સાહથી મંડ્યાં રહ્યા વગર પાર પડતું નથી. કાડીઓ, મધમાંખો, અને ખીજાં પ્રાણી પોતાના કામમાં કેવાં મંડ્યાં રહે છે. તે જોઈ આપણે તેમનો દાખલો ગૃહણ કરવો જોઈએ. પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કરનાર રૅબ્બેટ બરસ નામક સ્કોટલેન્ડનો રાજા છ વાર પોતાના યત્નમાં નિષ્ફળ થવાથી નિરૂત્સાહી બનીને એક ઝુંપડામાં ભરાયો. અને પોતે હવે કેવાં પગલાં ભરવાં તેનાં વિચારમાં પડ્યો. એટલામાં તેની દષ્ટિ છાપરાં ભણી ગઈ. તો છાપરેથી એક કરોળીઓ પાટડીએ જવાને મથતો હતો. તેણે છ વાર યત્ન કીધો અને તે બધા નિષ્ફળ ગયા. પરંતુ સાતમી વાર યત્ન કરતાં તેનો વિન્ય થયો. આથી જુસને લાગ્યું કે શું હું કરોળીઆથી પણ ગયો ? તે આ વિચારથી તુરતજ ઉઠ્યો અને સાતમીવાર પોતાના શત્રુ પર તે ચઢાઈ લઈ ગયો. અને ખરેખર તેમાં તેનીજ કૃતેહ થઈ. એકવારની મુસાફરીમાં પડેલાં દુઃખથી કંટાળીને કોદમબસે જો પોતાનું કાર્ય ચાલું રાખ્યું નહોત તો તે કદિ પણ અમેરિકા ખંડ શોધી શકત નહી. શિવાજીને હાર આવાના અનેક પ્રસંગો આવતાં છતાં તે હિમંતથી આગળ ચાલ્યો તો ભવિષ્યમાં મરાઠી રાજ્યની સ્થાપના કરી શક્યો, સતત શ્રમ વગર સુધ્ધી બહુ કામ કરી શકતી નથી; તેમ વળી ઉત્સાહ વિના કામ સંપૂર્ણ પાર પડતાં નથી. એક ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રોમાં એક પ્રકારનો એવો સુદર લાલ રંગ પુરતો હતો, કે જોવો, રંગ અન્ય ચિત્રકારો બતાવી શકતાજ નહી. આખરે એ મહાન ચિત્રકાર મૃત્યવશ થયો ત્યારે એનો ભેદ અને રંગનું રહસ્ય ઉઘડી ગયું. તેનું શરીર તપાસતાં એમ માલમ પડ્યું કે, તેના હૃદયમાં એક ધા હતો; તેમાંથી તે લાલ રંગ પોતાના ચિત્રમાં પુરતો હતો. અર્થાત કહેવાની મતલબ આમ કે જ્યાંસુધી મનુષ્ય, કોઈપણ કામ પોતાનું ચિન્ત લગાડીને અંતકરણ પુર્વક કરતો નથી ત્યાં

સુધી તે તેમાં પુરેપુરે-સંપુર્ણ જ્ય પામતો નથી. માટે જે કામ લેવું, તેમાં ઉદ્યોગ અને આસક્તિથી મન, આત્માને અંતરણ્ય પુર્ણ મુકીને મંડ્યા રહેવું, એટલે તે ઉત્તમ થયા વિના રહેશે નહિ જ ! એક કામ ન થયું તો ખીજું, અને ખીજું ન થયું તે પડતું મુકીને ત્રીજું કામ હાથ ધરનાર હંમેશાં નિષ્ફળ થયા વિના રહેતો નથી. જે કામ માથે લીધું તે પાર પાડવું જ જોઈએ; એવો દં નિશ્ચય કરીને, તે જ્યાં મુધી સિદ્ધ ન થાય ત્યાંમુધી તેની પાછળ વળગી રહેવું જોઈએ. મહાન લેખકો, કવિઓ, ચિત્રકારો અને વક્તાઓ પોતાના કામમાં એકદમ ક્ષેત્ર પામતાં નથી. તેઓ ગમે એવા બુદ્ધિમાન હોય તો એ એક કામ અનેક-વાર કરે છે. પરંતુ પાછળ હટતા નથી. એક દિવસે લશકરમાં એક નાના ખેડ વગાડનાર છોકરાને તેની સામગ્રી લશકર હારી જવા છતે આગલ પગલાં ભરતાં તે ખેડ વગડતો હતો. તે જોઈ નેપોલ્યને તેને પકડી મંગાવી ધમકાવતાં કહ્યું "એક-દમ અહિંથી ચાલી જ-હવે હું તને આગળ વધવા દઈશ નહિ. માટે પાછળ હટી જ "પેલા ખેડ વગાડનાર છોકરાએ હિંમતથી કહ્યું " સાહેબ, હમને હમારા દેશે કે માળાપે કદિખી પાછળ હટતાં શીખવ્યું જ નથી " અને આ ડહાપણનો જવાબ સમજી નેપોલ્યને ખડું ખુશ થઈ ગયો. અમુક કામ તો અધર છે માટે મારાથી ન થાય, આપણે ગરીબ તે નહિ થાય, આમ ધણાંક કહે છે, પરંતુ તેઓ જાણતાં નથી કે આવાં વાક્યો આપણે ઉત્સાહ ગુપ્ત રીતે તોડી નાંખે છે. માટે જાહેતર આજ છે કે તમે કયા દરવાજાએથી છદંગીમાં ખુદ તાલાના આગમાં આવ્યા છો તે ના પુછો, પણ તમને સોપવામાં આવેલા શાંત ખુણામાં ક્યારાઓ બનાવવા માટી જોદવામાં મશગુલ રહો. એવું કહેવાને કે,—

There is no great or small,
To the soul that maketh all.
For where it cometh, all things are,
And it cometh every where.

પ્રકરણ ૮ મું.

હુઃખીઓને સુખી કરવાં એ સર્વેનો ધર્મ છે.

Where'er thou meetest a human form,
Less favoured than thy own;
Remember'tis thy neighbour waram,
Thy brother or thy son."

હુનીઆ શું સુખી છે ? તમે તમારા સુખથી આખી જગતને સુખી માનતાં હો તો તેમાં તમારી બુદ્ધ છે. હુનીઆમાં તમે ફરો; તો જણાશે કે, તમારા ખીન્ન લાઘવથી હુઃખથી કેવાં રીએ છે ? એક ધનાઢ્ય રોહંદી ચારથી પાંચ વાંનીનું મીઠાંણુ ખાય છે; બ્યારે આપણા મરીચ લોકોને સુખી રોટી ખાવાની એ મળતી નથી. શ્રીમંત મોટર કીચીત ગાડીચોડમાં ફરે છે, બ્યારે નિર્ધનનાં તો પગ વટીકે હુઃખોથી કંતાઈ ગયા છે. એમ છતાં તમે સુખી બધાને ગણો છો; એ સર્વાંગ સુખાઈ નહીં તો ખીણું શું ? ગરીબોને દિણવા, તેમને જોઈ દાંત કચાવવા, અને તેમનાં વસ્ત્ર જોઈ મોંએ રમાલ દાગરો એ શું શ્રીમંતોની અસાનતા નથી ? શું તે લોકમાં દગા જેવું છે ? આપણા જર્યોસ્તી મહાત્મે આપ સ્વાર્થવાળા અંદગીને વખોડી કાઢી છે. જે આપીને ખાય છે તેનેજ મારે સ્વર્ગના દાર ઉઘાડા છે. તેવાં બધાં આત્માઓનેજ જર્યુસ્ત પેગામ્બર પોતાનો હાથ આપી આપણને સ્વર્ગમાં દર્શિત છગરે લેશે; જાણી જેઓ સ્વાર્થને એકલપેટા છે, તેઓ પર ખુદા કયામતને દિવસે કદીએ રહેમ કરશે નહિ. હુનીઆ કેવી વિચીત્ર છે ? તેના બરસો કેવો છે ? છતાંએ શ્રીમંતોનો રોગ કોઈજ રીતે ઓછો નથી. પશુ ધારો કે તમે તમારી મગલખ દોલત સુખીને ઓર્ચીતાંજ મૃત્યુ આધિન થાવ તો ! અગર તો તમારી દોલત

તેજ રાત્રે ગુમ થઈ જાય તો । અંગર તમારી પર ઝોંચીતી
કાંઈ આદત આવી પડે તો ? અરેખર, ત્યારેજ તેમને લાન થાય
છે કે, આ દુનીયાંની કોઈપણ ખાફી વસ્તુ કોઈની રહી નથી
તેમ મારી પણ નહોતીજ રહી. ઇશ્વરે આપ્યું છે; અને
તેમાંથી દુનીયાનાં ખીખર ગરીબોને મદદ કરવી નેહએજ એમ
ગણીને સલાય થવું જોનાં જેવું ખીખર ક્યું પરમાર્થ હોઈ
શકે ? ગણીતા મહુમ કવી શ્રીયુત બેરાંમેજ મલખારી સત્ય
વચન ઉચારી ગયા છે કે—

પ્રભુની પ્રજા સૌ સદા સંખી ચાલો-ભુરે કાળ
ક'ગાળને માલ આલો;

પડે દામતે દેવનામે ઉધારો-ભુખ્યાં ભૂખ ભાંખી
દુઃખો સૌ નિવારો.

કહુ કારમી આય કાચા કઠંગી-મતા, માલ,
માયા મજા સૌ પતંગી;

ભરી હોય ને માલકેરી વખારો-ભુખ્યાં ભૂખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.

ખરે દુઃખીઓ સુખીઆનો હવાલો-સુખી શેઠ્યા
દુઃખીઆં આપ પાળો;

દુઃખી દુઃખતાં હાથ આપી ઉગારો-ભુખ્યાં ભૂખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.

દુઃખી આધળાં પાંગળાંને તપાસો-પુછો જીવજી
મોકલા કેમ નાસો;

પછી દુખીઆંઓની સ્થિતિ સુધારો-ભુખ્યાં ભૂખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.

મળે દાનતુ દામ શ્રીનાથ હાથે-પ્રભુ વાળશે
શ્રીણુ સૌ વ્યાજ સાથે;

ધરો ધીરવાના હમરો પ્રકારો-ભુખ્યાં ભૂખ ભાંગી
દુઃખો સૌ નિવારો.

ખરો તે પ્રતાપી ખરો ભાગ્યશાળી-કરાવે દુઃખીને
સદા જે દિવાળી,
દુઃખી શુભકા માનશે ઉપકારો-ભુખ્યાં ભુખ ભાંગી
દુઃખો સૌ નિવારો.

દુઃખ વિના સુખ તણી નવ કસોતી થાય એ મુજબ શ્રીમ-
તોને નિષ્કાંતની દરકાર નથી. પડેગી તો બુજેગીની કહેતી તુસાર
પછી જ્યારે તેનો તેવો વખત આવે છે, ત્યારેજ તેને શીક્ષણ મળે
છે. અનુભવ એ મોટામાં મોટો શિક્ષક છે. એક પાદશાહ એક
ગુલામની સાથે એક વહાણમાં બેઠેલો હતો. પણ ગુલામે કોઈ
વાર દર્યો જોયો નહોતો અને વળી વહાણની પીડાની અજમા-
એશ તેણે મેળવી નહોતી. એટલે એણે ખુબ રોવા માંડ્યું.
અને આખા બદનમાં ધુજરી થઈ રહી. તેને ગમે એટલીની
ધીરજ આપવામાં આવી પરંતુ તે છતાંજે એ અભણ ગુલામ
શાંતી પકડેજ શાંતો ? આથી રાજા કંટાળી ગયો. અને હવે શું
કરવું એ તેને સુઝ્યું નહી. એક કોઈ અકકલમંદ માણસ
વહાણ પર હતો તેણે કહ્યું "જહાંપનાહ ! જે તું હુકમ આપે
તો હું" એને એક રીતે મુગો રાખી શકું" રાજાનો જવાબ મળ-
તાંજ અકકલમંદે પેલા ગુલામને દર્યામાં ફેંકી દીધો. પાણીમાં
ગુલામે ઘણાંક તરફડીઆં માર્યાં. અને પછી પેલા અકકલમંદે
તેનાં બાલ પકડી લીધા, ને વહાણ નજીક લાવી તેનાં સૂકાંત
સાથે તેના બે હાથો બાંધી ટાંગી રાખ્યો. કલાક પસાર થવા
કેડે તેને છુટો કાઢ્યો અને પછી તે ગુલામ એક ખુણામાં
શાંત થઈ બેઠો. રાજાએ પુછ્યું "એ શી રીતે શાંત થયો ?"
ત્યારે અકકલમંદે સમજાવ્યું કે "દુખી જવાની આશ્રત તેણે
પ્રથમ અજમાવી નહોતી, અને વહાણની સલામતીની કદર તેનાં
બાળમાં નહોતી" એજ રીતે મુખની કદર તેજ જાણે છે કે,
જે મુસીબતમાં ગીરફતાર થાય છે. શ્યાદીએ વાજખી કહ્યું
છે કે :—

ગર હસ્ત હસ્ત-હસ્તે પ્રેમાનંદેગા બેગીર,
દરીઆખવડતો દાદ પ્રેમાનંદેગાં બેગીર.

શ્રીમંત થયાં તેથી તમારે તમારાં બીજાં સાધ્યંધ મનુ-
બોને ધિક્કારવાના નથી. દરેક ઉપર પ્રીત રાખો હેતુ પ્રીત
રાખવી એતો ધર્મનું શુભ છે. તમારી પાસે જે કંઈ વધા-
રાનું હોય તે ગરીબોને આપી દેવો. કંઈ તમારું
પોતાનું શું છે? તમે પોતે તમારી માલેખીના
નથી, તો દુનીયાંની વસ્તુઓ તે તમારી શી
રીતે હોઈ શકે? પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે એથી ઉધોળ
ક્રમ અવનિમાં ચાલ્યો જાય છે. કાં કે રથ બૂમિપર ખુશીથી
શરીરનો ત્યાગ લોકો કરશે. પરંતુ દાન આપતી વેળા તેઓ
એટલો બધો જીવ રાખશે નહિ. શોધવા જનારને અનેક ચીજ
મળી શકશે; મગર એકાદ દાનવીર મળી આવવાની તો ખાત્રી
સાચેજ રહે છે. ધણકો જીવતા જીવત દાન કરતા નથી,
જ્યારે મૃત્યવશ થાય છે; ત્યારેજ પોતાની મોટી દોલત દાનમાં
આપી જાય છે. પણ એ શા ખપનું? તમે જેટલું હાથે
કરશો તેટલુંજ તમારી સાથે ત્યાંજ આવશે. મૃત્ય પછી કરેલી
સખાવતથી સ્વર્ગ મળતું નથી. પૈસાથી સ્વર્ગ જો મળતું
હોત તો કુદરત ઇન્સાફી કરેલાત નહિ. કૃપણ લોકો ખરેજ
ધિક્કારને પાત્ર છે. પરંતુ જેઓ ઉદાર દિલ ધરાવે છે તેઓ
ગોયા ધનને શરીરનો મેલ સમજી સાંભોને આપી દેવામાં કરશે
વિસંજ કરતાં નથી. અને પોતે આપીનેથી આનંદ માને છે.
દાનનો સંકલ્પ કરતી વખતે હાથમાં દરબર રાખવાથી ધનને
તરણ સમાન ગણીને દેવાનું સુચવે છે; અને આ લોકમાં
એકગણું આપીને પરલોકમાં કરેડપણું લેનારા છતાં પણ કીર્તી-
નેજ તેઓ પાત્ર છે; એવીઝાકુક કહે છે કે "જેઓ જીવનનાં
વિકટમાં વિકટ માર્ગે ભારે દુઃખથી દયાએલા નિર્ગળ બન્યા
એને આનંદ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે; અને જેઓ પોતાનું

કુટુંબ બહુ વિશાળ હોવાને લીધે પોતાની સ્થિતિ જોઈએ તેટલી સારી હોતી નથી તે છતાં પણ એક નિરાધાર મનુષ્યને પોતાનું દુઃખને ભોજન આપે છે, જેઓ પોતાને અર્ધાં ભુખમરો હોવા છતાં દુઃખમાં પિડાતા ભુખ્યાંને અન્ન આપે છે; જેઓ પોતાના થોડામાંથી થોડું બચાવીને જેમની પાસે થોડું પણ ન હોય તેવાંઓને આપે છે; જેઓ પોતાને જરૂર હોવા છતાં ખીજની જરૂરીયાત વધારે જોઈને દયાથી દ્રવી ઉઠે છે તેઓજ ઉદારતાના સાચા અનુયાયી છે—દયાના સાચા પુત્રો છે—દયાના સાચા પરોપકારી અને ખરા ધાર્મિક તથા આસ્તિક છે. દયાળુ માણસ પર નસીબદેવી પ્રસન્ન થઈને જો સોનાનો વરસાદ વરસાવે છે તો તે છુટે હાથે ગરીબોને દાન આપે છે; અને નિરાધારોને પોષે છે. સ્વભાવથીજ જે સદાચારી ન્યાયીને પરોપકારી હોય છે તે એવી રીતે જીવનહેતુને સિંધ કરે છે. હોને સુપ્રત થએલું દ્રવ્ય સારામાં સારી રીતે વપરાય છે. તે દુઃખી માણસનું ધર દેખીને નાસી જતો નથી. પરંતુ હોને હોના જીંડામાંજ જઈને મળે છે. તે કેદીને કેદખાતામાં મળે છે, અને સર્વે મનુષ્યોને તે પોતાનાં સગાં માને છે. આખી પૃથ્વીને પોતાનો દેશ માને છે. હમારાથી જેટલું બચાવી શકાય તેટલું આપો અને હમે ખાત્રી રાખજો કે જે ગરીબને સહાય આપે છે તેજ આપણા કર્તાની ખરી સેવા ઉઠાવે છે.”

ડો. હાઉગે કહ્યું છે કે—

Just as a heavenly Lord is to be chosen, so is an earthly master for the sake of righteousness (to be) the giver of good thoughts and of the actions of life towards Mazda, and the dominion is for the Lord (Ahura) whom the (Mazda) has given as a protector of the poor.

સાંધા જોવાં છે, કારણ કે તેઓ એકજ મુળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે. જ્યારે એક સાંધા દુઃખ ભોગવે છે, ત્યારે બીજા સાંધાઓને કરાર રહેતો નથી. ત્યારે તું કે જે બીજાઓના દુઃખથી નફરો છે. અને તેથી તુંને ધટારત નથી કે લોકો તને 'આદમી' કહે." ભોળો ભક્ત નામે એક કવિના શબ્દો અત્રે વાજખી થઇ પડશે. તે કહે છે કે:—

મુરખો રળી રળી કમાંણોરે-માથે મેલશે મોટા પાણો;
ધાધ ધુતીને ધન ભેળું કીધું-કોરી ધ્વજ કહે વાણો.
પુણ્યને નામે યા જૈન વાવર્યો-અધવચથી લુટાણોરે;
ભર્યા કોઠાર તારા ધર્યા રહેશે-નહિ આવે સાથે એક દાણો.
મસાનતી રાખમાં રોલઈ ગયા કંઈક-કાણુ રંક ને કાણુ રાણોરે
મંદિર માળીઆં મેલી કરીને-નીચે જઇ ઠેરાણો;
ભોળો ભગવત કહે મુવા પુકે-જીવ ધણો પરતાણો રે.

ખરી તવગરી શાંમા છે? ગરીબોને ધિક્કારવામાં કે પૈસો ભેગો કરવામાં નથીજ. શ્રીમંત અને અકાબર કાણુને કહેવા તેની વ્યાખ્યાજ આજે કાઈ સમજતું લાગતું નથી. એક મનુષ્ય પાસે પૈસા હોય અને સદગુણમાં ઉત્તમ ન હોય, છતાં તેને 'અકાબર'માં ગણવાની આપણી મોટી ભૂલ છે. એવા ઢોંગી શ્રીમંતોની દોલતને ઠોકરે મારી આપણા માનથી તેમને ચઢાવી ન હોતા આપવા જોઈએ. શ્રીમંતો શું કરજી બળવે છે? પોતાની દરેક દરજ્જામાં તે બેદરકાર છે. એ કરતાં તો એવા બળવનાર એક ગરીબ ખુદાની નજરમાં ઘણી ઉચ્ચ પદવી ધરાવનાર વધુ પ્રિય ને શ્રીમંત લાગે છે. કારણ કે તે પોતાની ગરીબી-છતાં લોક સેવા બળવી, ભલામને પરાપકારીના પાંઠે આ દુનીઓના લોકોને શીખાડે છે. અને અરેખર ત્યારેજ તે મનુષ્ય ગરીબ છતાં શ્રીમંત કહેવાય છે. શ્રીમંતો ગરીબ મનુષ્યના એક શણગાર રૂપ છે. સખાવત કરીને

રૂપ છે-જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને સ્વવ્યાપક છે. દ્રવ્યને આમ સાંધન તરીકે પ્રાપ્તિમાં લાગ્યેજ ઇશ્વર સાથે વિરોધ દર્શાવી શકાશે. છતાંએ પૈસાનો પરમેશ્વર સાથે વિરોધ અને તે સખળ છે. આજે મનુષ્યમાં ગરીબોને ચાહવાની શક્તિ છે. નિર્ધનોનો મિત્ર છે-અનાર્યોનો બેલી અને વિનયનો ભંડાર છે. તેજ ઇનજ્ઞાનને સદ્ગુણમાં શ્રેષ્ઠ ન હોય અને લાગ્ય બળે બીજો દિને શ્રીમંત બન્યો તો જગતમાં શુ' જોવામાં આવે છે? તે પછી ગરીબાઇ તેના શત્રુ થઇ પડે છે. અને ગરીબોને તેથી પોતાના ધિક્કાર તળે છુદે છે; તેમને જોઇ હસે છે, મદના અવેશમાં અંધ બનીને પોતાના સમાન અન્ય શ્રીમંત છેજ નહિ એમ માને છે. માટે ગરીબો? ઇશ્વરનો તમે પાડ માનો કે તમે એક નસીબવાંતા તરીકે નિર્ધન છો. ગરીબાઇમાં જોટલું સ્વાતંત્ર્ય છે-સુખ છે-સદ્ગુણ છે તેટલુંજ શ્રીમંતોમાં નથી. ગરીબાઇમાં મનુષ્યનો ટેકાવ સુલભ છે; જ્યારે શ્રીમંત સચિતિમાં તેમ નથીજ જેની પાસે દ્રવ્ય છે, છતાં દુનીયાંની ઉન્નતિ સાંધવાને તો તે પ્રયત્ન કરતો નથી. જેની પાસે દ્રવ્ય છે છતાં સંખ્યાબંધ કંકળતા દુઃખી આત્માઓને તો તે ટાળી શક્યોજ નથી. એવાં મનુષ્ય શુ' દ્રવ્યવાંન કહેવાય? ના-એવાં મનુષ્યો દ્રવ્યવાંન નહિ પણ દ્રવ્યહિન છે. તેની પાસે ધન હશે અર; પણ સાંધન રૂપ દ્રવ્ય તેની પાસે હોતું નથી. અને એટલા માટે તે નિર્ધનથી પણ વિશેષ નિર્ધન છે-તે દુઃખી છે-કદરી છે-કુર છે. શા માટે? કારણ કે તે પોતાની દોલતને પથરા સમજી મેલી છાડે છે. અને તેથી શ્રીમંતો, જેઓ હૃદયથી કંબુસ છે તેઓ સધળા તિરસ્કાર ને પાત્ર અને નિર્ધનો વખાળુને પાત્ર છે. માટે સમજો કે—

ત્રાસ ધણો ધનવંતને, નિર્ધનને નહિ ત્રાસ;

સાગરનું મથક થયું, રત્ન હતાં જે પાસ.

સર્વ નહે શ્રીમંતને, નિર્ધનને નહિ હોય;
આંખાને પથરા દણે, જે દ્રણ તેમાં હોય.
ગણે ન કામ ગરીબને, ધનપતિને સૌ ધાય;
છંદિ ખાય જે ધનપતિ, ખમા ખમા કહેવાય.
જેની પાસે ધન નહિ, તેને શેનો ત્રાસ;
જેગી આંખીને મઠી, વનમાં કરે નિવાસ.
દેવતાણું દમવન ઘટે, જે ધન રાખે પાસ;
જુઓ ઝવાહીથી થયો, સોમનાથનો નાશ.
પૈસાનો વડી પદવીનો, વિશેષ શો વિશ્વાસ;
ગવણુ ફેરી રિદ્ધિ પણ, પળમાં પામી નાશ.

“આદ્યમત”માં કદયું છે કે: ઓ દગ્ગીઓ! તમને ધન્ય છે. કેમકે દેવોનું રાજ્ય તમારું છે. ઓ હમણાના જુખ્યાં ઓ! તમને ધન્ય છે, કેમકે તમે તૃપ્ત થશો. ઓ હમણાંનાં રડનારાઓ! તમને ધન્ય છે, કેમકે તમે હસશો. વળી સાંમે માણસ તમારી નીંદા કરે, મહેણાં મારે અને તમારું નામ લુકું કરે તે માટેની તમને ધન્ય છે. તે દિવસે તમે આનંદમાં કુદો. કેમકે જુઓ! આકાશમાં તમારું દ્રણ ઘણું છે. પરંતુ શ્રીમંતોને તો અદ્વિસોસ છે. કેમકે તેઓ પોતાનો દિલાસો પામ્યાં છે. ઓ હમણાંના ધગએણાંઓ! તમને અદ્વિસોસ છે કેમકે તમે જુખ્યાં થશો. ઓ હમણાંના હસનારાઓ! તમને અદ્વિસોસ છે કેમકે લવિખ્યામાં તમે રડશોને શોક કરશો.

શ્રીમંતોએ શું કરવાનું છે? શાથી તેઓ પોતાના સ્વર્ગ ખુદી શકે? પદસાથી અદેરતના આર કદિખી ખુલાશે નહિ. તેનો દાર ઉઘાડવા માટે નમનતાઈની કુ”ચી શ્રીમંતોએ પોતાને હાથ કરવી જોઈએ. નમ્રતા એ સારા દહાડાની નિશાંન છે. અને નમનતાઈની સામે ધનારો ગુણુ તકાવરી છે જે દુ:ખી દહાડાની નિશાંન સમજવી. શાએર શીરદુસી પોતાના શાહનામાની

અંદર લખે છે કે જમશેદ જોવો કીર્તીમાન શાહ પોતાની મગરૂરીને લીધે પોતાનું ધરાન સર જમીનનું રાજ્ય ખોલી બેઠો અને આખરે ઝોઆક જેવા જુલ્મીના હાથ તળે કરવતથી વેરાઈ ગયો. તુરાની શાહ અક્રાસીયાળના મગજમાં એવીજ ધુંધ ગુંમ્યા કરતી હતી કે પૃથ્વીનો રાજ્યકર્તા પોતે એકલો બને. મગર આ તેના અભીમાને તેનો કેવો દિન લાવી મેલ્યો હતો એ તવારીખ નવેશોને રોશન તો હશેજ. આવા બળવંત શાહનો એક દિવસ એવોજ આવ્યો કે જે વેળા તેને રહેવાને ઘર પણ નહોતું મળ્યું. અને તેથી તે ખુબ રણડ્યો. અને એ રખડપટ્ટીમાંજ અંતે કેખરાડે તેને જાનથી બેનન કીધો. ધરાંની તવારીખમાં 'રોહીનતન' નામ હેણ મશહુર થયેલો અસપનદીર્યાદ પોતાની તાંત્રાં સરીખી દેહ ઉપર મગરૂર હતો. અંતે તહેમટન જંગી રસ્તમ પેહલવાનના હાથ તળે તે માર્યો ગયો. તકોબરીને લીધે તો અક્રાસીય જોવો દેવતા ઉંગી સ્થિતિ પરથી નીચે ઉંગા ગારમાં ઉતરી પડ્યો હતો. આદરઆદ મારેરપદે પોતાના બેગ્રને શીખામણ આપતાંખી એમજ કહ્યું હતું કે "અભીમાનવાળુ આદમી હંમેશાં મુશદ વિનાનું રહે છે. અને એટલા માટે આ મારા 'સુત બેગ્ર' તું તારી દોહત પર મગરૂર રહેતો ના. કારણ દોહત પાપનું મુજ ને આખર પર કસક લગાડનાર હડીઆર છે. મોગ્રાઈ ને ઈજત આખર પર ગરૂરી કરતો ના. કારણ વખત આવવે તારી સ્થિતિ આથી ઉલટી પણ થઈ જાય; ને તું એક ગરીબ પણ બને" આ સુંદર વચનોને આપણુ દરેક માણનેખી પોતાનો બનાવવો જોઈએ.

આ જગમાં અભિમાન તો-કદિ ન કરશે કોય;

શેર તણે માથે કહી-સવાશેર પણ હોય.

ગર્વ ન ગણ્યે શુભ તણો-ગર્વ ન ગણાય;
પણ સાકરમાં વિખ બળે-તો તે વિખસમ થાય.

પ્રકરણ નવમું મું.

—(૦)—

“Sow an act reap a habit.

Sow a habit reap a character.

Sow a character reap a destiny.”

આજની હૃદંગી આગળી હૃદંગાને આભારી છે.

મહાત્માઓ શીખવે છે કે મનુષ્યની આજની હૃદંગી આગલાં કર્મોને આધાર છે. કર્મ એટલે શું એ તમે જાણો છો? મારી અને તમે વાંચકો વચ્ચે એક ‘પરડો’ છે એને ‘માયા’ કહે છે. આ માયાને લપ્તનેજ આપણ બન્ને એક-મેકને જુદા સમજીએ છીએ, આપણે સધળાં એક છીએ, અને આપણા જીવનનો સંબંધ આપણા ખીજા માનવ બંધુઓના જીવન સાથે એક પ્રકારે સીકડાએલી છે. એ સત્ય આજે આપણે સમજતાં નથી. માટે માયાના ખોટા પરડાને ખસેડી નાંખો. શી રીતે ખસેડી શકશો? નીચલાં ત્રણ મહાશુભોથી—

(૧) “જે કોઈ ખીજાને દુઃખ દેય છે તે પોતાના અંતઃ રણમાં પોતાને દુઃખી કરવાનું ખીજ રોપે છે.

(૨) “જે કોઈ ખીજાને સુખ આપે છે તે પોતાના હૃદયમાં પોતાને સુખી કરવાનું ખીજ રોપે છે.

(૩) “હું અને મારા માનવ બંધુઓ જુદા નથી પણ એકજ છીએ.”

મનુષ્યને કંઈ વિચારે છે, ખોલે છે, અને કર્યો કરે છે, તે તેમનું કર્મ, કહેવાય. આ જન્મમાં તેમજ આગળા અવતારોમાં

તેણે જે જે કામો કર્યા હોય એ બધું એકત્ર પની તેનું નસીબ
 યાને સુખ દુઃખ બંધાય છે. આ જન્મમાં પુણ્ય કર્યાથી આગલા
 જન્મોનું પાપ ધોઈ શકાય છે. પરંતુ એ માર્ગ સરળ નથી. સંસારમાં
 રહી એ માર્ગ અમલમાં મેલી ન શકાય. કેમકે એ તલેસમાતીક છે.
 મહાત્મા નારદ મુનીએ એક વેળા પોતાના શીષ્યોને બોધ આપ
 તાં કહ્યું હતું કે ?” બંધુઓ ! કર્મની ગતી બહુ ગહન છે.
 એનો ગુઢાર્થ સમજી શકે એવું તમારું શક્તિ નથી. તે
 સમજવા માટે તો ખુબ અભ્યાસની જરૂર છે. જેમ તમે
 અધ્યાત્મા જ્ઞાનના વિષયમાં આગળ વધ જશો, તેમ આપો-
 આપ તમને બધું સમજાતું થશે. પણ હાલ તો તમને એક વાત
 કહું છું તે યાદ રાખો; કે જ્યારેથી આપણે કોઈને દુઃખ દેવા
 તત્પર હોઈએ; તે વેળા આપણા અંતરને પુછી જોવું કે,
 અત્યારે કોઈ ખીજું માણસ આપણને એટલું બધું દુઃખ
 દેય તો તે આપણને ગમે કે ? જો અંદરથી અંતર એવું
 કહે કે ના આમે દુઃખ તો હું સહન ન કરી શકું તો તમારે
 સાંભાને દુઃખ દેવાની વૃત્તિ તુરતજ દાખી દેવી જોઈએ. અને
 જેમ આપણી કોઈ સેવા કરે તે આપણને ગમે, તેમ આપણે
 કોઈની સેવા કરીશું તો તે સાંભાનેથી ગમશે, એમ વિચારી
 ખોળાની સેવા કરવાનો જ્યારે પ્રસંગ મળે ત્યારે તેને જતો
 કરવો નહી. કોઈ સાથે ભલું કરેલું કંઈ નિર્થક જવાતું નથી”

કકયાન્કતુ કશ્રિત્ દુર્ગતિ તાત ગચ્છતિ,

જીવ્યો જશ લેનાર, જીવ્યો પરમાર્થમાં પુરો;

જીવ્યો દાતા દેહ, જીવ્યો જે સામદ સુરો.

જીવ્યો ભાવિક ભક્ત, જીવ્યો જે જગતે જાણ્યો,

જીવ્યો કીર્તીવંત, જીવ્યો કવિએજ વખાણ્યો.

જીવ્યો જન તે તો જાણવો; જેની આશ સહ કરે;

શામળ કહે જીવ્યો તહેજન; જે સંકટ પરના હરે.

કર્મરૂપી તરવાર મનુષ્યને મારવા ધારે ત્યારે તરણથી પણ મરાવી નાંખે છે. બચાવા ધારે ત્યારે કલાંપતથી પણ બચાવે છે. મુખ તથા દુઃખને પોતાનાજ કબજામાં રાખે છે. કોઈને શ્રીમંત દેખે તો મનમાં જળી ચરે છે. નીદાથી જરાએ ગુસ્સે થતું નથી. સ્તુતિથી જરા પીગળતું નથી, સાંધનને અસાંધન, અને અસાંધનને સાંધન કરતી સિલાજ છે. એજ તરવાર વળી ઉંચ નીચનો કે સદગુણ દુર્ગુણનો જંગલો હિસાબ રાખતી નથી. કિનારે પહોંચ્યાડ્યા પછી પણ કુખ્યાડી દે છે; મહાસાગરમાં કુળેલાંનેથી સલામત રાખે છે. હાથમાં આપ્યા પછી પણ પાછું ખુંચવી લે છે; અને પાછું લીધા પછી પાછુંથી હાથમાં કેસરી દે છે. આમ સર્વેની પાછલ એ દોડ્યાજ કરે છે. જેના હાથથી જીવન મળેલું હોય, તેનીજ કનેથી લાગ કાઢે મરાવી. પણ નાંખે છે. લોકોને ચિંતારૂપ ચોકડા પર ચઢાવીને ફેરવ્યાજ કરે છે ખુદ્ધિવાંન મનુષ્યોનેથી તે મુખ બનાવે છે. વળી લોકોને કેદીની પેઠે બળાતકારથી બાંધીને મુખ કે દુઃખમાં ફેંકી દે છે. સ્વપનામાં પણ ન આવે એવાં સંયોગો છંદગીમાં મુકી દે છે. અને આપણી ભક્તી આશાઓને ભ્રષ્ટ કરી કચડવાંન કરી નાખે છે. દુઃકામાં કહેતાં દરેકે દરેક પ્રસંગોમાં એ કર્મની તરવાર ઉલટું સુલટું આપણા વિચારથી વિરુદ્ધ વર્તન ચલાવે છે. અને એટલા માટે આપણાં કામો એવાં હોવાં જોઈએ કે કર્મ આપણા પર હકુમાઈ કરી શકે નહિ. જે થાય છે તે કર્મથી થાય છે. આજની આપણી મુખી કે દુઃખી છંદગી આંગણાં તેવાંજ ખુરાં કે સારાં કામોથી બનેલી છે; અને એટલા માટેજ આ જીવનમાં બને તેટલાં સુકૃત્યો કરવાં જોઈએ. એક રાજા હતો તેનો પ્રધાન બહુ વિદ્વાન હતો. કંઈથી કંઈ બનાવ બને તે વેળા “ભગવાન જે કરે છે તે સારું

કરે છે " એમ બોલવાની પ્રધાનને ચાલુ રેવ પડી ગઇ હતી. એક દિવસે રાજની આંગણી પર જખમ થયો, અને તે ક્યારે રાજએ પ્રધાન આગળ કરતાં કહ્યું કે " જો ચાલુ છે તે ભગવાન સાંરે કરે છે " રાજની આંગણીનો ચચરાટ ગરમા ગરમ હતો એટલે પ્રધાનના આવા શખ્દોથી તેને ક્રોધ તો ઘણો લાગ્યો, મગર પ્રધાનની વૃધવસ્થા જોઇ અખાડા કરી ગયો. બાદ થોડા દિવસ રહી રાજને મંદવાડ થયો. પ્રધાન તેમને જોવા આવ્યો. રાજએ કહ્યું 'અરે પ્રધાનજી હું તો આ બિઝાણા પર પડ્યો છું.' પ્રધાને કહ્યું " જો ચાલુ છે તે ભગવાન સાંરેજ કરે છે, આ દરમ્યાન પણ રાજને એટલે બધો ક્રોધ ચઢ્યો કે, તેને પોતાની દરબારમાંથી રૂખસદ આપવાનો વિચાર કીધો. પરંતુ વળી જવા દીધો. આ બનાવને બેચાર માસ નિકળી જવા પછી એક દિવસે રાજએ ફરી પ્રધાનને કહ્યું "પ્રધાનજી, આજે તો હું મરી જતો કાંકે ગાડી ઉંધી વળી ગઇ હતી" પ્રધાનજી કહે "હીક છે-ભગવાન જે કરે છે તે સાંરેજ કરે છે." આથી રાજનો મીઝજ હાથમાં ન રહ્યો; અને તેને દરબારમાંથી કાઢી મેલ્યો. રાજ અભણ એટલે પ્રધાનના કહેવાનો અર્થ તે સમજી શકતો નહિ, પ્રધાનનો હેતુ એમ બોલવામાં એટલોજ કે, ક્રોધથી બનાવમાં આપણ મનુષ્ય જાતનું ચક્ષુ નથી. ખુદ બધું કરે છે-તેની મરણ વગર કંઇ થતું નથી; અને એટલાં માટે ભલે ભુડો બનાવ બને છે; તે માટે ભગવાન સાંરેજ કરે છે. પરંતુ રાજ સમજે ક્યાંથી ? હવે એક સમયે એવું બન્યું કે, પ્રધાનજી એકાદ ગાડી તજે આવી જવાંથી હાથ પગ ખોખરા થઇ ગયા ને મરણ તોલ સ્થિતિમાં આવી ગયો. પોતાના વફાદાર એક-વારના પ્રધાનની આવી ખેદચુકત ખબર રાજના કાંને આવતાં તેને જોવા ગયો. પ્રધાનને આળાઆળા મોરતાં જોઇ રાજએ

તેને પગવવા કહયું. “પ્રધાનજી, આ કેમ થયું?” પ્રધાન કહે
 “અરે થયું એતો કીકર થયું ભગવાન કરે છે તે સાંકળ કરે
 છે” આ ઉપરથી રાજા ચાંદ પડી ગયો. કેમકે તેણે ધાયું હતું
 કે પ્રધાન પોતાનેજ આમ કહે છે. અને તેથી પોતાના દુઃખ
 વેળા એ, આ રાજા બુદ્ધી જશે. મગર તેમ થયું નહિ. એટલે
 પ્રધાનના રાજાને યાદ કરતો કરતો વિદાય થઈ ગયો આ ઉપ-
 રથી સમજી લ્યો કે—

મન માયાના દરનાગરે, જરી જેને તપાસી તારી કાયા;
 પુછી જેને તું પંડીત પુરાણારે; કાષ્ઠના અમર છે જેખ લખાણા.
 કાચો છે કાચા આ માટીની માયા; છે માટીના ખેલ જનાયા;
 રાણાં તો સમજી અલગ થયા, પણ ખાળક ગિચારાં લપટાયાં.
 લાખોની પાંખો ગામ છે પિખામ; જેને મુઠ પર લીંપુ દરાયા;
 કાળના કાંવાડેથી કાણુ ખંચ્યુ, બસે રાંક બસે હોય મદારાયા.
 સંધ્યાના જેવા રંગ સોનેરી, વંધ્યાને લાંડ લંડયા;
 જ્યેષ્ઠ ને તનવન તેવાં સમજવાં, પાણીમાંના પડછાયા.

મેકસમુલરે એક દેશણે સુદર રાજા કહ્યા છે. તેમાં તે
 લખે છે કે “પૃથ્વીપર જે દુઃખ છે, તેમાનું ધણું ખરું તો માનવ
 કૃતજ છે. માટે, માણસો જે એક બીજાનાં દિતને માટે કામ
 કરે તો એમાનું કેટલું બધું કષ્ટ તેમનાથી દુર થઈ શકે ?
 જે આપણા દરેકનાં વ્યવહારમાં અને વાતચીતમાં આપણે
 આપણાં મિત્રોને છેવટની સંધ્યા ઉપર સુતેલા ધારતા હોઈએ
 તો આપણે કેટલો મિત્ર અભિપ્રાય હેમના વિષે તે વખતે
 બાંધીએ અને હેમના પ્રત્યે કેવું રૂઝુ વર્તન રાખીએ ? તે
 વખતે હેની થઈ ગયેલી બધી બુદ્ધિ મનુષ્ય સ્વભાવ પ્રમાણે
 આપણા મનમાંથી વિસારે પડે છે, અને આપણી દ્રષ્ટી
 આગળ માત્ર તે મનુષ્યની ભલાઈ, નિસ્વાર્થતા, અને ગ્રેમજ
 ખડી થાય છે, અને આપણને પત્રાતાપ થાય છે કે, હેના

પ્રેમને બદલો આપવાને આપણાથી કેટલું બધું વધારે કરી શકાત? મૃત્યુને આપણે હરધડીએ ભુલી જઈએ છીએ એ વિચીત્ર છે. આપણે દરરોજ મરતા જઈએ છીએ અને જેને આપણે આયુષ્ય કહીએ છીએ તે વાસ્તવિક રીતે મૃત્યુજ છે. મૃત્યુ તે ઉચ્ચત્તર જીવનની શરૂઆતજ છે. અને આ બધા ઉપયોગી પદો પર આપણે કેટલો બધો ઝાઝો વિચાર કર્યો છીએ? આવા વિચારથી તો આપણી શૃંગારી નિસ્તેજ નહિ પરંતુ વધારેજ સતેજ બનાવવી જોઈએ. જેને આપણે સર્વસ્વ માની બેઠા છીએ, તે બધી બાબદો કેટલી બધી નજીવી અને છેવટે જ્યાંની ત્યાં રહેવાની છે તેના વિચાર આવવા જોઈએ. જો આપણે એટલુંજ વિચાર્યો કે સવારે આપણા મિત્રોને કે આપણને, કંઈ નહિ તો થોડા વખત માટે, પણ આ જગમાંથી દૂર કરવામાં આવે, તો જેને આપણે અસહ્ય દુઃખ ગણીએ છીએ તે કેટલાં બધાં સહન કરી શકીએ? તમારે મૃત્યુ સંબંધી ચિંતન કરવું જોઈએ. જેને તમે તમારે પોતાનું ગણો છો તે તમને માત્ર ઉછીનુંજ આપવામાં આવ્યું છે એમ તમને લાગવું જોઈએ. અને આ દુઃખી સફરમાં જે બહુ કંઈ કર્યું હોય તે તથા પ્રભુએ આપણને મહાન હેતુસર આપેલાં અને આપણા સંબંધમાં આપણેલાં માણસો તરફ નિઃસ્વાર્થ સાચો સ્નેહ, એજ આપણને ખરું સુખ આપનાર હોઈને આપણી સાથે રહેવાનું છે.”

The purpose of his life, its end, & aim,

The search of hidden truth, careless of fame;

Of empty dignities and dirty self
learning he loved and sought her for, herself.

કેંઈ મનુષ્ય બોલેને આખી જગત જીતે, પરંતુ જો તે પોતાના આત્માને ન જાળવે, પોતે કાણ અને અહીં માર

શું થશે એ વાત ન જાણે તો તેનું જીવતરજ એજો ગએલું
સમજવું. લાખોને કરોડો મનુષ્યો એવા અજ્ઞાનને લીધે જીવ-
ંગીના ખરા ઉદ્દેશને બુદ્ધી જઈ સુકાંન વિનાના વદાંજુની પેઠે
રખાડી જીવંગીમાં ડોળા ખાતા પડ્યા છે. કેમકે તેઓ વિચારો
આ જીવંગીનો મામીક બેદને હેતુ વડીક સમજી શકતા નથી.
એવા આત્માઓ ભલેને પૈસાથી પોતાને 'મોટા માને' પરંતુ
ખુદ આત્મા પોતે ધન પર સરદારી ભોગવે છે. મૃત્યુ પછી
તેઓ આ સ્થુળ જગત સાથે જ સંબંધ ધરાવતા હતા, તે
શરીર તેમને છોડવું પડે છે. આ વેળા તેમની સ્થિતિ ખરેખર
દુઘાને પાત્ર છે. કેમકે સંસ્કૃત કરેલા દ્રવ્યમાંથી તેઓ પોતાની
સાથે એક ટુટી બદામ જેવી પણ સાથે લઈ જઈ શકતા નથી
એટલા માટે દયાળું કાચો, હિંચ ભાવનાઓ, અને આત્મિક
શક્તિ જે ખરેખર તો જીવંગીનો ખજાનો છે તેનો સંચય
કરવો જોઈએ.

હજારો વર્ષની વાત ઉપર મધુ નામક એક મહાન મહાત્મા
ચર્ચ ગયો છે. જેની સેવા વૃત્તિથી કાષ્ઠકજ અંજાણુ હશે, એક
વેળા પોતાના અનુયાયીઓને દિલાસો આપતાં મધુર કંઠમાં
તેણે સમજાવ્યું કે " ભાઈઓ ! આજસુધી આપણે સદા ચારમાં
કાળ ગાણ્યો છે. હવે આપણામાંના કાષ્ઠકને એમ લાગવાનો
સંભવ છે કે સદાયરણીથી મનુષ્ય સુખીજ થાય છે. પરંતુ ના
એમ નથી કારણ એમ અમારું જીવન સત્કર્મમાંજ ગાણ્યું છે
છતાં અમારા પર આ સંકટ કેમ આવ્યું ? પરંતુ મુજ લલા
મિત્રો ! આ સમયે એવા વિચારનો સપશ પણ તમારા દિલમાં
થવા દેશો નહિ. આ લોકમાં ન્યાય યુક્ત વ્યવહાર નહિ હોય
છતાં પર લોકમાં આપણા કર્મોનું ચોગ્ય ફળ આપણને મળવાનું
છે. આ લોકમાં કાષ્ઠ દુષ્ટ માણસ પુષ્કળ સંપત્તિ મેળવે છે, અને
કાષ્ઠ સત્પુરુષ દરિદ્રમાં દયાય છે, એટલે આ લોકમાં તો માણસને

સાચો ન્યાય મળતો નથી; એ ખુલ્લું છે. પરંતુ આપણા કર્મોથી આપણે એટલા બધા બંધનમાં આવી જઈએ છીએ કે તેને લીધે પર લોકમાં આપણો છુટકારો થવો અત્યંત અશક્ય થઈ પડે છે. માટે આપણા કર્મો આપણા રક્ષક અને આપણા કર્મોનું આપણા ન્યાયાધીશ થશે; એ ખાત્રીથી સ્મરણમાં લેવો. લોકો પર જેવો તમારો પ્રેમ છે, તેવો જ પ્રેમ તમારી ઉપર કર્યાં અને તમને મારવાને પ્રવૃત્ત થએલાં હોય એ સંધાનાં પાર રાખો. શત્રુ, મિત્ર, તટસ્થ અને દુષ્ટ, એવા ભેદો મનમાંથી કાઢી નાખી સર્વની ઉપર રસખી મૈત્રી થવા લેવો. એક દહેના જેમ ભિન્ન ભિન્ન અંગો હોય છે, તેમ આપણે એક વિશ્વવનાં અંગ છીએ, એ દોરીને ઢીલી પાડી દેશો નહિ. આજ-પણત કરેલા સુકૃત્યોનું તમે આવા સમયે ચિંતન કરો ?”

માણસની સારી કે માડી સ્થિતી ઘણીવાર સારા પા માં સંજોગો બન્યાથી પણ થાય છે, સારા સંજોગો વડે સારી સ્થિતી પામેલા માણસે તેથી પોતાથી કમનસીબ લાઘ્યબંધ સામે તિરસ્કાર બતાવવો નહિ. માડી સ્થિતિ પામેલાં સામે તિરસ્કાર બતાવવો એ અહંકાર કર્યા બરાબર છે. એટલે અહંકાર કરનાર માણસ ખરાબી પામ્યા વિના રહેતો નથી. અંકેકથી ઉલટા ખવાસની બે ચીજો સાથે મળવાથી રસાયણ સંજોગે તેમાં ફેરફાર થઈને જેમ નવું મિશ્ર રૂપન કરે છે; તેમ સારી સ્થિતિવાળાને અહંકાર અને માડી સ્થિતિવાળાની સખરી સાથે મેલ્યાથી બને સ્થિતિ પોતાની અવરથા બદલી નાંખે છે. એટલે પેલી સારી સ્થિતિવાળો માણસ પોતાના અહંકારથી પાપમાલ થાય છે; અને માડી સ્થિતિવાળો પોતાની સખરાઈથી મોટાઈ પામે છે. આ કારણે બને સ્થિતિવાળા માટે યોગ્ય ભાગ એટલો જ છે કે પરમેશ્વરે તેમને જે સ્થિતિમાં મેલ્યાં હોય, તે ઉપરજ સતોષ માનવો. જેમ સારી સ્થિતિવાળાએ

માઠી સ્થિતીવાળાને ધિક્કારવો ન જોઈએ, તેમ માઠી સ્થિતિ-
વાળાએ સારી સ્થિતિવાળાની અદેખાઈ ન હોતી કરવી જોઈએ,
ગરીબ યા શ્રીમંત સ્થિતી આપણા આગળા કર્મોનું જ ફળ
છે; એમ ધ્યાનમાં લઈ આપણી હાલની સ્થિતિ ભોગવી લેવી.
અને આવતા જન્મે ફરી માઠી સ્થિતિમાં જન્મ ન મળે
એ માટે સારાં કૃત્યો કરવાં કે જોથી વળી આવતા જન્મે નહારી
સ્થિતી માટે બળાપો કરવાનું ન હોતું રહે.

મુખ દુઃખે સમે કૃત્વા કામાલામૌ જયાજયૌ ।

તતો યુધ્વાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સં યસિ ॥

અર્થ:—ગમે તો દુઃખ થાય કે મુખ થાય, ગમે તો લાભ થાય
યા ગેરલાભ થાય, ગમે તો હાર થાય કે જીત થાય તોપણ
હરખ કે શોક કરવો મા. શોક નહિ કરવો એ ધર્મનું સિધ્ધાંત
છે. પણ તે સિધ્ધાંતનો પાયો આપણાંમાં નથી ત્યારે ધમારત
ક્યાંથી હોય ? માટે જેમ અને તેમ પ્રાણી માત્ર તે વસ્તુ માત્ર,
નિર્જીવ અને સંજીવ તરફનો અણગમો દુર કરવો જોઈએ.

દુઃખ યા આક્રમના પ્રસંગે મંથરને અન્યાય કરતાં ઘણાં
મનુષ્યોને આપણે જોઈએ છીએ. મગર સત્ય જાણીને કે પ્રભુ
મનસારી છે. આપણે જે કંઈ નથી કયું, નથી વિચાર્યું અને
નથી ખોલ્યાં તે આપણને સ્પર્શ પણ કરી શકતું નથી અને
દુઃખ ભોગવવાનું કારણ આપણે ઉત્પન્ન કયું નથી, તેનું દુઃખ
આવી પડતું નથી. મગર આપણે જે કંઈ વાલ્યું છે, તે તેની
મોસમ થવે પાડે છે; અને પછી તેને આપણે લણવું પડશે;
અને કરેલા કુકૃત્યના ફળ ભોગવવાં પડશે. આપણને લણતી
વેળા દુઃખ થાય છે; પરંતુ તે વેળા શોક શા ખપનો ? એમ
જતાં જો તમો ધારો તો તુરતમાં તે ફળ ભોગવી લેવાય અને
ભવિષ્ય માટે ડોળા ચુરકતુ દુઃખ દુર અને દહે કરી શકાય.

આત્માને કેમ વિષે હજી જેમને જ્ઞાન થયું નથી, તેઓએ સંભારી રાખવું કે આ જન્મનું સુખદુઃખ, આગલી કાષ્ઠ જીંદગીના પાપની કે સારા કામની માહિયુરી કે સુખદાયી સ્થિતિ છે. આ લખાણમાં કરણીને આપણે જે અર્થે વાપરીએ છીએ તેનો અર્થ વિચાર ને કામનું એક જ સ્વરૂપ છે. મીસીસ બેઝાંટે “માણસ પોતાની સરજતનો માલોક છે” એ આખરે પરે ભાષણ કરતાં કહ્યું હતું કે, માણસ આ જીંદગીમાં જે જાતના વિચારો કરે છે તે જાતના વિચારનું એક શરીર (Thought-Gody) તે પોતાને માટે તૈયારી કરે છે કે જે તેના બધા બુદ્ધિ વિચારોનું ક્ષણ છે અને તેનાંજ અધારે આવતી જીંદગી અંધારા છે કપીરજીએથી એમજ કહ્યું છે કે—

યુવ જન્મ કે પાપસે, હરિ ચર્ચા ન સહાય;
જયસે તપકે જોરસે, ભોજનકી રચી ભાય.

પ્રકરણ દશમું.

તકલીદી દુનીઆનું મિથ્યા સુખ.

.....that so many
With low thoughted care
Confin'd and pastered in this pinfold-
here
Strive to keep up a frail & feverish
being,
Unmindful of the crown that virtue
gives,

After this mortal change, to her true-
servants.

—The art of noble Living—

મનુષ્યનું સ્વધર્મ કયા છે? આ અર્વાચીન કંઈ આપણું
વતન નથી, આપણે મિનોષ વતનમાંથી આ ક્ષણિક જગતમાં
મુસાફર દાખલ આવ્યા છીએ. અને અહિં ભાડુતી વસ્તુઓ
વાપરીને વખત આવે પાછાં જતાં રહીએ છીએ. આ બધા
ફેરફાર અને જગતની બિન્ન બિન્ન વસ્તુઓને તમે શું તમારી
પોતાની માલિકીની સમજો છો? તમારાથી એક નજીવું જેવું
પીછુ થઈ શકતું નથી, તો એ બધી વસ્તુ તમારી ક્યાંથી
આવી? એ રીતની પચાવી પાડવાની વાત છેડી દેયો. અને
શાંત પણે જરા વિચાર કરો કે હું કોણ? શા માટે હું આવ્યો?
મારી ફરજ શો છે? આમ ચાલુ ચિંતન કરશો તો સમ-
જશે કે, તમે દુનીયામાં ખાલી હાડે આવ્યા અને ખાલી
હાડે પાછાં જશો. તમે જે કંઈ તમારૂં માનો છો,
એ તમારૂં નથી. સધળું માયાને લીધે અને મોહના
ભાવે થાય છે. આ રીતે આ ક્ષણિક જગતની માયા અનાદિ
કાળથી ચાલી આવી છે. પરંતુ એ સધળું નજરબંધી જેવું જ
સમજી લેવું. જેમ ભાડુગર નજરબંધીથી આપણને આજી મેલે
છે, એજ રીતે આ વિશાળ જગતમાં જન્મ લેવા પછી અહીંની
મોહ પમાડે એવી વસ્તુઓ જોઈ આપણે એટલાં બધાં તેનાં
પર આકર્ષી ગયાં છીએ કે, આપણે આપણી ફરજો તદ્દનજ
વિસરી જઈએ છીએ. તે સમયે મનુષ્યો સમજી શકતાં નથી
કે આતો જીવું છે તો કહો કે એમાં સાર વસ્તુ શો છે?
તમારે નિત્ય તમારાં મનને સમજાવતાં રહેવું જોઈએ કે, હે
મન! આ જીવડી જગતમાં તું શા સાંઝ પ્રિત રાખે છે? આ
કાલજીવ હજારો વર્ષ તુલીકની અહીં રહેવાનું હોય તો એ શું
થયું? અરે, આખી જમતનું રાજ્ય મધ્ય તોય શું થયું?

કારણ એ નાશવંત હોય એ ત કાલે નાશ થવાનુંજ. માત-
પિતા, ભાઈબહેન, સગાંરેલો, આદિ અનેક ચીજો જેને તમે
તમારી ગણો છો એ વખતના વહેવા સાથે નાશ પામશેજ.
તમે બલે સુખી હો. મગર એટલું તો એ બાબદમાં સત્યજ
માનજો કે,—

“There are swift hours in life—
strong, rushing hours;
That do the work of tempests—
in their might.”

યાને—આપણી જીદગીનો દોર એવી તો ઝડપથી અને
તેજ રીતે એકદમ નિકળી જાય છે કે તે દોર પોતાની કહ-
વતમાં એક બારે તોફાનના જેટલુંબી કામ કરી શકે છે.

“ધી આટ આફ નામલ લીવીંગ” નામક જાણીતી ચોપ-
ડીનો કતા પ્રખ્યાત લેખક જેમ્સ એલન લખે છે કે “આ
ક્ષણભંગુર જીદગી, જે તેમ છતાં હમેશગી ઉપર રચાયેલી
છે; તેદરમ્યાન નજીવી અને તકલીદી બાબદો ઉપર મનને અતિ-
શય રોકી રાખવામાં આવે છે; અને જે બાબદો બળવાન અને
હમેશગી સુધી ટકનારી છે તેની ઉપર કાંઈ તામનુંજ ધ્યાન
આપવામાં આવે છે, શીખેલા, ભણેલા વિદ્વાન માણસો જે
કેતાઓ જે ધણાંજ થોડા વખતમાં સુલી જવાશે તે બનાવો
પ્રાછળ દહાડા અને વર્ષો સુધી જપ્પરી જહેમત ખેંચી રહે છે,
તે છતાં તેઓ પોતાના આત્માની ખીલવણી કરવાનું કામ
વિસારી મુકતાં જણાયેલાં છે. ખરેખર રીતે તપાસતાં તો
આત્માજ હમેશગીની કેતાખ છે. વળી ચિંતારાઓ ધણાંજ હુન-
રમંદીનાં ભપકાદાર પીકચરો કેનવાસ પર ચિંતારવાને ઉત્સાહી
રીતે સખ્ત જબાણ સાથે ઉદ્ધવે છે, તેમજ વળી પાથરતા.

બાવલાં કોતરનારાઓ હુન્નરમંદીઓનું અતિશય ખેંચાણકારક રીતના આકરમાં મારગલ પર કોતરકામ કરી પોતાની શક્તિ રોકાએલી રાખે છે, જ્યારે તેમના માનસમંપણાંની હાલત તો આગળ વધારો કરવાથી અટકી પડેલી અને બદસુરત જણાએલી છે..... આપણે આપણી જીંદગીના ધણી છીએ; તેને જેમ મરજી પડે તેમ વળાંલુ આપી શકવાની હાલતમાં છીએ, તેનું બાંધકામ આપણી નેમ અને કદપનાના પ્રમાણમાં ઉભુ કરવાને માટે જે કાચી વસ્તુઓ જોઈએ તેતો આપણી આજીવ્યાજીવ તઈયારજ છે. તેથી હવે ઉજમ ધરીને એક ઝુંપડું તો નહિ પણ એક સુંદર રચનાવાળું દેવળ ઉભુ કરવું જોઈએ. ફક્ત અચાનક સંજોગોને આધિન થઈને અલ્લઘ ટીપે ઉભુ કીધેલું એક બાંધકામ તઈયાર કરવાનું નથી. પણ એક એવી રચનાવાળી ઇમારતી ઉભી કરવી જોઈએ કે જે ભપકા, ઘાટધટમ, અને ખુબસુરતી ધરાવી શકે.

“હવે જે કાચી વસ્તુ ઉપર આપણે જે બાંધકામ ઉભુ કરવા માંગીએ છીએ તે ગમે તો એક સાધારણ પથર જેવું હલકી કીંમતનું કાં નહિ હોય ? તેને જો આપણે પાંખ આપીએ છીએ, એટલે તે વતી એક ઉંચે જતું બાંધકામ ઉભુ કરીએ છીએ, જેથી તે બાદશાહી ઠેરાવાળો ગુંબજ કીંચીત ઝાલર-ઝુલર સાથના કુશના આકરમાં તે ઉંચે આકાશમાં ચઢતો જણાય છે..... અરે ઓ, માનસિક દુનીયાંની ખુબસુરતી, તે તાલ સુરની બધે જોસ્તી આવતી મધુર રચાએલી સ્થિતિ અને લિન્ન ભિન્ન પ્રકારની લાગણીઓનું સ્વરૂપ તો જુઓ ? તેનામાંથી દુઃખના પડતાં આંસુ જોતે તેને બહેસ્તના સ્વરૂપમાં જુઓ ! પણ એ રીતે જીંદગી બહેસ્તની હાલતમાં ફેરવી નાંખવા સારું શાંતી જરૂર છે ? ફક્ત ભલી જીંદગી ગુમારવાની જ કોટાઈ છે.” અને એટલા માટે;

અગ્ને બેરાદર ચો આક્રમત ખાકસત;

ખાક શવ પીશ અગ્ન' કે ખાક શવી.

ઓ ભાઈ, અ તે તું કના થનાર છે તો તું પોતે તારો અસવાળ ઉઠાવી જાય તે આગમય ખાક થઈ જા, યાને, ઓ ભાઈ ! તારી જીદગીમાં નરમાસ તથા ભલમણ સાઈ સર્વે કોઈ સંગાય રાખ અને મગરૂરી-મોહરાઈ દુર કર. એટલે આ પાંચ દિનની જીદગીના મુસાફર ખાનામાં તેં પોતે આવીને સારાં ખીજ વાવેલાં ગણાશે અને તે મહાન બાપે બક્ષેલી જીદગીનો સારો ઉપયોગ કરેલો લેખાશે.

એક વેળા ત્રણ ધનાઢય મિત્રો ફરતા ફરતા ગામ ભણી આવી પહોંચ્યા માર્ગમાં એક રંગટપીટવાળા દરદીને મોટે મોટે ખુમો પાડતાં તેઓએ જોયો. તેઓ ત્રણે આ જોઈ હદી' આગળ ગયા અને પુછ્યું "અહ્યા, તને શું થાય છે વાઈ ?" જવાબમાં તે દુઃખી જન બોલ્યો "ઓ દયાળુ ભાઈઓ, જુઓ આપ કે મને હાકમે રંગટપીટ થયો છે. અને પગમાં ફેલ્લા હોઈ સાંમી ભણી ગામ જતાં મને હાક ચઢવાથી અને બળતરા ખુબ થવાથી અહીં હું બેસી પડ્યો છું દુઃખ અને ચાલુ અગ-નથી હું દિવાનો બની ગયો છું, માટે કૃપા કરી મને કંઈખી મદદ કરો; ભગવાન તમારું ભણું કરશે" આ ત્રણમાંનો એક કોઈ જ્ઞાની પુરૂષ હતો તેણે કહ્યું "જોને ભાઈ ! તું આમ આટલાં નજીવાં દુઃખમાં ખુમ બરાડા મારશે તો ભવિષ્યનાં મિતરમાં છુપાએલાં ખીજાં દુઃખ સહન કેમ કરી શકાશે ? દુનીઆ થઈ, અને તેમાં તું આવ્યો એટલે સુખદુઃખની ચકકીમાં તો તને નિત્ય ફરવાનુંજ રહ્યું. દુઃખ વેળા હાય અફસોસ કરવાથી તેમાં વધારો થાય છે; માટે તારો જીવ શાંત રાખ તો આપોઆપ બળતરા નરમ પડી જઈ તને સુખ થશે" ગરીબ બિચારો દરદી ! તેને આવા મધુર વચન ગમે શાંતા ?

એટલે તેણે કહ્યું “અરે ભાઈઓ ! અત્યારે દુઃખ વેળા તમે
આમ ભાષણ કરશો તેથી મારે દુઃખ થોડું ઓછું થવાનું હતું ?
મને તમારી વક્તાયાળ જોઈતી નથી. કંઈની મદદ કરો.”
એક બીજા મિત્રે ગળવામાંથી પાંચ રૂપિયાની નોટ કાઢી
આપતાં કહ્યું “હીક ત્યારે લે આ પાંચની નોટનો કકડો છે.
એમાંથી કોઈ સારા વધતું અડિપધ કરજો” પરંતુ પૈસાથી
તુરત વેળા દુઃખ શી રીતે જંપ વળવા દે ? એટલે દરદી
તો ખુબ રોવા લાગ્યો. એટલે પૈસા આપનારે પાછું પુછ્યું કે
“અહ્યા તું તો હજી રડયાજ કરે છે ?” દરદી બોલ્યો “શેઠજી
તમારા પૈસા મને હાલ શું સુખ આપી શકે છે ? આપજ
જીવ્યોને કે મારાથી જરાયે ચલાતું નથી અને સખત બળતરા
થાય છે.” એટલામાં ત્રીજે કોઈ દયાળુ મિત્ર વચ્ચે પડ્યો. તેણે
કહ્યું “ભલા મિતરો ! એ મિત્રારો સખત તડકામાં લાંબો
સમય સુધી બેસી રહેશે એટલે એના દુઃખમાં ઓરખી વધા-
રોજ થશે. માટે મને એવો વિચાર થાય છે કે મારાં અંગર-
ખાની એક ઝોળી બનાવી એને ગામમાં લઈ જઈએ” પેલા
એ મિતરોએ તેમ કરવાની ના પાડી. આવો નિરાશાજનક
ઉત્તર સમજી પેલો દયાળુ માણસ ખેદ પામ્યો છતે પોતાનું
અંગરખુના કકડા કરી તેને પાણીમાં પલાલી પેલા દરદીના દુઃખી
ભાગ લઈ મુક્યા. પોતાને હાડે તે ભાગો પાણીથી સાફ કર્યા.
અને તેને થોડુંક ઠંડું પાણી પાચું અને દહીં જરા ટટાર થયો
અને પોતાની જોડે તેને શહેરમાં પછી લઈ ગયો, મતલબ કે
જે લોકોને લલાઈ સરજી છે, અને ભડું કરવાની ઉમેદ છે,
તેઓને ભલાંઈ કરવાના અનેક માર્ગ અને સંજોગો અને
બનાવો પડેલા છે જે ઉપર મનુષ્યો લક્ષ આપે તો ધીમે ધીમે
ભરી જીંદગી ગાળવાનું પજારણ પડતું જાય. સઉથી પ્રથમ
લેણાં કામે ધરથી શરૂ થવાં જોઈએ. કુટુંબમાં શુદ્ધ વતન

રખાય તોજ અહારના કામમાં જંશ મળે. માણસ બલે ભણેલો કે પંડીત હોય, મગર તેનામાં દિલ્લઝ' દ્યા, ક્ષમા છત્યાદી સદગુણો ન હોય તો તેની જીદંગી શા ખપની? ખાવું, પીવું અને મજા ઉઝાવવી એતો પક્ષીપશુ વડીક જાણે છે પણ તમે ઇનશાંન થએલા શા ખપના? ત્યારે તો તેઓમાં અને તમારા વચ્ચે અંતર જરાએ ગણાય નહિ. "કર્તવ્ય કઉમુદિ" નામક ગ્રંથમાં કહયું છે કે:—

સૌજન્યં यदि किं गुणैः सुमहिमा यधस्ति किमण्डनैः ।

सच्चिदा यदि किं धनैर्ययशो यधस्ति किं मृत्युना ॥

અર્થાત—" જો એક માણસ સુખ્ય હોય તો પછી તેનામાં ખીજાં ગુણો હોય કીંવા ન હોય તોપણ તેથી શું? જો સત્કીર્તી હોય તો પછી ધરેણાં પહેરે તોપણ શું અને ન પહેરે તોપણ શું? સુવિધા હોય તો પછી ધન હોય તોએ શું અને ન હોય તોએ શું? અને જો અપયશ પ્રાપ્ત થાય તો પછી મૃત્યુ શું? તાત્પર્ય એ છે કે બ્રહ્મના જે કાંઈ ગુણો દેખાતા હોય તે ઉપરથી સુજનતાનું માપ થઈ શકાતુ નથી, પરંતુ આંતર સદગુણોથીજ થાય છે."

ખુદાએ તમને બક્ષેલી જીદંગી અને સુખનો આયદે અજાંમ શું છે એ તમો જાણો છો? શું તમોં એમ માનો છો કે, તમારા પૈસા ટકા હંસેશ રહેશે? વિચાર કરો કે તમારી દબદબા ભરેલી સ્થિતિ મૃત્યુ સુધી રહેવા પામશે કે? ખચ્ચી-તજ નહિ અને ત્યારે જે ચીજ અમર્ગ હસ્તિ ધરાવતી ન હોય તે શા ખપની? મનુષ્ય પોતાની ચાહેલી ચીજો માટે જરાએ ગર્વ ન હતો કરવો. જોઈએ, કાંકે કલેજ આપણું મૃત્યુ હોય તો તેનું શું થાય? આપણી જીદંગી ધણીજ ટુંકી છે—તે એટલી બધી ટુંકી છે કે, આપણાથી કહી

સાકાતું નથી કે એક પણ પછી આપણી હાલત કેવી થનાર છે. ? હમણા તમે ફરવા જાઓ છો; અને રસ્તામાંજ કોઈકનું બહાણું થઈ તમાર હાટ, ફેલ્યોર થાય તો ? તો પછી તમે ક્યાં, તમારી હાલત ને સગાંરનેલી ક્યાં ? અને એટલા માટે આપણે સમજવું જોઈએ કે, આપણી જીવંતી એક સ્વપ્ન સમાન છે. ઉંઘમાં સ્વપ્નના દ્રશ્ય ચિત્ત ચિત્ત પ્રકારના દેખાવો દિસે છે; અને જાગૃત થતાંજ તેમાનું કાંઈએ મળે નહિ. એજ રીતની તમે તમારી જીવંતી માટે ધારી લ્યો કાં કે તમેજી હાલ છો, અને પણમાં નાશ પણ પામશો.

તમે કોઈ દિવસેજી તમારી ઉમરનું સરવાળુ કાઢ્યું છે ? નહિ કાઢ્યું હોય તો ચાલો આપણે ગણીએ. ખુદાએ આપણને ૧૦૦ વર્ષ સુધી હાલવાની ભોગવવાની સનંદ ચોકકસ લખી આપી છે. તેમાંનાં પહેલાંથી પંદરથી પચ્ચીસ સુધીમાં મનુષ્યનું બચપણ, જિભારી અને અભ્યાસમાં ગય છે; તે દેડેના ખીજ વીસ વર્ષોમાં સંસાર જોડી દુનીયાંની ફરતી ચક્રકીમાં પિલાય છે; અને પેટનું સાંધન થાય છે. તે પછી સંસાર પરથી માયા ઉતરવા માડે છે; અને શરીર મંદ બને છે. અને તેથી સુસ્તીને આજસાધ શરીરમાં વાસો કરવાથી એકાંત એસી રહે છે. તે પછીના ખીજાં છેલ્લાં વર્ષોમાં તો આંખે મોતીઆ, ભુલાયો, દાંત ન હોવાના સખખે ખાવાની પિડા, બાલ સફેદ, આંખડીને ઢગલો પુન્ને અને ખીજાં એવાંજ દુઃખોથી માણસ કંટાલવા માડે છે અને મૃત્યુ અગાઉ મોત માંગે છે. આ આપણી જીવંતીનો હીસાબ ! હવે કહો કે, આ બધાં વર્ષોમાં તમે તમારી મનુષ્ય તરીકેની ફરજો શી અને કેટલી બજાવી ? શાંતી ફરજ ? એજ પશ્ચિમ પ્રથમ તો ધણાંકના મનમાં ન હશે અરે ! જીવંતી કેવી કીમતી છે ? કલાકો અને તે પછી આવતી મીનીટોને સેંકડો કેટલી મુલ્યવાન છે ? તમે જાણો છો કે મીની-

તના કલાક અને તેના દિવસો ઝટ પસાર થઈ જાય છે ? અને તે વહેતા ઝડપી વખતમાં તમે શું કીધું ? એના જવાબે થોડાંજ આપી શકશે. ક્ષણિક મોઝમઝા માટે તમે કેવાં ફાંદાં ખાયાં હશે ? તે માટે હાંડગીના કેટલા બધાં વર્ષો ગુજાર્યાં હશે ? પરંતુ તે આશા શું પાર પડી હતી, આશા ત્યાં નિરાશા. એજ રીતે તમારૂં જીવન ગયું હશે તો ! જો તમને હાંડગી વાહલી હોય—તેની કદર હોય અને તેને શુદ્ધ રીતે જીવન બનાવા માંગતાં હો તો જાઓ એક મરણુતોલ માણસના બિંબાણાં બણી (!) અને તપાસો કે, તે પોતાની પસ્તાવા રૂપ ગાળેલી હાંડગી માટે કેવી ચિંતા મૃત્યુના પક્ષે પર કરે છે ? તમે તેને પસ્તાવા રૂપ શબ્દોમાં બબડતાં સમજશો કે—

“O ! that I could go back that I could live over again the years that are gone by, that I might spend them differently and to better purpose than they have been spent.”

યાને—ઓ અફસોસ ! હવે કંઈ એવો સંભેગ બનો કે મારી હાંડગીના ગુજરેલા બધા દિવસો પાછા આવે ! જો મને પાછી હાંડગી બક્ષવામાં આવે તો મેં મારી હાંડગીના બધા વર્ષો જે મેં ફોકટ ને ગેરલાભમાં ગુમાવી છે; તે બદલ નિતી નેફીમાં અને રૂડે માર્ગે ખરચું.

કોઈ એક માણસ ઘણાંજ દુષ્ટ હતો. છાકટ, જુગારી, સ્વછંદી અને દરેક રીતમાં એની જોડ મળવી મુશ્કેલ હતી. જંગલમાં એ ફરતો, રાહદારીના રસ્તા એ ઘેરતો અને કોઈક જતાં આવતાંને છુટીને ઘણીક સમયે તો તેમનાં ગળાંખી ફાંસી નાંખતો એક સમયે એ ઉભો હતો એક રસ્તાપર અને પોતાના

હવન માટે વિચાર કરતો હતો “ લોકો તો મુખી છે, -અરે
 દુનીયાંજ મુખી છે તે બમડો, બધાંઓ સત્યવાન હંદગી
 ગાળવા ફાંફાં મારે છે; પરંતુ પ્રમાણીક હંદગી ગાળવાથી
 બહુ કાણુનું થયું છે ? મારોજ દ્રષ્ટાંત દ્યો ને કે, પાપી
 હંદગીમાં હું કેવી મજા કરું છું પેલા ડોંગીઓએ લખેલાં ધર્મ
 શાસ્ત્ર (૧) થીજ અરે ! બહુ ઉંધુચટું ચીતરી માયું છે. કહેજે
 કે મત્યુ પછી પાપીઓને સન્ન થાય છે. પણ એ બધું જોડું
 છે.” એમ કહી ખડખડ દસવા પડી ગયો. એટલામાં પમદુત
 એક કંગાળ માણસના સ્વરૂપમાં ત્યાં આવી ઉભો ને કહ્યું
 “ મને તું જોળખે છે કે ? ” પેલા સ્વહંદી માણસે તેનાં અંગ
 પર ઘસી જતાં કહ્યું “ હા, દમયાંજ હું તને મારી જોળખ
 આપુ છું અને પછી તારી જોળખ હું પુછીશ એમ કહી
 એક કટારી કાઢી તેને જીવો મારવા જાય છે. કે સાંમે તો
 કંઈ મળે નહિ, દરથકાર થઈ પેલાએ આગુઆગુ જોયું તો
 સાંમી બણી પમદુતને હસ્તો ઉભેલો દિઠો “ કેમરે તારી કાં
 ગચ્છેલો; પેલાએ પુછ્યું પમદુત કહે “ ભાઈ તું મને દહ
 પિછાણુતો નથી આજે હું તને લેવા આવ્યો છું માટે આજ,
 અખ ઘડી તથ્યાર થઈ જા.” પેલો માણસ જરા ગભરાયે અને
 તે થું જોલતો હતો તે ઉપર બરાબર લક્ષ આપ્યું તેણે કહ્યું
 “ જો સા’ બા ! આપ કાણુ છો તે કહો ” પમદુતે જવાબ આપતાં
 કહ્યું “ હું તારું મોત છું તારી હંદગી હવે ખતમ થઈ
 છે.” પેલા પાપીએ કહ્યું “ જો પમદુત આટલી વાર મને
 જવા દ્યો દહ મને વધારે કામ કરવાનાં છે.” પમદુતે કહ્યું
 “ હીક છે-હાલ તો તને હું જવા દઉં છું હવે ત્યારે તારું
 મૃત્યુ હશે ત્યારે હું તારાં પિછાણુએ નજરે પડીશ. આમ
 કહી એ વિદાય થઈ ગયો. પરંતુ કુતરાંની પુછડી વાંકી તે
 વાંકીજ ! એટલે એ સુધરે શાંનો ? પાછું પોતાના કુટુંબો

તરફ એતો મંડી ગયો આવી રીતે બે વર્ષ પાછાં વહી ગયાં અને એક દિવસે એ સખ્ત માંદો પડ્યો મરણુ તોલ થઈ ગયો અને પેલી મોતની મુતી દેખાવા લાગી જે બાળુ માથુ હોય ત્યાં તે દિસતી આ ઉપરથી તે બીજી બાળુ માથુ કરતો, તો ત્યાંથી તે દિસતી હવે કરવું કેમ? પેલા પાપીએ માન્યું કે હવે તો એજલનો શીરસ્તો મને છોડનાર નથી આથી કરગરીને કહ્યું “ હવે આટલી વાર જે પમકુત મહારાજ આપ મને જીવતદાન બક્ષો તો હું તમને વચન આપુ છું કે, હવે મારાથી બનતી લલાઈ કરીશ.” “એમ છે તો ફરી એકવાર તને હું જીવંગી બનુ છું” આમ કહી તે વિદાય થઈ ગયો. હવે કહેવાની કંઈ વિશેષ જરૂર નથી. કાં કે, એકવારનો પાપી આ માણસ હવે એક સદ્યહસ્ય થઈ ગયો. અને આજરૂ દરકારથી પોતાની આજીવિકા કરવા લાગ્યો.

લોકોને સુધારવા માટે ઉપદેશ કરવાના બે રસ્તા છે. એક રસ્તો આ છે કે, દુર્ગુણોનાં વર્ણનો કરી તેનાથી થતી ખરાબી બતાવીને લોકોને ચેતાવવાં, દહેસ્ત આપવી અને ઉશેકરવાં. અને તેમ કરી તેઓને કેકાણે લાવવાં. બીજો રસ્તો એ છે કે, તેઓને ગમે ત્યાં તેઓ દુદ્ગતી રીતે આકર્ષાય તેમજ તેઓથી બની શકે તેવા સદ્ગુણોના ઉત્તમાં ઉત્તમ નમુનાઓ તેમને બતાવવા આવી રીતે બે રસ્તા લોકોને સુધારવા સાફ છે. દુર્ગુણોના ખરાબ વર્ણન કરી માણસને ધાસ્તી આપવી એ રીતનો જ્ઞાનનો માર્ગ ઝાઝો પસંદ કરવા જોગ નથી. એ કરતાં ઇંદ્રિઓને, મનને અને બુદ્ધિને ગમે તેવાં આત્મીક બળનાં અને આત્માના સહિદયતા ચીત્રો બતાવી મનુષ્યોમાં રહેલી હંચ લાગણીને સ્વાર્થ, લય કે ઠપકો આપીઆ વગર એને મેળે જમાડવી અને પ્રગટીકરણમાં આગળ વધવાના માર્ગ બતાવી આપવું સાફ છે. આપણા ધરમાં આપણો લાઠ બાંધબંધ વાંચતો હોય,

પ્રકરણ અગીયાર મું.

જગતમાં જન્મ લીધો મેં મું દામ !

I live for those who love me.

For those I know are true;

For the heaven that smiles above me

And awaits my spirits, too;

For all human ties that bind me,

For the task my God assigned me.

G. Linnoeus.

મીલીસ સેઈન્ટની દાસસીદિ નામક એક જાણીતા અંગ્રેજ
જાતુ લેખક જોતાના એક લેખમાં વિવેચન કરતાં જણાવે છે
કે—“રસ્તાની પેલી મેર આવેલા પરતની કાળી જાતુ સાંમે
લાલ પ્રકાશ અળાટી રહ્યો હતો. મુસાફરોને માર્ગ દર્શાવવા
સાંમે એક તોલર તેની સાથે ગસાલ લઈને આવતો હતો. જેમ
જેમ તે તેજ આગળ ચાલ્યું તેમ તેમ તે આગિયાની માફક
અળાટવા અને ઉચું નીચું થઈ જાય કરવા લાગ્યું. પછી તે
વાંકે માર્ગે વળતાં અદૃશ્ય થઈ ગયું. અને નજરે પડ્યું નહિ

ગીરીના દેવતાએ મારી પાસે આવીને ધીમેથી કાનમાં કહ્યું કે 'હવન પણ પેલી મસાલના જેવું જ છે. માનવદેહમાં તે થોડા સમય સુધી પ્રકાશે છે. પછી ઇશ્વરની પરિચારિકા લાગ્ય દેવી તેને ઉપાડી લઈ પર્વતની પેલી બાજુએ લઈ જાય છે અને અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પરંતુ એટલું તો યાદ રાખ કે, મૃત્યુ એ હવનને વળવાના માર્ગ સિવાય અન્ય કંઈ જ નથી. હવનનો અગ્નિ તો પહોલોની માફક બળ્યાજ કરે છે; પરંતુ મૃત્યુ રૂપી પર્વત આપણી દૃષ્ટિથી તેના પ્રકાશને ઢાંકી દે છે, અને આપણે ભુલથી તેને નષ્ટ થએલો માનીએ છીએ. રસ્તો લાંબો અને વિકટ છે, તે ગોળ ને ગોળ ચક્રો લે છે, અને સર્વાના સુષ્ટા ઇશ્વરના નિવાસ સ્થાને ધીમે ધીમે પહોંચી જાય છે. આપણે જો સખુરી રાખી શકીએ તો આપણને સમજશે કે નસીબ દેવી પછી આત્માના તે પ્રકાશને પ્રથમની માફક જ ઝળકે તો રાખી ટેકરીની આ બાજુએ હંચ શીખર પર ઝુલે છે; અને જેવી રીતે પરિચારક અન્ય મનુષ્યોની પરિચર્યા કરવાને દિવો લઈ આગળ ચાલે છે, તેવી રીતે ઇશ્વર આપણા હવન અગ્નિને લાગ્ય દેવીના હાકમાં સોંપે છે, સેવા મારેજ આપણને જન્મ આપ્યો છે. સેવા અર્થે જ સચેત પ્રાણીઓની સાથે આપણને રાખવામાં આવ્યા છે. જો આપણું હવન આપણે પવિત્ર અને તેજસ્વી રાખેલું હોય છે તો તે વિશ્વની ભુલભુલામણીમાં ગુચવાતા ઘણાક હવેતે માટે માર્ગ દર્શક થાય છે; પરંતુ જો આપણે તેને સ્વચ્છ ને ચક્રચકિત રાખવામાં તેમાં અધ્યાત્મિક તેલ પૂરવામાં અને તેની બત્તી સાફ કરવામાં બેદરકાર રહ્યું તો આપણા હવનની ચીમની વિદ્યારો રૂપી ધુમાડાથી ઝાંખી પડશે અને તેની હવનની જ્યોતી પવનના સપાટાથી અસ્થિર બની ઝુઝાઈ જશે, અને અન્યતે માર્ગ દર્શક બનાવવાનું જે કાર્ય આપણને સોંપવામાં આવેલું છે.

તેમાં આપણે નિષ્કળ નિવડીશું, એટલુંજ નહિ પણ આપણે
પોતેજ અવળે માર્ગે ચઢી જઈશું; અને સુકાં હાંડકાંની
ખીણમાં સત્વ વિનાના નિર્થક કચરાની પેઠે નાશ પામીશું; એક
કવિએ સત્ય રીતે ગણાવે કરતાં કહ્યું છે કે:—

I deem the man a nobleman.

Yea noblest of his kind,

Who shows by moral excellence

His purity of mind;

Who is alike through good & ill,

A firm, unflinching man;

Who loves the cause of (brotherhood,)

And aids it all he can.

I deem the man a nobleman,

Who acts a noble part,

Who shows alike by word and deed,

He hath a true man's heart.

Who lives not for himself alone,

Nor joins the selfish few;

But the prizes more than all things
else

The good that he can do.

યાને—ઓ માનવ ! ઇશ્વરે તને મનુષ્યનો અવતાર આપ્યો
તે શાને માટે ? ફક્ત તે મહાન પિતાને ભજવા અને પીછાં
જીવાજ ? ત્યારે તું તો એ ગદગદ આ હાણુમંગુર જગત્ની
નાસવંત વસ્તુઓ પ્રતિ કાં ઘસડાઇ ગયો ? આ ક્ષાની અવનિ
ની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા તે રંજ તો ઉડવી, પરંતુ
તેમાં તું ક્યાં છે ફતેહ પામ્યો ? ખરી રીતે જોતાં એ ગધાં

વષ' તેં વિના ફેગટના ગુમાવ્યા છે. પ્રભુએ મનુષ્યને ખુદ્દિ અને મનશક્તિ આપેલી છે. આ બે ભેગી શક્તિઓથી આપણા પેદા કરનારને આપણે પીછાંણવાનું છે. ત્યારે તું તો એથી વિરૂધ્ધ રીતે આ જગતની માયા પર મોહી પડી કવળ તારી ખાઈ છદ્મિઓને આનંદ મળે એવા હેતુથી તેનેજ પુજે છે અને પોષે છે. પરંતુ તેના પરીમાણ તેં દુઃખ સિવાય કશું અનુભવ્યું છે; ખરો માણસ હું તેનેજ માનું છું કે, જે નિત્ય સદાયરણુથી સ્વચ્છ, મનની મોહતાઈ દેખાડે અને ભાઈબંધી થી સર્વે સાથ ચાલે.

એક બાહોશ ચોર રાજના મહેલમાં ચોરી કરવાના ધરા-દાથી પ્રવેશ થયો; અને એકાદ ખુણામાં કોઈ ન જુએ તેમ ભરાઈ બેઠો. રાજને સંતાન નહોતાં અને તેવીજ સ્થિતિમાં તે હવે વૃદ્ધ પણ થવા આવ્યો. પોતાનું મૃત્યું પછી તેનું બહેલું રાજ્ય કોણ લેશે તેની ચિંતા રાજને થવા લાગી. આથી તેણે વિચાર કરી રાખ્યો હતો કે કોઈએકને પુત્ર તરીકે દત્તક લઈ લેવો. અને તે રાત્રીએ બિછાણાં પર જતાં રાજાએ, રાણીને કહ્યું કે આજે મેં દત્ત નિર્ણય કીધો છેકે, આવતી કાલે પ્રભાતમાં ઝઝકળુ થતાંજ જે કોઈ માણસ આપણા મહેલમાં પ્રવેશ થાય તેને આપણા પુત્ર બનાવી લેવો. આ વિચાર સાથે રાણી બી મળતી થઈ. રાજા-રાણીનો આ વિચાર પેસો ચોર, જે ત્યાંજ છુપાઈ રહ્યો હતો તેણે સમજ્યો. તેનાં મનમાં આવ્યું કે ચોરી કરી ગુજરાંત કરવા કરતાં રાજ બની માન મેળવવું એ વધારે સારું છે; અને તેથી ચોરીનો વિચાર માંડીવાળી પ્રભાત થતાં સુધી ત્યાંજ પડ્યા રહેવાનો વિચાર કીધો. બીજે દીવસે પ્રભાત થતાંજ મહેલના બારણાં ઉઘાડ્યાં અને રાજા રાણી પુત્રની રાહ જોવા લાગ્યાં. પરંતુ તેટલાંજ ચોર મામા બહાર નિકળી જઈ ગયો રસ્તા પરથીજ આવતો હોય તેમ

તેમની દષ્ટિએ પડ્યો. અને રાજાએ તેને બોલાવ્યો. પોતાની આજ્ઞા ક્ષણીભૂત થયલી જોઈ રાજા રાણીના હાથર ખુદાસ થયાં, અને તેને આવકારથી વધારી કીધું. જન્મેએ તેને એક પુત્રનીજ મહોત્પત્તી ચુંગત કીધું. અને પોતાના એક પુત્ર દાખલજ તેને બોલવા લાગ્યાં. સિન્ન મિન્ન પ્રદરનાં શોભિત વસ્ત્રો તેને સજવામાં આવ્યા, અને ઘરેણાં ગાંઠતો ખુબ દોરો કરી એક હાંચા આજ્ઞાન પર બેસાડી રાજા રાણી ઉમરાવાને ખજાર કરવાં ગયાં. તેઓના જવાપછી પુત્રના સ્વરૂપમા ખીરા-જેલા ચોરને લાગ્યું કે: અહો ! હું આટલો બધો પાપી છું, છતાંએ જ્યારે આટલું બધું માન મને ખુદ રાજા તરફથી મળે છે અને મને પુત્ર છે તો જો હું ખરેખરજ પવિત્રને સદગુણી હોવું તો મને આખી જગત પુત્રે એમાં કંઈ નવાજ છે ?" આ એક સત્યરૂપ વિચારથી ચોરને પોતાના ખરાં હવ-નનું લાન થયું. અને પોને ગુમાવેલાં બધાં વર્ગો માટે તે પસતાવા લાગ્યો. તેણે તુરંતજ પાદશાહી ટ્રેસ કાઢી નાંખ્યો અને દેવળ લંગોટી ઉપરજ પાછલા પગે મહેલની બહાર છાંતી રીતે નાસી જઈ એકાદ જંગલમાં ગયો. એટલામાં રાજારાણી પોતાના ઉમરાવો સાથે ત્યાં આવ્યાં. પરંતુ તેમનું દસનું દસગીરીમાં દેરવાઈ ગયું. કાંઈ પુત્ર ત્યાં નહોતો. અને કંપણ ત્યાંજ વીરવીર પડેલાં હતાં. આથી તેઓના હવ બાકુળ આકુળ થવા લાંબ્યાં. અનેક સ્થળોએ રાજાએ તેની બાળ કદાવી અને અને ચારેક માસ પછી તેને એક રાંત જંગલમાં સમા-ધિમાં જોયો. રાજા દેસહોયે થઈ તેની આગળ દોડી ગયો અને તેને ચુંગત કરી આમ સંતના સ્ત્રોમાં જોઈ વિરમવ પાંખી તેનું કારણ પૂછ્યું. પુત્ર તેમની ખરી માંગતાં કહ્યું તે પિતાથી ! મને કામા કરો. હું આપના પુત્ર તેમ રાજ્ય સલા-વાનેથી લાલક નથી. હું તો એક પાપી છું. અને માન આપના

પરતાવા માટે મને અહીંજ રહેવા દ્યો. આ ઉપરથી રાજા નિરાશ થઇ ચાલ્યો ગયો. પરંતુ એ પછી ચોર ઘણાજ સુધરી ગયો. અને એજ રાજાના રાજ્યમાં એક મહાત્મા દાખલ પંક્રાઇ ગયો. આ બધુ સાથી થયુ એ તમો જાણો છો? કારણ એજ કે ચોરે પાછળથી પોતાના હૃદયમાં ઉચ્ચ વિચારોને સ્થાન આપ્યુ હતું. અને આ રીતે પ્રત્યેક જીવન માણસોની પોતાનું ગમે એવું પાપી જીવનની મહાત્મા પેડે બનાવી શકે તેમ છે.

પ્રખ્યાત લેખક જેમ્સ એલન આવી રીતની અપ્રોધથી જીવનરવામાં આવતી છંદગી માટે પોતાની “The Life Triumphant” કૃતિમાં નીચે મુજબ જણાવે છે કે:—

“And what is permanent in life ! what is essential ? Virtue alone is permanent; character is essential. So simple is life when it is free from all superfluities and rightly understood and lived, that it can be reduced to a few unmistakably easy to be understood though hard to practise principles; and all great minds have simplified life. Buddha reduced it to eight virtues in the practise of which he declared that men would acquire perfect enlightenment, and these eight virtues he reduce to one which he called Compassion. Confucius taught that the perfection of knowledge was contained in five virtues and these he expressed in one which he call Reciprocity, or Sympathy; Jesus reduced the whole of

life to the principle of love. Compassion, sympathy and love, these three are identical. How simple they are too ! Yet I can not find a man who fully understands the depths and heights of these virtues, for who so fully understood them in practice, he would be complete perfect divine. There will be nothing lacking in him, of knowledge and virtue and wisdom.

Wise men govern their lives by a few simple rules. A life governed by the central principle of love will be found to be divinely consistent, in all its details. Every thought, word, and act will fall in to its proper place and there will be no conflict and confusion."

આપણા જીવનમાં સર્વે પ્રકારના કલેશ, કંકાશ, શંકાઓ, વ્યગ્રિઓ, દુઃખ, લય, ચિંતા અને હાડમારીઓ સરળવેલી છે. જેનું મુખ્ય કારણ એ કે આપણે ધર્મથી જીવન ગાળતાં નથી. ધારે કે તમે ગરીબ હો, તો અલગતાં તમારે, તમારાં પેટની પુજા સાંરે આપો દિવસ રણવું પડે. અને જો એજ પ્રમાણે આપણે આખી જીવંતીનું તેલ પુરૂ કરી દઈએ તો પછી આપણું કર્તવ્ય કોણ જાણશે ? એવા એવા ગરીબ અવતારો તો ઘણાંએ આવશે તો શું એ દરેક વેળા આમ ચલાવ્યા કરશે ? શાળામાં એક વિદ્યાર્થી કામના બહાણું તળે લેશન કર્યા વગર એક દહાડો આવે પંદર દહાડા આવે, પણ; બધા દિવસ કંઈ એમ ચલાવાય ? એટલે મેહીપાક શિક્ષકના હાકનો

પડ્યા વિના ન હોતો રહેય એજ રીતે તમને ફરજ નહિ
 બળવાની શિક્ષા અવશ્ય થશે. યાદ રાખજો કે જ્યાંસુધી
 હાલની પેઠે જો આપનું જીવન ચાલુ રાખીશું તો પછી તમને
 દુઃખો અવશ્ય નહીં. માટે આપણે, આપની સ્થિતિનો વિચાર
 નહિ કરતાં જેમ બને તેમ અને ગમે તેવા આડકતરા સંજોગો
 છતાંએ પ્રગટી કારણમાં આગળ વધવું જોઈએ. જીવન કાંટારૂપ
 ન થાય એ માટેનો આ એકજ માર્ગ છે; એમ જ્યારે શુભ
 નાદ એક દિવસે તમારા કાંતમાંથી નિકળશે ત્યારેજ તમને તમારા
 સાચ્યાં જીવનનું ભાન થશે, અને શા માટે તમોએ જગતમાં
 જન્મ લીધો છે. તેનું આપ મેળે જ્ઞાન થશે. અને તે પછીજ રૂઝ
 વિચારો આપણા જીવનમાં પોતાનું સ્થાન કરશે. આપણું જીવન
 કાંઈ આપણા એકલા માટે નથી. બીજાની સેવામાં પોતાના
 જીવનનો ભોગ આપવામાંજ આપણને ખરાં જીવનનો ભાસ
 થાય છે. બાકી જે મનુષ્ય સ્વાર્થી જીવન ગાળે છે તે નિરસ
 જીવન ગાળે છે. તેઓને આ વિશાળ જગત અને તેમાં અગત્ય
 વસ્તા માણસોના જીવનનો કશો ખ્યાલજ હોતો નથી. જે મનુષ્ય
 બીજાની સેવામાં પોતાને ભુલી જાય છે; તેજ સાચું જીવન
 ગાળે છે. જુઓ, એક કવિ કેવા મધુર શબ્દોમાં એ બાબદ
 આપણને સમજાવે છે ? આ રહ્યાં તે મધુર વચન—

“ જો પાણી ઢલ ગયા તું દેખ ઝરા પાહોડે સે,—

અય મસ્તે નાઝ ! તેરીબી એ જવાની ક્યતક ?

પુલ મરઝાયગા આખેરબી ખુશબો છોડકર;—

માલી ! કરતા રહેગા તું—પાસખાની ક્યતક ?

દમમે દમ હડ જાયગા “મહોબત” સે મીલ ઝરા,—

મહોબત દર પેશ હય દાય ! ઝીદગાંની ક્યતક ?

અય—“ઓ અફસોસ ! આ તકલીદી નાસવંત જવાની

પર મુસ્તાદ રહીં કામ કરનારાઓ ! જરા જુઓ. પેલા ઉંચા

પકાડો હિપરથી કેવું પાણી ઝડ વારમાં દલી જાય છે. લાઈ એજ ગિસાલ તમારી કિચ્છાતી જવાનીનું જોર—દોર જોતજોતામાં દળી જશે. માટે આવા જીવાનીના ઔષામમાં—કે જે આ જગતમાં કદિ પાછો ફરશે નહિ તમારી ગદ્ગદ બરી મંસ્તાની ને તુંડાઝ છોડી કાંઠક લક્ષાં કાર્યો કરી લ્યો. કાઠ દુઃખીઆંની સેવા કરી પુન્ય લાંસલ કરો ! કેમકે તમારે માટે પુદાપો-વૃદ્ધા વસ્થા નહક છે.

“આ તમારી હાંદગીનું ખીસનું—ખીસેનું કુલ. આખેર તો કરમાઈ જશે. અને કેવળ તમારી નેકી કેળદીનો ખુસખો ઔર ખદખો પાછળ રહી જશે. તો હાંદગીના ઝાડને તકોળરીના પાણીથી ઉછેરનાર માળીઓ ક્યાંસુધી એ છોડવાની એવા ગંધીલા પાણીથી પાસ્યાંની કરતા રહેશે ? માટે સ્વાર્થ છોડો પરમાર્થ કરો; કે છવ જતો રહે. પરંતુ તમારા શુભ કાર્યોની કીર્તીની ખુશખો આ જગતમાં રહી જાય.

“આખેર નસીબતના બે ખોલ ! કાઈ પળમાં આ તારો અંદરોઝા મહેમાન થઈ રહેલો દમ. તને છોડી ઉડી જશે. અરે ? તારા સોનેરી શરીરના પીજરામાંથી તેનો સ્વામી શુદ્ધ પોપટ રવાના થઈ જશે. ને પાવડ કેવળ ખાંડી પડશે. માટે દુનીઆના નાનાં મોટાં સાથે જે પળ જાય છે, તેમાં “મહા-જતથી મેળાપ રાખી લે. દીલ સાફ રાખી પ્યારને દયાથી વતી લે. કેમકે મોત નહકજ છે.”

રખમે ડરના એ જુદી જહાંમે જો હો તર નાં; નેકી હરદમ જગમે કરનાં એ જુદી જહાંમે જોહોતરનાં. દેનાં નહિ તુ રજ કીસીકો મતલબસે તુ ડરનાં; રખ દિલકો પાક કરકે યાદ કર દાતારકી. આજ હયે ઔર કલ નહિ એ હાંદગી હરઆરકી; ધડી ધડી સુખ પાવે નહિ નર કામ સરજ સગ કરનાં.

બલા કર લે જાની જગમે દુનીયાં હોયે દો દિનકી;
રખ ભરસા મત તું જગમે ખચર નહિ એક પલકી.
નેકી દરદમ જગમે કરનાં એ જુદી જગમે એ હોતરનાં;

પ્રકરણ બારમું

મન શતિક અને તેની ખીલવણી *

Our Wills are ours, we Know,
not how;

Our Wills are ours, to make
them Thine.

Tennyson.

કોઈ પણ અતિ ઉપયોગી કે ખેંચાણ કરક ફનીં તું મુજ
મનજ છે; પછી તે એક સુંદર કાવ્ય હોય, મનોહર ચિત્ર
હોય, લાભદાયી ધંધો હોય, કે અદલક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરાવે તેવા
નવિન શોધ હોય. મનનો પુરેપુરો વિકાસ કરો અને તમો જરૂર સારા
સારા સુંદર લાભો મેળવી શકશો. મનને ઉંચ બનાવી તેની કંતૃત્વ
શક્તિ વધારવી એ સ્વાર્થ ફનીં નથી. તેમ કરવું એ તો
તમારા પોતા પ્રત્યે અને આખા રાષ્ટ્ર પ્રત્યે તમારી ફરજ છે.
પરિપૂર્ણ રીતે કેળવેલું તથા વિકસાવેલું મનજ માત્ર સમસ્ત
જગતને ઉત્તમ રીતે ઉપકારક નિવડે છે; એ વાત બહુ થોડા
માણસોજ સમજી શકે છે. દ્રવ્ય પણ તેની દરીકાઈ કરી શક્યું
નથી. મનની શક્તિ વિના દ્રવ્ય પણ તદ્દન નિરૂપયોગી બને

* મી० એમ० એમ० પોટા B. A. એ જાળખોધમાં
લખેલા એક લેખમાંથી થોડાક સુધારા સાથે.

છે. પ્રત્યેક દેશ, પ્રત્યેક ધર્મ, પ્રત્યેક વેપાર હંમેશા આવાં સુંદર તથા ઉત્તમ પ્રકારના મનને આવકાર આપવા જોઈએ તેનો ઉપયોગ કરવા તક્યાર હોય છે. ઉચ્ચ સમાજમાં પ્રવેશ કરાવનારે તે મુખ્ય દ્વાર છે. તેને કોઈ પણ વસ્તુ અસાધ્ય નથી.

પરંતુ આ રીતે મનને કેમ કેળવાય ? તમારે અવલોકન કરતાં શીખવું જોઈએ. પરંતુ અવલોકન શી રીતે કરાય ? એ માટે ઇન્દ્રિયોને યોગ્ય રીતે કેમ કેળવવી ?; અને ખાસ કરીને આંખ તથા કાનનો ઉપયોગ કેમ કરવો, કર્તૃત્વ શક્તિ તથા આત્મવિશ્વાસ કેવી રીતે ખીલવવા, વિચાર શક્તિનું તત્ત્વ કેવી રીતે સમજવું, તથા ઉપયોગમાં લેવું એ તમારે સમજતા શીખવું જોઈએ. વળી પૃથક્કરણ તથા સંયોજન કેમ કરવું, કોઈ પણ ક્ષેત્રે વિષયને સાદામાં સાદું રૂપ કેમ આપવું, નવા વિચારો ખીલવી જુના વિચારો શી રીતે એકઠા કરી તેનું યોગ્ય સંમિશ્રણ કરવું, મનની એકાગ્રતા તથા ઇચ્છામજબની દૃઢતા કેવી રીતે કરવી; પરપ્રેરણા તથા આત્મ પ્રેરણાથી મુચવાએલાં કૃત્યો કેવી રીતે અમલમાં મેળવાં અને તમારી પરિસ્થિતિને અનુકુળ યોજના માટે કોઈ પણ વિષયનો કેવી રીતે અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે એ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી ખામતને બારીકાઈથી સમજવી જોઈએ.

જીંદગીમાં ઉત્તમ પરિણામો પ્રાપ્ત કરવા માટે એ સરનો પાળવાની જરૂર છે; અને તેનો સમાવેશ 'આત્મવિશ્વાસ' અને 'ઉદ્યમ' જોઈએ. શબ્દોમાંજ થઈ જાય છે. વિન્ય પ્રાપ્ત દુરહઠા વવા માટે સંશય તથા પોતાના અણુવિશ્વાસ સમાન ખીજ કોઈ ખરાબ વસ્તુ જો નથી. ગમે તેવી સીંદ્રી તથા મુશકેલી ભરી સીંદ્રી ઉપર ચઢવાનું કાચું આત્મવિશ્વાસથી સરળ બની જાય છે. પરંતુ તેમ કરવામાં તમને તમારી શક્તિ વિષે જરા પણ શંકા આવશે કે તુરત તમને તે સીંદ્રી ચઢતાં ચઢરો આવવા માંડશે અને કહાય તમે છેક નીચે પણ ગળડી પડો. જરા દુનીયામાં

પ્રત્તનો વડેજ આગળ વધી શકાય છે. કોઈ પણ મહત્વના કાર્યમાં વિજય મેળવવા માટે આત્મ વિશ્વાસ કરતાં પણ વિશેષ જરૂરની એક બીજી વસ્તુ તે “મહેનત” છે. મહેનતનો અર્થ આ સ્થળે “અત્યંત એમ કરવો આગળ વધવા માટે સતત પ્રયત્નરૂપી ક્ષમિત જરૂર આપવી પડશે. પ્રત્યેક વિજયવંત કાર્યની શરૂઆતમાં પ્રથમ તો વિચારજ હોય છે. પ્રત્યક્ષ વિજયવંત કાર્ય શરૂઆતમાં પરોક્ષ વિચાર રૂપો ઉદ્ભવે છે. માટે સત્ય વિચારને આપણે યોગ્ય કર્મ કહી શકીએ માટેજ મનની નિપૂણતા તથા ઉત્તમતાના પાપાર્પ ગણાય છે.

તમને પુરસદની વેળા વધારે છે કે ઓછી એ તો તમે ખરાખર પોતેજ જાણો છો. જે પુરસદની વેળા ઓછી હોય તો દર્શાવેલા સમય પત્રક પ્રમાણે કામ કરવાની વિશેષ આવશ્યકતા છે, જ્યારે કંઈપણ ખાસ કામ ન હોય ત્યારે તેથી પુરસદની વેળાનો શી રીતે યોગ્ય ઉપયોગ કરવો એ વાત જોગો જાણતાં હોય છે, તેઓમાં ઘણો જખરો ફેરફાર થઈ જાય છે. એવાં ઘણાં માણસો આપણે જોયા છે તથા સાંભળ્યાં છે. કામ છોડે પુરસદ મેળવવા તમારે શું કરવું જોઈએ? તમારામાં ઉત્સાહ જોઈએ. પરંતુ આપણામાં ઉત્સાહ રહે તથા કામ કરવા પ્રેરે તેવી શક્તિ છે કે કેમ તે આપણે ચોક્કસજો કેવી રીતે કહી શકીએ? ફક્ત જ્ઞાંત ચિંતે આત્મ પૃથક્કરણ કરવાથી તેમ વળી તમને જાણપણથી અમુક પ્રકારની વિચાર ક્રેણી પ્રત્યે અથવા એમુક પ્રકારના કામ માટે ખાસ વળણુ દત્ત કે કેમ અને હાલ તમો જે કામ હાલ કરો છો; તે કામ માટે આગળથી તમારી ઇચ્છા હતી કે કેમ? તમારું એવ શું છે? બીજાં લોકો જગતમાં આવી જે કંઈ કરી નવ્ય છે તેનાથી વિશેષ તમો કરી જશો કે કેમ? આ પાત્રોના ઉત્તર શી રીતે મેળવાય? આ પાત્રોનાં ઉત્તર અનેક રીતે આપી શકાય. પરંતુ અમુકજ વિષય તરફ તમારા વિચારોનું

વધાણુ હંમેશ માટે છે અને તેમાંજ તમને વિશેષ રસ પડે છે એમ જો તમે ચાકસ પણે કહી શકો તો તેજ દિશામાં તમારી શક્તિ વિશેષજ ખીલી નીકળે.

માનસિક નિપૂણતાનું એક ખીણું મુળતત્ત્વ આપણા મગજની શક્તિઓ છે. વેપારની અદ્ભુત ખીલવણી કરવાની શક્તિ, ગણિતના મોટા મોટા ગુન્યવણુ ભરેલા દાખલાઓ ગણવાની શક્તિ, અથવા તો ગુરુત્વકર્ષણ લેવા મહાન નિયમની શોધક વિગેરે સર્વ શક્તિનું ઉગમસ્થાન-મુળસ્થાન વિચારજ લે છે. સર્વે મહાન કાર્યો વિચારમાંથીજ ઉદ્ભવે છે. એટલે કે વિચાર એ કાર્યનો પિતા છે. પરંતુ દરેક વિચારને વિન્યવત રીતે પરિણામવામાં એ વસ્તુઓની અપેક્ષા છે. એક તો કાર્ય કરવા માટે અંદરનું પ્રેરક બળ, ખીણ સતત મહેનત આપણે એવાં ઘણાં માણસો જોઈએ છીએ કે તેઓની મગજ શક્તિની બરોબરી કરી શકે તેવા ખીણ માણસો મળી શકતાં નથી. પરંતુ તેઓમાં અમુક ખાસ કાર્ય કરવા માટે ઉત્સાહનો અભાવ હોય છે, એટલે કે તેઓ જન્મથીજ આળસુ હોય છે. એકિંત વિન્ય પ્રાપ્ત કરવા સાથે તમારી સર્વ શક્તિઓને એકત્રિત કરી તેઓને એક મેળમાં લાવવાની જરૂરીયાત છે.

ખીણ તત્ત્વને આપણે 'ઉદ્યમ' એવું નામ આપી આગળ ઉપર વાંચી ગયાં છીએ. ઉત્સાહથી પ્રેરાઈને જે વિચારો તમારા મનમાં બંધાયા હોય તે વિચારોને અમલમાં મુકવાનો પ્રયત્ન કરવો તેનું નામ જ "ઉદ્યમ" અનુભવવું અને વિચારવું એ કોઈપણ કૃતીનો એ તૃતિયાંશ ભાગ છે. અને પછી તે પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છા કરવી તે બાકીનો ભાગ છે. ઇચ્છાનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ એટલે તે પુણ્ય થયેલી કૃતી હવે આ પ્રણે વસ્તુને એક સાથે મુકીને જોઈએ તો તેઓ તેનાં મુળ સ્વરૂપ

પમાં આપણને ઘડુ સાદી દેખાય છે. સાધારણ રીતે કહીએ તો માનસિક શક્તિના ત્રણ વિભાગો પાડી શકાય:—

૧—આગળ વધારનારી શક્તિ,

૨—સ્તત્ મહેનત અને ખંત (તથા)

૩—એનછત તરીકે બુદ્ધિ.

ધણી વેળા બહુ દુસ્વાર માણસો જગતમાં પાછા પડતા આપણે જોઈએ છીએ. તેનું કારણ આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે. તેઓની બુદ્ધિ અપુર્વ હોય છે. પરંતુ આગળ વધારનારી શક્તિ, ખંત તથા સ્તત્ મહેનતનો તેઓમાં અભાવ હોય છે. ત્યારે ખીજાં માણસોમાં બુદ્ધિની અપુર્વતા અથવા તો શક્તિ હોય છે ખરી; મગર આગળ વધારનાર પ્રેરક બળ (પેટ્રોલ) અને વિજયપ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા હંમેશાં એવામાં આવે છે. તેથી તેઓ પોતાનાથી વિશેષ શક્તિવાળા તથા દુશીયાર પુરૂષોથી આગળ નીકળી જાય છે.

ઉત્તમોત્તમ વિજય મેળવવા માટે તમને તમારા આત્માની પુરેપુરી ઓળખ થવાની જરૂર છે. જગત જયારથી રચાયું ત્યારથી તે આજસુધી કોઈ એ પુરૂષો કે કોઈ એ સ્ત્રીઓ એકજ સરખી શક્તિઓ ધરાવનારા થયાંજ નથી એમ કહેવામાં હરકત જેવું કશુંજ નથી. તમે પોતેથી એક અપૂર્વ વ્યક્તિ છો, અને તેમાંજ સમાજ માં તમારી ખરેખરી કિંમત રહેલી છે. જગતના સઘળા જાવહારમાં, વિદ્યાન સૃષ્ટિમાં, વિચાર સૃષ્ટિમાં અથવા જગતની અનેક પ્રકારનાં સુખસાંધનો વાળી આનંદસૃષ્ટિમાં, હંમેશાં ચારે તરફથી એકજ પરંતુની માંગણી થયા કરે છે; અને તે કોઈપણ સ્વતંત્ર વિચાર કરનાર અપૂર્વ અદોષર સાંભળી શક્તા હો તો તમને જણાશે કે આખું જગત તમને સાદ કરી રહ્યું છે. કદાચ તમારી જાણ બહાર તમારામાં કોઈ એવી શક્તિ અથવા તો કોઈ એવા ગુણો

છુપાઈ રહેલા છે કે તે તમારા સિવાય બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિમાં ન હોય; અને જગત્ પોતાના હિંદાર માટે તમારી એ શક્તિ અને તમારા એ ગુણો વાપરવાનું તમને મોટે અવાજે કહી રહ્યું છે. તમે એકજ જરૂરીયાત પુરી કરી શકો એમ છો અને જગત્ તમને તેનો બદલો જરૂર બહુ મોટી ઉદારતાથી વાળી આપશે, પરંતુ તમે જો તમારી એ ખાસ શક્તિને નિર્દ્રાંત અવસ્થામાંજ રહેવા દેશો તો તેનો કંઈ પણ ઉપયોગ થશે નહિ અને તેનો બદલો તો જરૂર પણ તમને મળશે નહિજ. જગતમાં વસ્તી વધારે પડતી થઈ નથી; અને સૈદ્ધાંતો સુધી તેમ થવાનો સંભવ પણ નથી પરંતુ જગતમાં ઉંઘણસીઓની સંખ્યા બહુ મોટી છે, અને તેઓ માટે પૂરતી જગ્યા જગત આપી શકે તેમ નથી માટે તમે જાગ્રુત થાઓ અને તમારી જે ઉંચકથતિ તમને હાંક મારી બોલાવી રહી છે, તે પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ અને એ પ્રમાણે પુરતી તૈયારી કરવા પડે તમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકશોજ એવી આચળ શ્રદ્ધા સાથે બદાર પડો પરંતુ તેમ કરવા આગમચબી આટલું તો યાદજ રાખજો કે—:

(૧) ધીરજ પૂર્વક કામ કરજો.

(૨) તમારી ઇચ્છા શક્તિનો ઉપયોગ હમણાંથીજ કરવા માંડો.

(૩) તમારાં વ્યક્તિત્વ ઉપર પૂરેપૂરો ભાર આપો અને જગતમાં તમારું અમુક ધ્યેય છે અને ખાસ ઉદ્દેશ છે, તથા તે પ્રાપ્ત કરવા માટે તમારે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એ વાત તમે તમારાં મનને બરાબર સમજાવો.

(૪) “ માણે ભવિષ્ય વાણું ઉજાણું છે ” એ વાક્ય તમારાં માનસિક ચક્ષુ પાસે હંમેશાં ધરી રાખો આ સુત્રની સત્યતા

તો ખણી લોકો સ્વીકારે છે. પરંતુ તમે તે વાત બરાબર સમજી શકો એવી મારી અંતરની આત્મા પુવેક વિનંતી છે.

પ્રકરણ તેરમું.

જેવું મન તેવું માણસ.

Happiness is the natural and the normal; it is one of the concomitants of righteousness. Righteousness in its analysis is living right relations with the laws of our own being. If we are making evenness of effort to know and to observe these laws happiness in the main will be our portion.

James Allen.

એક દોષક માણસે, સામાં માણસને નીચલા સવાલ પૂછ્યા—

- (૧) આપણો ખરો શત્રુ કોણ છે ?
- (૨) આપણો સાચો મિત્ર કોણ હોઈ શકે ?
- (૩) મીઠામાં મીઠી ચીજ તમે કોણને કહો છો ?
- (૪) કડવામાં કડવું શું હોઈ શકે ?
- (૫) સૌથી વાહલી ચીજ જગતમાં કંઈ ?
- (૬) આસ્તા પરિમાણ શી હોઈ શકે ?
- (૭) અવનિમાં ખાલી શું છે; અને ભરેલું શું છે ?
- (૮) જગતમાં અમર શું છે ?
- (૯) દુનીઆમાં સસ્તી વસ્તુ કંઈ છે વાર ?
- (૧૦) ભણ અને ભલઈ કરવી એને આપ શું કહો છો ?

હુનીઆમાં આપણો ખરો શત્રુ કોણ છે ? એતો જવાબ આપ વાંચકો શી રીતે આપશો ? તમારી નિદાં કરનાર, તમને શીખાંમણ આપનાર, અને તમારૂં ભણું થએલું જોષ બળનાર માણસ કંઈ તમારો શત્રુ નથી. ખરો શત્રુ તેજ છે કે જે તમારાં મુખ દુઃખમાં અગત્યનો ભાગ ભજવતો તમારો સારો-ખુરો સ્વભાવ છે. તમારાંમાંજ તે પ્રવેશ થઈ એક દિવસે એ તમારોજ નાશ કરી નાંખશે. એક સાંપને અને એક ખુરો સ્વભાવને ઉછેરવું એ સરખી ચીજ છે. તમારામાં જે ખુરીઆસયતો છે એ પણ શું તમારા શત્રુ ન ગણાય ? ખરાબ દેવોએ આજે કોણને નથી ખુહાર કર્યા ? વળી તમારૂં મન જે તમારી વિરુદ્ધ વર્તન રાખે, તો એ પણ દુશ્મનજ ગણાય. તેમ ગુસ્સાનો દેવ, આંખોની અંતર, ઝેરી ઝંખાન, ખુરી ચક્ષુ, લોભ ને લાલચ, પાપી હઠકુ. કુદૃત્યો આ બધાજ મનુષ્યના કટા શત્રુ છે આપણા દિલમાં આ રીતનાં અસંખ્ય શત્રુઓ જડ ધાલી પોતાનું સ્થાન કરી બેઠા છે; તેને કાઢી મેળવાતું છોડી દઈ મનુષ્યો બહાર પોતાની આસપાસ પોતાના શત્રુઓને શોધે છે. જીવતાં શત્રુઓને પકડવા કરતાં તમારા શરીરમાં રહેલા ગુપ્ત દુશ્મનોને તમારે પકડવા જોઈએ. શી રીતે ? તમારે શાંતીથી શરીર રૂપી ગુપ્ત ઓરડામાં પ્રવેશ થવું જોઈએ, અને પછીથી એ ઓરોની પુંઠ પકડી અકેક પછી એક આમ બધાંનો નાશ કરી દેવો જોઈએ. જરાએ ન ઉશકે શાક જતાં એક ચિંતેજ પાછળથી તેની મુડી છુંદવી જોઈએ. મનુષ્યોના આ બળવાન શત્રુઓ શરીરમાં વાસો કરી રહ્યા છે, છતાં મનુષ્યો તેને પીછાંનતાં નથી એ શું નવાઈ નહિ ગણાય ? તમે તમારા શરીરમાંથી ગરરી રૂપી બળવાન દુશ્મન કાઢી નાંખો; અને નહિતર જે જીવલેણ શત્રુનાંજ તમે આખેર ભોમ થશો. ત્યારેજ તમે હુનીઆને સારી રીતે

પીગણી શકશે અને જોઈ શકશે કે સંસારમાં સાર વસ્તુ કઈજ નથી.

“નિરખ્યું જગમેં કરી લક્ષ, લાખ્યુ વિકાળ કરે એ ભક્ષ,
દેખાવે એ રૂપે અનુપમ, પણ સેવનમાં છે અગ્ની સમ.
ગુહા છે પ્યાર સહોદરના, ખારાં જેમ નિર સાગરના;
ગુઠી માયા, ખોટી કાયા, ખેલ ખલક જેમ વાંદળી છાયા.
કામ, ક્રોધ, લોભ લખ્મ કરે, એ ભસ્મની અંગે વિલુત ધરે,
અલખનો લેખ લગાવીને, જ્ઞેય નિજ શોધતો હું કરે.”

આપણો ખીજો પ્રશ્ન આ છે કે, દુનીઆમાં સાચ્યો મિત્ર કોણ ? આજે મિત્રો થનાર ઘણાંએ મળે છે. જરા સાથે ફર્યા હર્યા, કલપમાં મદિરાનો ઉપયોગ કરાવ્યો, ફરવા હરવા મુક્ત ટીકીટ કરાવી, ઘરમાં બોજન સાફ લઈ ગયા, ગુનારમાં પેસાળી આપ્યા, તો તે માણસ આપણો મિત્ર સાધારણ રીતે ગણાય છે. પણ આ મિત્રો શું તમારા સાચ્યા મિત્રો છે ? અંતકાળ અને મૃત્યુ પછીની જીંદગીમાં પણ એ આવી શકે અને મદદ કરી શકે ? કદિખી નહિજ. ત્યારે ખરા મિત્રો કોણે ગણવા જોઈએ ? અરે ! તમો તેને નથીજ પિછાણતાં ? તમારા જેટલાં સારાં કામો, અને સારા ગુણો છે એ તમારા ખરા મિત્ર અને રાહબરજ ગણાય. આપણો સાચ્યો મિત્ર તે આપનો પિતા તુલ્ય ઇશ્વર છે. આપણી દરેક આશાઓ, તરસો અને ઉમેદો પાર ઉતારનાર કેવળ આ એકજ સાચ્યો મિત્ર છે; કે જે આ અને પેલી બન્ને અવનિમાં આપણને એક સરખી રીતે સહયાયરૂપ થઈ પડે છે. ભલે તમારા મિત્રો નહિ હોય તો ચિંતા નહિ. તમારી કીર્તી એજ તમારો સાચ્યો મિત્ર છે; તમારી અકકલ અને સત્યતા એજ તમારા જીવે જહાંતના દોસ્તો સમજવા કે જેઓ બન્ને અવનિમાં કામ આવશે. ઘણીકવાર મિત્રો દગલખાજ નિકળે છે. પરંતુ આ

આપણો ચીત્તે સવાલ આ છે કે મીઠામાં મીઠું શું છે ?
 શું તમે તરેલવાર મીઠાંજૂને મીઠુ ગમતો છો ? ના એમ
 સમજવામાં તમારી વૃક્ષ છે. મીઠી ચીજ તે કંઈજ નથી
 પણ બદામત છે કે જેઓ પ્રથમ ખુશાલ કરી પાછળથી
 આપણી છદ્મીનો ધાત આગ્રે છે. મીઠી જગ્યાંની આજ કાલ
 નથી લોવાયું ? દુનીયામાં મીઠી જગ્યાંને જોટલું એર પ્રવેશ
 કર્યું છે; તેટલું ભાગ્યેજ એરે દેલાયું. દોષ ? એક દરદીને
 મોચી સાથે થાડી મિત્રાચારી હતી. મોચી ઘરતાં દરદીની
 દમાંથી ખુશ હોઈ મોચી તેનો મિત્ર બને મનમાં બધા કરતા
 અને કાલ રીતે તેના છવનનો ધાત લાવવા એ નિત્ય મંડયો
 રહેતો. પણ વળે શાંતું ? એક દિવસે મોચીએ કહ્યું "અલ્યા !
 આ ગામમાં આપનો ધંધો કંઈ બગાડતો આવતો નથી, માટે
 આજ પેલા પાસેના શહેરમાં વાઈએ. બોસો દરદી, મોચીની

ગત સમજાયો નહિ, એટલે જવા તૈયાર થઈ ગયો. એક સવારે તેઓ નિકળ્યા. દરજીએ ખેચાર દહાડા જોગુ બાહુ લઈ લીધું હતું. જ્યારે મોચાએ એક અઠવાડીક ચાલે એટલો ખોરાક ખાંધી લીધો હતો. હવે શહેરમાં જવાના એ માર્ગ હતો એક લાંબો ખીજો હુંકો. મોચીએ કહ્યું 'ભાઈ, આ લાંબો રસ્તેથી જઈએ તો કાંઈ અડચણ છે?' દરજીએ કહ્યું 'ના ભાઈ અડચણ જેવું કશુંએ નથી પરંતુ મારું બાહુ થોડું છે તેથી મને જરા વિચાર થાય છે.' મોચીએ કહ્યું 'એવું બોલે છે શું? તારો ખોરાક ખુટી જશે તો હું કાંઈ મરી ગયો છું શું? તેં મારા પર ઘણા ઉપકાર કરીધા છે, તો શું મને તારા જોગું મળશે નહિ એમ?' આથી દરજી પોતાના મનમાં એ બધા મિત્ર માટે વખાણ ગાવા લાગ્યો, પરંતુ શહેરમાં જવાને દિવસ બાકી હતો, તેમ દરજીનું બાહુ ખુર થઈ ગયું. હવે કરવું કેમ? તેણે અર્ધો દિવસ તો જેમ તેમ કાઢ્યો પરંતુ પછી તેનાથી લુખ્ય ન રહેવાવાથી મોચી પાસે થોડુંક પ્રુકળ-ચાક ખાવાનું માંગ્યું. મોચી, દરજીનો મિત્ર હતો, છતાં તેનું સાંઝ જેવા રાજ ન હોતો. આથી તેણે વિચાર્યું કે દરજી પર વેર લેવાની આ સારી ટક છે. અને તેથી તેણે કહ્યું 'અલ્યા, તને હું રોટી તો આપુ. પરંતુ તારી એક આંખ મ્હને ફાડવા દેય તોજ!' દરજી આ સાંભળી મનમાં ઘણો ખેદ પામ્યો. કાંકે મોચી પ્રતિ તેણે જે બધાં વાપડી હતી તેનો આવો ભૂડો બદલો મળશે એમ તેણે ધાર્યું ન હોતું. તેણે, મોચીના ઘણાં કાલાવાલા કરીધા. પણ એ માને શાંતે? આથી દરજીએ પેટને સાંઝ એક રોટી લઈ પોતાની એક કીમતી આંખ ગુમાવી. હવે ખીજો દિવસે પણ એજ રીતે દરજી લુખ્યો થવાથી અર-ધીજ રોટી માટે મોચીના કાલાવાલા કરીધા. મોચીએ કહ્યું 'ભાઈ, મારા કાલાવાલા કરવાની જરૂર નથી. હું તને રોટી

આપવા ના દહેતો નથી અને કહયું પણ નથી. મગર સરત એટલીજ કે તારી ખીજી આંખખી ફોડાવી નાંખે તો તને એક રોટી મળશે" આ સનાનના સમાચાર સમજી દરજી તો રડવાન પડી ગયો. પોતે વિશેષ કમાણી સાર જતો હતો; અને કમાણી થાય તેટલાં તો તે અંધ બની જતો હતો એ વીચારે તેનું કાળજી વિરાધ જતું હતું. હવે કરવું કેમ ? અને વિચાર કરીને તેણે લાચારી સાથે ખીજી પણ આંખ ફોડાવી એક રોટી ખાધી. બંને આંખોએ દરજી અપંગ બન્યો. અને હવે મોચીએ માન્યું કે, તે એકતોજ કમાઈ શકશે. આવા હેતુથી દરજીને મેલી તે ચાલ્યો ગયો અને કોઈએક શ્રીમંતને ત્યાં જોડા સીવવા મોટા પગારે રહી પણ ગયો. ગરીબ બિચારો દરજી ! તેનાં આ શી હાલ થઈ ગયા, એ વિચાર ઉપર બળાપો કરતો હતો તેટલાં કોઈએક સંન્યાસી જેવો ત્યાં ચઢી આવ્યો. દરજીને અંધ જોઈ સંન્યાસીએ પુછ્યું "ખેટા, તેં તારી આંખોનું નુર કેવી રીતે ગુમાવ્યું" દરજી લગભગ રોઈ પડી બોલ્યો "મારા અંધાપાનું કારણ સંતાપજનક છે" આમ કહી પોતાની તમામ વાતે તેને વાફેક ટીધો. સંન્યાસી કોઈ ધંધરનો સાચ્યો ભકત હતો. તેણે માયાથી દરજીને કહ્યું "ખેટા; તું ગાભરૂ નહોતો બનીશ. હું અત્યારેજ તને દેખતો કરું છું" આમ કહી સંન્યાસીએ કાંઈ પાણી જેવું તેની આંખ પર મંત્રલાણી છાંટ્યું અને દરજી જોતો થઈ ગયો. અને પેલા કોઈ સંન્યાસીનો આભાર માનવા જાય તેટલાં તો ફાણ જાણે તે ક્યાંય ગુમ પણ થઈ ગયો. દરજીને જે દહાડાનો ઉપવાસ હતો એટલે ઝડપથી શહેરમાં ગયો. બન્યું એમ કે, જ્યાં મોચો રહ્યો હતો ત્યાંજ દરજી પણ રહ્યો. ટુંકજ સમયમાં તે મોચી કરતાં આગળ વધી ગયો. અને બધાંનો માનીતો થઈ પડ્યો. એટલે મોચાને લાગી પાડી અદેખાઈ. તેણે એક રીવાજ્વર લીધી અને દરજીને જીવથી

મારવા વિચાર કીધો. એક રાત્રે તે રીવોલ્વર લારી દરજીના ધરમાં જતો હતો, તેટલાં અચાનક રીવોલ્વર ઝુટી જઈ પોતેજ તેનો ભોગ થઈ ગયો.

એટલા માટે એ લાખજાંધો ! આ દુનીયાના મિદાસ પર તમે જરાએ લોભારો નહિ. પ્રથમ તો તમને મિદાસ કડવું ન લાગશે, પરંતુ; જ્યારે એજ મીદાસનો તમને અતુલ્ય થશે ત્યારે તેની અસરે પણ જવા તમો માંગશો નહિ. અને એટલા માટે જેઓની સંગતથી તમો અમીરી ખાસીયતના થાઓ, જે તમારાંમાં માત્રમ પડતી એબને માટે તમોને શરમાવીને તે બદીથી તમને છોડવે, જે જ્યારે નીતીની જમીન ઉપર તમારા પગો મુકતાં તે પગો ઠરતા નથી, ત્યારે તમારો નીતીનો પાયો મજબુત બનાવી તમો ને ઉપર એસ્તવાર રીતે ઉભા રહો એવા તમને ઠરેલ બનાવે, જે તમોને નીરૂપી વાતાવણીનો વધારે સ્વચ્છ દમ લેવાને ઉચકી ધરે છે. વળી તમો નીતી તરફ વધારે માનથી જોતા શીખો એવી ખુલ્લું આસ્થતવાળા તમોને બનાવી દે, અને જે ફરજતું કરજ અદા કરવામાં કેવો ખુલ્લું મરતમો છે તે બાબે તમારી આંખો ખોલે; આવાજ એક માણસની દોસ્તી તમારે કરવી જોઈએ. એક સાચા મિત્રનું ખરું સ્વરૂપ બતાવતાં કવિ ટર્નીશન લખે છે કે:-

On thee the loyal hearted hang;
The proud were half disarmed of pride,
Nor cared the serpent at thy side;
To flicker with his double tongue.
The stern were mild when thou wert by.
The flippant put himself to school;
And heard thee, and the brazen fool.
Was softend and he knew not why.

જ્યારે પ્રભુના ક્રોધનો કે આગલાં ક્રમનો કોઈ ભોગ થઈ પડે છે, ત્યારે પૃથ્વીનાં સર્વ લોકો પોતાના પગ તેના માથાં ઉપર મુકવા માંડી જાય છે. પરંતુ જ્યારે તેનું પ્રારબ્ધ તેના હાઠ પકડે છે અને નસીબે જેથી તેની પારી કરવા માંડી કે તુરત તેજ લોકો તેની સ્તુતિ કરવાને તેની હજીરમાં ખીદમતગાર હોય તેમ હાથ જોડીને ઉભાં રહે છે. માટે ગરીબ માણસે પોતાના મનને મગ્ન અને દિલને અમન ચમન કરતુ રાખવું જોઈએ; અને તેમ કરવાના કારણો છે. તે સુકકો દુકકો ખાય છે. પણ તે સલાહ સંપન્ન અને શાંત પણે, કાંકે તેનાં ખાણાં ઉપર કોઈ ખુશામતી ખોળીખાં અથવા દુકકાખોર તપલીયાં મ્હોં પર મીઠું અને પીઠ પર કડવું, પીરસવાને ખીલકુલ હોનાં નથી. જે રોટીનું એક શ્રીમંત કે ખુશામત્યો નીયામત ગણે છે તે શું તેને થોડી મીઠી લાગે છે ? જે પાણી તે પીએ છે તે શું નિર્ધનની તરસ મીઠાડવાને થોડી લહેઝત આપે છે ? ના ના—તેમ કણુ કહે છે ? ખુશામત્યા મોજલાઓ કરતાં પેલા ગરીબ ખાપડાને ઠંડા પાણીનો સાદો ગોટ વધારે મધુર અને અમૃત સરીખો લાગે છે. અને ત્યાંજ કદાચ સ્વર્ગનું વિમાન તેઓ માટે ઉભેલું કાં નહિ હોય ? અને એટલા માટે અમીરી અને પુરાણી ઓલાદથી જન્મવા કરતાં નેક અને પરહેજગાર માખાપને પેટે જન્મ લેવો એ વધારે પસંદ કરવા જોગ છે. “A man's a man for a' that—” ગમે તે હો, છતાં પણ તે આદમી તો ખરોજ ને !

અચ્છાબી આદમીહી કહતા અએ નઝીર :

ઔર સખમે જો પુરા હય, સો હય વોહલી આદમી.

હવે ચોથો પત્ર કડવામાં કડવું શું છે તે ઉપર વિવેચન કર્યું. કડવું એટલે શું ? તમે કદાચ કોઈ એસીડને એર માનતા હશો. પરંતુ ખરું વિષ—એર શું છે તે તમે જાણો.

છે? સાથી પહેલાં તો માંદગી વેળા ઔપચ પીવાતું. આપણને કડવું લાગે છે. મહા મહેનતે એક ડોઝ આપણે પીએ છીએ. તે શાંતે માટે? એટલા સારું કે આપણે જલદી સાંઘ થઈએ તો ઠીક વળી બીજી કડવું સારાં કામ માટેનું છે. હમણા કાંઈ ચોરવું હશે તો ચપળ મન ઝટ તૈયાર થશે, પણ એ બદલ તે ચોરેલી ચીજ તેના મુળ ધણીને આપવા કહોની (૧) તો મન એ પરવા થઈ બેસશે. હમણાં સારાં કામ કરવા માટે આપણને આગસાઈ લાગે છે. એમજ કહોની કે ઔપચ કરતાંએ ભારે ઝેર લાગે છે. તેમ વળી કાંઈએ નસીયતના બે શબ્દો કહ્યા તો બસ થઈ ચુક્યું. જાણે તે શત્રુજ એનો થઈ ગયો. પણ હમણાં સારાજ શબ્દો પાછલથી મધ જેવા લાગે છે એ તમારે ભુલવું નહોતું જોઈએ. જેઓ આપણને ચલાવે છે તેઓજ શીખાંમણુ આપે છે. દુનીયામાં ખુશામતીઆ અને મોં પર વડાઈ મારનારા અસંખ્ય છે, પરંતુ શીખાંમણુ આપનારા ધણાજ થોડા છે. જગતમાં અસત્ય રીતે વર્તવાતું જોટલું સરળ છે, તેટલુંજ સરળ સત્ય માર્ગમાં નથી. કેમકે ધણું કરીને સત્ય દુસ્મન ઉભા કરે છે. વળી સત્યમાં કકાસ છે, અને તે ખરીદવું પણ મોંઘુ પડે છે. જ્યારે અસત્ય મિત્રા મેળવે છે. તે મીઠાસ આપી શકે છે, અને ખરીદવામાં સસ્તુએ છે. પરંતુ શું આ ખરું છે? દેખાવમાં ખરું છે, નહિતર ખરી રીતે જોતાં સત્યમાં કડવાસ છે ખરો! પણ સત્ય કુદ્રતી કાંઈ કડવું નથી કવિનાઇમાં કડવાસ છે. મગર તે કડવું તો નથીજ. કાણ કહે છે કે કવીનાઇન કડવું છે? જો કડવું હોય તો પૈસા ખર્ચી તે શા માટે તમે ખરીદો છો? કવીનાઇન તમને મીઠું લાગે છે તોજ તમે તેનાં કડવાસ ને ન લેખતાં ખરીદો છો. એજ રીતે સત્યમાં પણ કડવાસ સમાએલું છે; પરંતુ સત્ય જાતે કડવું તો નથીજ. અને તેથીજ

લામની દૃષ્ટિએ સત્યજી ઉત્તમ પગલું લેખવામાં આવે છે. કાંકે "There is no religiyn more heige rthan tell the truth." સત્યાનાસ્તિ પરોધર્મ.

Shine on, O star ! It is ordained
Vanquisbed thou shalt never be
But to the and of time shalt stand,
Aou even through eterminity. !

યાને—

સત્યના તારલા વાહલા પ્રકાશી રહે ત્રિભુવને,
નહિ અદ્રશ્ય તું થાતો, કદાપિ કૃષ્ણ વાદળે !
ધવલ મહીમા તારો, શાંતીને સૌખ્યા દાયક,
અવિચળ સદા રહેજો, યાવચંદ્ર દિવા કરૌ.

પ્યારમાં પ્યાર આપણને કંઈ ચીજ છે ? એ આપણો પાંચમો પક્ષ ! તમે વાંચકોને શી ચીજ પ્યારી છે ? એનો જવાબ નેના વિચાર ! પરંતુ વાહલી ચીજ શું છે તે આપણે સમજી શકતાં નથી. એક ચીજ આપણને સૌથી જોતાં વાર ગમી જાય છે; પરંતુ પાછળથી તેજ વાહલી ચીજ પ્રતિ આપણો અલાવ થાય છે. ત્યારે તેના પર તે કંઈ પ્યાર કરેલો ન હોતો ગણાય. દુનીયામાં કાંઈ કરેડો ચીજો હસ્તિ ભોગવે છે. એમાંથી કંઈને ચાહવી એ આપણે સમજી શકતાં નથી કોઈક માતપિતાને તો કોઈક દોલતને ચાહ છે. પરંતુ વળતના વહેવા સાથે આ દરેક પ્રતિનો પ્યાર નરમ પડી જાય છે. પણ ત્યારે પ્યાર શું છે ? પ્યારી ચીજ તે આપણો પ્રાણ છે. બધી વસ્તુ ગુમ થઈ જાય તો પરવા નહિ; પરંતુ પ્રાણ જો ગયો તો—અસ થઈ ચુક્યું. જીંદગી બસ ખતમ થઈ ગયેલીજ સમજવી. કોઈપણ એવો આદમી ન હશે કે જેનો પોતાના જીવ ઉપર પ્યાર ન હોય ?

ધર્મીએ પોતાનો ધર્મ અને પાપીએ તેઓનાં દુકર્મોનું
પ્યારાં હોય છે. તેમ વળી લોભીને પોતાનો માલ અને ધન
પ્યારાં છે. અને સાધુ સંન્યાસીએ એકાંતવાસ વાંદલાં છે.
રાજાને તેનું રાજ, અને પતિવ્રતા સ્ત્રીએ તેમની આખર
વાડલી હોય છે; જ્યારે લકતને તેનું મહિતમજન પ્યારું
છે. આ રિતે જેનું મન તેનું વિચાર અને વિચાર તેનું માણસ
બને છે. કપીરજી જુદાં જુદાં શુભોત્તુ વર્ણન કરતાં અરામરજ
લખે છે કે—

કામ, ક્રોધી, લાલચી—ઇનસે ભક્તિ ન હોય;
લકિત કરે કોઇ સુરવા—જે જાત વરત કુલ ખોય.
પંડીત ઓર મસાલચી—દોનો સુંજે નાંદિ;
ઓરનકો કરે ચાંદના—આપ અધેરા માંદી.
નીર્પક્ષકો ભક્તિ હય—તીર્થોદીકો જ્ઞાન;
નીર્દ્રન્દીકો મુક્તિ હય—નિર્લોભી નીર્જાન.

પ્યારના પરિણામો શી હોઇ શકે ? એ આપણા છોકરા
પ્રશ્ન છે. કોઈપણ ચીજનો શુભ અનુભવના વગર એકદમ તેના
ઉપર પ્યાર નહોતો કરી દેવો જોઈએ. પ્યાર સુખી પણ કરે
છે અને દુઃખી પણ કરે છે. અપવાદ તરીકે એવી રીતના
પ્યારના માહાત્મ્યનો પરણતાં શુભાન લાભગંધોમાં બનતાં
વારંવાર જોવામાં આવે છે. એક સ્ત્રી, એક પુરુષને પોતાની
હંદગીમાં સહથી પહેલવી જ મળે, અને પછી તે તેને આદય
છે આમ વિચારી લગ્ન કરી દે છે. લગ્ન પછીના બેચાર
મહિના પછીજ તેઓનો સારવો પ્યાર ખરફ મિસાલ દરોગાર
યજ્ઞ જાય છે અને તેઓ વચ્ચે જંગ જાગે છે. જેથી ઘણાને
છુટા છેડાનો આશરો થોડવો પડ્યો છે. એક બીજાની પુરતી
પસંદગી પાંખોને લગ્ન કરવા છતાં માતી બેદર વચ્ચે કેમ
ઝગડા ચાલતા હશે એ વાત સમજવા જેવી છે. આપણા સંજોગ

ગમાં આવતાં ધણાંક ભાષ્યધોમાંના કોષક પ્રતિ ધિક્કાર તો કોષક પ્રતિ પ્યાર ઉભરી આવે છે જેનું કારણ આ છે કે, આગલા કોષ જન્મમાં તેવાં મનુષ્યો આપણા સ્નેહી, મિત્ર કે શત્રુ હતાં. હવે એક જન્મમાં આવી ગએલો એક સ્નેહી પુરૂષ અને એક સ્નેહી સ્ત્રી એક ખીજના સમાગમમાં જો આવે તો અંદરનો Spirit તુરત તેમને ઝોળખે છે, અને તેથી તે અંજણી વ્યક્તિ ઉપર એકદમ પ્યાર ઉભાઈ આવે છે. એજ રીતે આગલા જન્મોના શતરઝો પણ આ જન્મે મળતા એક ખીજાં સામે શરકાશરકી કરે છે. અને તેઓ એક ખીજા તરફ તિરસ્કાર બતાવે છે. પ્યારની બાબદમાં સ્ત્રી પુરૂષ ભેગાં મળતાં પ્રથમ બારીમાં તેઓ બંને એમજ સમજે છે કે તેઓ એક ખીજાને છગરથી-નહિ છુટી શકે એવા પ્રેમથી ચાહય છે. આ પહેલ્લી નજરના પ્યારથી તેઓ પછી એકત્ર થાય છે. પરંતુ પછીથી આ પ્રેમ એકાએક ઠંડો થઈ જતાં જોઈ તેઓ બંને અજાણ થઈ જાય છે. એટલા માટે પહેલ્લી નજરના પ્યારને 'પવિત્ર પ્યાર' સમજવા ભુલ નહિ કરશો. એક અપવાદ તમને કહ્યું. થોડા વખતની વાત ઉપર એક ફ્રેંચ છોકરીએ પોતાના આશકનું રીવોલ્વરથી ખુન કરીધું અને પછી પોતેખી રીવોલ્વર મારી મરી ગઈ, કાંકે, તે છોકરી એક છોકરાને ચાહતી હતી, મગર છોકરો તેણીને ચાહવા બદલ કોષ ખીજને ચાહતો હતો. પરંતુ એ છોકરી જો કોષ કાયદાની બાબત જાણતે તો પછી તે તેને એક લાઈના પ્યારથી ચાહી જીવતી રહી શકતે. પ્યારમાં નિષ્ક્રુજ જવાથી આપઘાત કરવાના હુનરો દાખલાઓ સંખ્યાબંધ વર્તમાનપત્રોમાં આવે છે. ત્યારે તમેજ કહો કે પ્યાર સુખી કરે છે ખરો કે ? પ્યારથી આદમી પાપી ખી બને છે અને સારી પણ બને છે. પ્યારથી માણસો ધણીવાર હેવાન બને છે, અને તેમાંજ પોતાનો પ્રિય જન પણ

ખોહી દે છે. પ્યાર ધણીવાર બેવકા થઇ જાય છે. પ્યારથીજ માણસ દુનીઆમાં ટકી શકે એવું નથી. ધણીવેળા અતિશય પ્યારથી દિવાનાપણું પણ લાગે છે. હદમાં જો પ્યાર હોય તો તેનાં પરિણામ સારાં આવે છે. પ્યાર વગર દુનીઆ નથી. ખુદ હાશ્વર પ્યાર રૂપ છે. God is Love and Love is God.

Perfect Love casteth out fear.
 Perfect Love is Perfect patience.
 Perfect Love is perfect Trust.
 Perfect Love is perfect Power.
 Perfect Love is perfect Wisdom
 Perfect Love is perfect Peace,"

પ્રેમ એ આત્માને અને પરમાત્માને જોડનારી કડી છે. કેમકે પ્રેમ એ ઇશ્વરનું મધ્યબિદુ છે. જગતમાં પ્રત્યેક એક બીજના રત્નેહમાં વસવાનું છે; છતાંએ આપણે પ્રેમના મુળમાંજ કુહાડાના ધા કચે તો કેવું ખેદજનક ? પ્રેમ વિષે ખ્યાલ કરતાં સમજાય છે કે જો જગતમાંથી પ્રેમજ નાબુદ થઇ જાય, તો જરૂરજ જગત નાસ થાય; સમુદ્ર સુકાઇ જાય, ને તેથી જેટલું અહિત થાય તે કરતાં વધારે તુકશાંન મનુષ્યમાંથી પ્રેમ ઓછો થાય તો છે. જગત પ્રેમને લીધે ટકી રહી છે. અને પ્રેમ વિના માણસ જીવી શકે નહિ. પરંતુ એ પ્રેમ શુદ્ધ હોવો જોઇએ. જુદી જુદી વ્યક્તિઓ પ્રતિ મહોખત કેટલી હોવી જોઇએ. તેનું એક કોષ્ટક નીચે મુજબ મળી આવે છે:—

૧—એ દોસ્તો વચ્ચે ૨૦ ગણી મહોખત હોય છે.

૨—એ ભાગ્યાઓ વચ્ચે ૩૦ ગણી મહોખત હોય છે.

૩—એ પાડોશીઓ વચ્ચે ૪૦ ગણી

" "

૪—ધણીધણીઆની વચ્ચે ૫૦ ગણી	"	"
૫—એ નિશાલીઆઓ વચ્ચે ૬૦ ગણી	"	"
૬—ગુરુ ચેલા વચ્ચે ૭૦ ગણી	"	"
૭—સસરા જમાઈની વચ્ચે ૮૦ ગણી	"	"
૮—એ ભાઈઓની વચ્ચે ૯૦ ગણી	"	"
૯—આપ દિકરા વચ્ચે ૧૦૦ ગણી	"	"
૧૦—એ દેશોની વચ્ચે ૧૦૦૦ ગણી	"	"
૧૧—ધારા જરથોસ્તી મઝહબ પ્રતિ ૧૦૦૦૦ ગણી મહો-		
બત ગણવામાં આવી છે.		

જગતમાં ખાલી શું અને ભરેલું શું? એ પત્ર સાતમે છે. ઘણે ભાગે એના ઉત્તર એમ આપી શકાય કે જેની પાસે મુખનાં સાંધનો છે તે ભરેલો છે, અને જેની પાસે કંઈજ નથી—સગાં સંબંધી પણ નથી તેઓ ખાલી છે. પણ ના—એમ નથી. જે મનુષ્ય અંધમી છે, અસંતોષી છે, અને જેનામાં અંદાજ છે તે માણસ અવશ્ય ખાલી છે. જે માણસ ક્રોધી અને અદેખો છે તે ખાલી છે. ખીજાં નહિ. દુર્વાસા મુનીએ અંબરિષ રાજા ઉપર ગુસ્સે થઈ તેને મારી નાંખ્યા પછીક વિચાર કર્યો, પરંતુ પરિણામમાં અંતે દુર્વાસાનેજ ખમતું પડ્યું હતું. અંબરિષરાજા વિષ્ણુના મોટા ભક્ત હતા. તેવણ એકાદશીનું વ્રત કરતા હતા એટલામાં એક વખત દુર્વાસા મુનિ ખારસને દહાડે સવારમાં તેને ત્યાં આવી અદ્યા, દુર્વાસા મુનિ નહિ ઉપર રનાંન કરવા બેઠા. ઘણો વખત રનાંન સંધ્યા કીધા એટલે ખારસને દહાડે એકાદશીના (પારણ) ભોજન કરવાનો વખત પુરો થયો. તે વખત પુરો થતાં પહેલાં પાંચ ન કરે તો એકાદશીનું વ્રત ભંગ થાય; તેટલા માટે અંબરિષ રાજાએ દુર્વાસા મુનીને જમાડવા પ્રથમ ભોજન નહિ કરતાં માત્ર તુલશીનું પાંદડું ખાધું અને આયમની બગી પાણી પીધું. પણ

એટલામાં દુર્વાસા મુનિ સ્નાન કરીને આવ્યા અને અંબરિષે તુલશી પત્રથી પણ તેનાં પહેલાં ભોજન કર્યું તેટલા માટે ક્રોધે ભરાયા અને અંબરિષ રાજાને બાળી નાખવા સારું અગ્ની પણ કરી દીધો. એમ છતાં અંબરિષ રાજા તો હાથ પગ જોડી છાનામાના હલા રહી ગયા. એટલામાં વિષ્ણુજીનું શુદ્ધશન એક આવ્યું અને તેણે એ અગ્નિને ભસ્મ કરી નાખ્યા. એક પાછું ફરતાં દુર્વાસાને લાગ્યું કેમે કરી એ નિકળે નહિ. અતે અંબરિષ રાજાએજ વિષ્ણુ અને મહાદેવના કાલાવાલા કરવાથી દુર્વાસા મુની બચી શક્યા. પાછળથી દુર્વાસાને બહુ પરતાવો લાગ્યો અને તેણે અંબરિષ રાજાની માફી આહી. ખરેખર ! જ્યારે માણસ મગરરી કરવાનું યાને મોહટાઇ દેખાડવાનું મુકી દેવ ત્યારેજ મનુષ્ય “ભરેલો” ગણાય છે. કપીરજી એક રથને કહે છે કે અગર ઇશ્વર તને તાજને તખ્ત આપી રાજાખી કરે તોખી તું તારા દિલમાં જરાએ ગરરી કીંવા ‘હુંપણું’ કરતો ના. જો તું નમનતાઇ રાખશે તો ખુદ તને પોતાનો કરી લેશે. કાં કે જ્યાં પોતાનો વિચાર નથી, ત્યાં પ્રભુનું સ્થાન છે. અભીમાની ધરમાં ઇશ્વર નથી. અન્ન પાણી સમાન દાન, દાદશી સમાન તિથી, પ્રાપત્રી સમાન ખીજો કોઇ મંત્ર, માતા સમાન ખીજો દેવતા અને નમનતાઇ જેવું ધારદાર શસ્ત્રે ખીજું છેજ નહિ. રહેજ નમનતાઇમાં વાંધો પડવાથી ટેક અને મગરરીને લીધે ટેલસ જેવા મહા પુરુષ ઉપર દુઃખના ઝાડ પુછી પુછીને પડ્યાં હતાં. જેસલર ગર્વનરે પુછી શહેરના બજારમાં એક લાકડી ઉપર ટોપી મુકી તેને નીચાં વળીને સલામ કરવાનો લોકોને હુકમ કર્યો હતો. જેઓ તે ટોપી આગળ નીચાં પડ્યાં તેઓ તો વિધનમાંથી છુટયા, પણ ટેલસ તો ખુદની ખુદાવંદીને પણ તુચ્છકારીને જરા નીચો પડવામાં પણ મોહતાઇ

ખોલી દેવાનાં અમર્યા ખોટાં અભીમાનથી દુઃખોના ખોન ખમવા પામ્યો હતો.

મર જાવેગા મુરખા, કયું ન જાગે ભગવાન ?
જુડી માયા જગતકી, મત કરના અભીમાન.
મત કરના અભીમાન, બેદ શાસ્ત્ર યું કહેવે,
તજ મમતા ભજ રામ, નામસોં અમ્મર રહેવે.
કહે દીન દરવેશ, ફેર અવસર કળ પાવે ?
ભજયા નહિ ભગવાન, અરે મુખ મર જાવે.

દુનીઆમાં અમ્મર કાણ છે એ આપણો નવમો સવાલ છે. અમર્ગ મરે નહિ એવી ચીજ ખોલવા જતાં ઘણી નિકળશે. સૌથી પહેલ્લા અમર્ગ હસ્તી તે પ્રભુની છે. હજારો બલકે લાખો વર્ષોના તે છે, અને હજી પછી પણ રહેશેજ. તેજ રીતે આપણા ભલાં કામ પણ અમર્ગ રહે છે. આપણા મૃત્યુ પછી આપણું જ્ઞાન અને હસ્તિ નાશ પામશે પણ જે રીતે એક પુષ્પની કળી પોતે કરમાવા અગાઉ પોતાનો સુગંધ આપણને આપી જાય છે, તેજ રીતે આપણાખી એવાં કામો હોવાં જોઈએ કે જેથી મૃત્યુ પછી આપણું નામ દુનીઆના લોક વહાલથી યાદ કરે.

જૈસી કરણી આપકી, તૈસા હી ફળ લે;
કુંડે કરમ કમાય કે, સાંઈયા દોષ ન દે.
રામ જરૂએ બેઠકે, સત્તકા મુજરા લેત,
જનકી જેસી ચાકરી, તીનકો તૈસા દેત;
સાહેબ કે દરબારમેં સાચો કા સીરપાવ,
જુહા તમાચા ખાયગા, કયા રંકે કયા રાવ.

દસમો સવાલ આ છે કે, જગતમાં સસ્તુ શું છે ? સસ્તુ શું છે તે તમો જાણો છો ? તો સમજો—પાપ મીઠું ખરૂં, પણ ઘણું સસ્તું મળે છે. શિકારીઓ એક મંછીને પકડવા

મમરા કે જાળ નાખી પાંથરે છે. મંછી તે જાળ જોતું નથી અને ચોખા ખાવાને સાંર હંમેશની જાળમાં ઝડ પકડાઈ જાય છે. એજ રીતે પાપીઓનોખી ફેજ સમજવો. લાલચ, સાકરના પડ પર ચઢાવેલી ઝેરની ગોળી છે, જે મોંમાં મુકતાં મીઠી લાગે છે ખરી પણ ગળે ઉતરવા કેડે જીવનનો ધાત આણે છે. લાલચ સુગંધી આપનારા દુલોના બાગમાં છુપાએલા એક ઝેરી અઝદાહની માફક છે; જે માણસને સુગંધની લથેટમાં લઇ તેનાં જીવનનો ધાત આણે છે. લાલચ એક બહોલા દર્યામાં છુપાયેલા ખડકની મિસાલ છે? જે તેની ઉપરની લિલોત્રીને લીધે ઘણો સુંદર દેખાય છે, અને સ્ટીમરમાં બેઠેલા મુસાફરને તેના ભણી આવવા લલચાવે છે. મગર સ્ટીમરમાં બેઠેલાં મુસાફરો ત્યાં જઈ પુગતાંજ તેનાં ટુકડે ટુકડા ખડક સાથ અડાવાથી થાય છે. દુનીઆમાં લાલચ માણસને અનેક રીતે લલચાવે છે. આપણને તે કોઇક વાર કંઈ મેળવવાની ઉમેદ આપીને કાંવા કંઈ ખોહવાની ધાસ્તી દેખાડીને લલચાવે છે જેઓ તેને તાબે થતાં નથી અને દહ મને તેનાં સાંમે બાળાત્કારથી લડે છે તેઓ સુખી થાય છે,

હવે અગીઆરમો પશ્ત પાને હેલો સવાલ લખએ. દુનીઆમાં ભણું શું છે? ભણું તેજ છે કે જેમાં સારા કામો, વિચારો અને વચનો સમાઈ જાય છે. કોઇક ભિક્ષુકને દન આપવું, ગુણવાનનું હેશાંન ગાવું, ધર્મનું કર્મનું પાળવું, ખુદરતની પીછાંણુ આપણા આત્મા સાથ કરાવવી, દોસ્તો પર શીદાગીરી રાખવી, શત્રુઓને માન આપવું, આ બધાં કામો લલાઈના છે. એક ભલી મહોરદાર, ભલાં માયાપ, અને ભલાં રતેહી અવશ્ય લલામાં ગણાય છે. કોઇની પણ વિરૂધ્ધ વર્તન કરશે નહિ તમો જેવું તમારા ચોતા માટે ભણુ ચાહો.

તેજ રીતનું તમારા ખીજાં માનવ ખંધુનું આણે નિત્ય સાદુ
નજરથી સમાન્તર દરેકને જોવું, અને સંકટ સમયે સતોષ
રાખવો એ કામ બધાં મદ્દિ તો ખીજું શું ? હંમેશાં જાણતાં
હોઈએ છતાં થોડું બોલવું એ આપના લાભનું છે. ખુદાએ
જે સ્થિતિમાં આપણને જન્મ આપ્યો છે, તે ઉપરજ સંતોષ
માની તમે પર પડતા મુખ દુઃખ સહેલી લેતાં શીખવું જોઈએ
તોજ તમે પોતે અને તમારાં કામ લક્ષ્યામાં દુનીઆની દૃષ્ટિએ
આપો આપ જણાશે તો પછી તમે માનશે કે દુઃખથી તમા-
મારાંકોવત ને શુદ્ધતા આવે છે. મુશ્વરનીજ તરફદારી કરવાથી
તેનાંજ કર્મનિને માન આપવાથી આપણે મુખી થઈ શકીએ
છીએ અને બ્યારે આપણે મૃત્યુની અવનિમાં જઈશું, ત્યારે
મોટાં તપ્ત પર ધવસ્ત બેસી ફેરેસ્તાઓની દરબારમાંજ તે આપ-
ણને એવું કહી પોતાનો હાથ આપશે કે “ઓ મારા બક્ષા
અને વધાર સેવક ! દુનીઆની બદીની ખાહી વિતાવી તું ભલે
અમારે આંગણે પધાર્યો ! માટે હવે ચાલ, અને તું અહિંજ
ખુશીથી આરામ લે ’

“Greatly begin ! thou, thou have time;
But for a line, be that sublime—
Not failure, but low aim is crime

પ્રકરણ ચૌદમું.

અમ્મર સુખ—ચકીત અને આશા.

And look-a thousand Blossoms with the
day,

Woke-and thousand scattered in to
 clay;
 And this first summer month that brings the Rose;
 Shall take Jamshed and Kaikobad away
 John Logan.

હુઃખતું ઔષધ શું ? ફક્ત યકીન અને આશા છે. યકીન અને આશાને નિકટનો સંબંધ છે. યકિનમાંથી આશા પુટે છે, અને જીંદગીમાં આશા એ જીંદગી પોતે છે. કિંવા જીંદગી એજ આશા છે.—તે જીંદગીનું લંગર છે—ના એટલુંજ નહિ પણ સાહસીક કામો ઉઠાવી લેવા માટે તેમજ દેશહિતકારિક કાર્યો કરવા સારું જે હિંમત (energy) ની જરૂર છે તેનું મુળ સ્થાન અને ઝરો કેવળ યકીન જ છે. યકીન વિના આશા પ્રાપ્ત થઈજ કેમ શકે ? આશા વિના હુઃખદર્દો મટે કેમ ? અને હિંમત શી રીતે આવી શકે ? આજે આપણે ધણીવાર જોઈએ છીએ કે કોઈક મનુષ્ય કોઈ સાહસીક કામ આરંભે છે, તો શરૂઆતમાં ઠીક ઉમંગ બતાવે છે, પણ પાછલથી ઠંડાગાર થઈ જાય છે. તો શું એ માટે આપણને યકીન, આશા અને હિંમતની જરૂર નથી ? ધણીક વેળા વળી આંમ પણ બતવા પામ્યું છે કે ઉલટ હોય છતાંએ કાર્ય પાર પડી શકતું નથી. અને તેથી આપણને નિરાશીનેા ઝટકો ઝમ્મત રીતે લાગે છે. આવા પ્રસંગે આશા ઉપરાંત હિંમત જો હોય તો તે નિષ્ફળતાથી ડરી જતો નથી પરંતુ નવિન લોહી, નવિન સાહસ અને નવિન આશાને તે જન્મ આપેજ જાય છે. હાથ પગ ભેડી બેસી રહેવા કરતાં આશામાં જીંદગી વહેતી રહે એ અધિક સારું છે. મહાન

મનુષ્યો આમજ ત્રેષ્ઠ પંકતિએ ચઢ્યા છે. જે તેમનામાં આશા જેવું કંઈ ન જ હોત તો આજે જે જે મહાભારત શોધો આ અંવનિમાં થાય છે તે ક્ષિત્તો થાતજ નહિ. જેમનામાં યજ્ઞીન નથી, તેના વિચારો નિત્ય ખરાબ રહે છે. અને તેવા કુ-વિચારોમાંથી વખતના વહેવા સાથે હુલ્લાઈ, એકલ પેટાપણું કુરતા અદિ અનેક શાખાઓ નિકળી કુકૃત્યો કરાવે છે. આજે દુનીઆમાં કુસંપ, લગાઈ ને કાપાકાપી જે ચાલુ થયા કરે છે. એ મોટે ભાગે અવિશ્વાસનેજ આભારી છે. જાણીતો લખનાર વોલ્ટરનાં અસરકારક પણ નાસ્તિક માર્ગ પર દોરવનારાં લખાણુ પછી લોકો એકઠા નાસ્તિક વિચારના થઈ જવાથી આખાં ક્રાન્સમાં લોહીની ધારા વહી ખુન રેણ ચાલી રહી હતી. આખો યુરોપ તે વેળા ક્રાન્સના હેવાન્યતથી ધ્રુજતો અને કાંપતો હતો એજ પ્રમાણે વળી પાહણાં માદર વતન ઇરાંનમાં પણ રુમદિસ અને ગોમેતીસ નામક જે શખ્સોએ જુદા જુદા વખત દરમ્યાંન ધણી ખાતાં ખરાબીઓ કરી હતી; જે દાખી દેવાને દારાં-એ-દારાં અને નૌશીરવાન અદિલે મોટા ભોગ આપ્યો હતો. આજેની આપણે જોઈશું તો એવાજ રંગદંગ પૃથ્વીના દરેક ભાગોમાં જણા જરાએ ટોટો થયો તો બસ સામાનો વિશ્વાસ ઉડી જાય છે. પરંતુ તેજ વેળા “આશા”ની આશા રાખવામાં આવે તો બધાને લાલ થાય. આશાઓ તો બધાંએ કરે છે; પણ તે કરવામાં મનુષ્યો મોટી ભુલ કરે છે. મોટી આશાઓ કરી કટપનાથીજ બાંધેલો હવાઈ કિલ્લો દુઃખના પવન સાથે અઠડાઈ પડે છે; જ્યારે જનસેવા અને કલ્યાણકારિક આશાઓથી ચણેલી ઇમારત હજારો જનનો સુધી જેવી ને તેવી ખડી રહે છે. આશા આપણી છંદગી ટેકવે છે. તે બળવાન છે અને તેની શક્તિ ઉમદા છે. “આશા”ના આંશન ઉપર આરામ

લેનાર મનુષ્ય પોતાનાં દુઃખનો દર્યાવ સહેલથી તરીને શાંતીના કિનારે આવી ઉતારે છે.

આશા જાણો અમ્મર છે, અખંડ ને અવિનાશ;
ખિછાને મરતો માનવી, પણ રાખે જીવ્યાની આશ.

દુઃખની લાગણી પ્રદર્શિત ક્યારે થાય છે? ત્યારેજ કે જ્યારે આપણામાંથી વિશ્વાસ જતો રહે છે. આપણામાંથી અધિરાધ જતી રહે છે, એટલે અવિશ્વાસી થઇ જઈ એ છીએ. આપણે જે જન્મમાં મેલાયાં છીએ; જે કંઈ ભગવાને આપ્યું છે તે ઉપર સંતોષ નહિ મેળવતાં આખી જગતજ સ્વાધીનમાં લેવા જતાં દુઃખ ન આવે તો શું આવી શકે? તમને એક દ્રષ્ટાંત કહું તે સાંભળોઃ આગલા વખતમાં એક રાજા હતો. કરોડોની તેને આવક છતાં એ હંમેશ પોતાની સુખી રમ્યતને જોઇ મનમાં બળીને ખાખ થતો—અદેખી બનતો. બીજાં રાજ્યની જરાએ ચઢતી ચતાં સાંભળી એનું કાળજી અગ્ની પેડે તપી જવું અને નિત્ય હાથ અકસોસ કરતો. રાજા એ બેચેન રહેતો. અને બીજા અમાર ઉમરાવો જ્યારે તેનું કારણ પુછતાં ત્યારે તે પોતાનું અંગત કારણ બેધડક જણાવી પણ દેતો. હવે કરવું કેમ? વજીરે રચી એક બાજી. તેણે સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પહેર્યા અને રાજાને લઇ બહારગામ નીકળી ગયો. રાજા આથી જીદાં જીદાં ગામના લોકોના સમાગમમાં આવ્યો. અને ગાંમડાંના લોકો કંગાળ અને નિર્ધન છતાં કેવાં સુખથી ફરતાં હતાં તેનો એને હવે અનુભવ મળતો ગયો. એક વેળા તેઓ એકાદ નાના ગામડાંમાં પ્રવેશ થયા. ત્યાંય ઝૂંપડામાં રહેતો હતો એક ખેડુત. સાથે તેની સ્ત્રીને છોકરાંએ હતાં. પરંતુ એ બધાંએ અતિસારના દુઃખથી પીડાતાં હતાં. એમ છતાંએ રાજાની સારી યરદાસ્ત તેઓએ કરી. રાજાએ ક્ષણિક પળમાં જોઇ લીધું કે આ કુટું-

મય કંગાળને દુઃખી અને સુખથી દૂર છે તેનું કારણ સમજી, સંતોષ અને ફરી યોગ પર પ્રગયાની નેમની આજ્ઞા દેવી જોઈએ. રાગને મુદ્દતને ચોક્કસ સવાલ પુછવા, જેના કિન્નરમાં તેણે કદમું “આહથી ! અને અર્ધાં આ દુઃખથી આજે લાંબો વખત ધર્મા પીણાઈએ છીએ. મને સંતાન સાત છે, અને મોઢરી વગર ગુન્નરોન કદમું બહુ મનંમ જેવું મન પડ્યું છે.” આ સમગ્ર રાગને જે ગીની તેને કાઢી આપી. પરંતુ બેઠુંને એવું કહી તે પાછી આપી કે “માફ કરોછ. તમારી આ ઉદાર અક્ષીય દુઃખાન સહીત ના પારું છું. મને જે હાર્દ આપ્યું છે; તેજ મને મોટા સંતોષ છે—અંતરજન મને પુરતું છે.” રાગના એ સાંભળી જાન ગતુના દાર ઉચક્યા. “અરે પણ મારી કને તો કરોટા દીપીયા છે ને હું મારા બીજાનું જોતી અદેખાઈ કરું છું; અને આ કિશુક બેઠું નીચું ને સુખથી હવન ગાએ છે ? ના આમ કદી ન હોતું જનશે. પણ તેજ ધડીએ રાગને પુરતો પચાતાપ ને અનુભવ થઈ ગયો તેઓ બાદ દરવારમાં ગયા રાગને પ્રધાનની ચતુરાઈ માટે મોટી બેટ આપી અને પછી પોતે પોતાની બાકીની છંદંગી પુરતાં સુખ સંતોષથી ગુન્નરવા લાગ્યો. માટે સમજે કે—

લોખ કરાવે પાપ કપટ પડાવે વેર,

લોખ કરે બદલાવ અંતે કરાવે દાર.

એક લખનારે મનુષ્યને સંતોષ વિગે ઉમદા બોધ આપ્યો છે. તે જણાવે છે કે “દુઃખના દર્શામાં ડોળા બચાડી દિલગીરીના દસ્તમાં આપણને નાંખીને આપણા ખુશાલ છગરાને નાખુશ કરી નાંખે (!) એવા ગએલા દિવસો ઉપર બળાપાની નજરથી જો લાઘવ્યંધો, તમે જોશો મા. મોતના દુતને શરણ મઠ તમે સમક્ષથી સદાના વિદાય થએલા દેવ દરતાંએ કુમળાં જવાનો અને રમકડાં જેવાં નાનાં બાળકોનો કવળતનો મમ

તમે હૃદયમાં જરાએ રાખશે નહિ. આફતોના મેઘથી પસાર થતાં દુઃખોના ઝાંપટાંઓને તાબેદારીથી નમતાં જે કડવા અનુભવો તમને મળ્યા હોય તે ઉપર વિચાર કરશે મા. નિર્જન અવસ્થામાં અલેત્યાં બાદ સુખ મેળવવાની આશા મનમાં રાખી આદ્યાં ગએલાં તમારા પ્રિય સ્નેહીઓની ગમખવાર યાદને જીવંતમાંથી બહાર કાઢી ખિન્ન થશે નહિ. દુઃખોતું ઔપદ શાંતી અને સખુરી છે. એ ઔપદ ગળામાં ઉતર્યા વિના મનુષ્યોને કંઈ ખીજે છુટકજ નથી. પસાર થઈ ગએલા વખતને જવા દ્યો, જ્યાં તે પડ્યો હોય ત્યાંજ તેને રહેવા દ્યો. એ બદલ પસાર થઈ ગએલા વખતની પુઠ પકડી આવતો ભવિષ્યકાળ અને કાળની પાછળ છુપાઈ રહેલા ઇશ્વરના નિર્માણ કરેલા કાયદાઓનો અભ્યાસ કરી સંસાર રૂપી અદાલતમાં ઇન્સાફના ન્યાયાધીશ સમક્ષ દુઃખરૂપી દંડત્યેને ઊભા કરો. અને તમારા દુન્યાઈ માર્ગના રસ્તાઓને તેમની ખીકથી મોકળા કરી પ્રકાશ પાંચરો, ઇશ્વરનો આ સદાનો ઉપદેશ છે કે: દુન્યાઈ સાગરમાં સંસાર રૂપી નાવમાં મુસાફરી કરતાં આફતોના ખડકમાં જન્મ પામતાં દુઃખ રૂપી મોજાંઓની સાંમે તકકર જીવવા માટે આવતા વખતને સંભાળથી નિહાળજો. સંસારી દુઃખમાં અને સુખમાં ખરું રહસ્ય શી છે એ શોધી કાઢી આવતા વખતની જીવંતી સંભાળજો. પરંતુ આ કેવળ જે સખુરી અખત્યાર કરશે તેનેજ પ્રાપ્ત થશે, પરમાત્માને પ્રેમ પામવા શ્રમ ખેડતાં નિષ્ફળ નિવડેલાં જીવડાંઓ તમે તમારી નિષ્ફળતાને સંભારશે નહિંજ. કેવળ એકજ વેળા તેને બોધ તરીકે સ્વીકારી લઈ વધુ ખડતળ મહેનતના માર્ગમાં રખડજો. તો ખચ્ચીતજ તમારી તે રખડપટ્ટી સુખના છેડામાં આવી અટકશે. આ ફાંતી અવનિની લાલચોના મીઠાં પણ પાછલથી

પણ શું ત્યારે આપણે આપણી મરજી પ્રમાણે કરી ન શકીએ ? આપણે જે કંઈ કરે છીએ તે આપણી મરજીનું છે કે યા કોઈ તેને તેમ કરવાની ફરજ પાડે છે ? જે ઇશ્વર ન હોય, અંતકરણ ન હોય, ઇચ્છા નેવું ન હોય તો નિતિની જવાબદારી અને નિતીને લગતો ભંગ નેવું કશુંએ ન હોય. જે આપણે ચાહીએ તે કરી શકીએ અને આપણે કોઈ અણુદીઠ હાથોમાં રમકડું નથી કે જેથી પોતાના ખ્યાલો પ્રમાણે આપણને ચલાવે. આપણી મરજી પોતે છુટ્ટાપણું ધરાવે છે અને તેનાં ઉપર જે કોઈનો હાથ હોય તો તે ફક્ત અંતકરણ છે. કોઈપણ ચીજમાં મન મકકમ રાખવું જોઈએ પ્રથમ જે મન સ્થિર હોય તો આસ્થા પોતાની મેળે આવશે. આપણામાંના ધણાંને ઇશ્વર ઉપર અસ્થા નથી. પરંતુ જાતિના દેવ દેહરાં ને પુજન કરવાનું ચેતક ધણાંને હશે અને એટલા માટે જો આપણું યકીન ઇશ્વરમાં દઢ હોય તો જરૂર આપણે તેના નિયમ મુજબ ચાલી શકીએ અને તેને આનંદમાં રાખવા તેની સેવા કરી શકીએ, આપણે સંઘર્ષ કહીએ છીએ કે, ઇશ્વર છે. પરંતુ એ માન્યતા મુજબ આપણે ચાલીએ છે ખરાં કે ? શું એ માટેનું આપણું યકીન નમળું અને ઠંડું નથી ? શું આપણે દહાડાઓ અને દહાડાઓ તુલીક તેનીજ હાજરી ભુલી જતાં નથી ? આપણે શું કોઈક વેળા એવી પતરાળ ન હોતી કરી કે આ જીદંગીની તમામ સારી વસ્તુઓ તે પરમ કુપાળ પરમેશ્વરની મહેરબાની કરતાં આપણીજ મહેનતનું પરિણામ છે ? આપણે શું આ જગત વિષે વિચીત્ર વિચારો ધરાવી તેની હસ્તીને ભુલી જઈ શકતાં નથી ?

નાની યા મોટી ચીજોમાં આપણે યકીન રાખીએ છીએ. જે ચીજ આપણે જોઈ નથી તે ઉપર આપણે વિશ્વાસ

રાખીએ છીએ. અને તે ઉપર વર્તન રાખીએ છીએ. હવે
ખીજી બાગુ જે ચીજ આપણે જોઈ છે તેની હસ્તિ સ્વાકારી છે;
તે ઉપર મનુષ્યનું ચક્રીન નથી. ના એટલુંજ નહિ પણ તેમાં સત્ય
શું છે તેની તપાસ કર્યા સિવાય તે માટે જુડી વાણીઓ
આપણે ઉચાર્યે છીએ. અપવાદ તરીકે આપણે ઇંગ્લાંડ દેશને
માનીએ છીએ. નકશા ઉપર આપણે તેના કૃતી જોઈ છે. તે
દેશ માટે તમોએ વાંચ્યું છે અને સમજ્યું છે. અને તે
દેશના વતનીઓ સાથ તમોએ વાતચીત પણ કરી છે. અને
તેથી તમોએ ઇંગ્લાંડ જોયું નથી છતાંય ખાત્રી થાય છે કે
જગતમાં ઇંગ્લાંડ જેવો દેશ છે. એજ રીતે કુદ્રતની દરેક સાચી
વાતો તમો કાં નહિ સ્વિકારતાં; ? ભુત ભમારા અને કહેવાતા
મહાત્માઓના પરિચયની લાંબી લાંબી વાતો કરનારા એકલા
ઈશ્વરનેજ બજે-તેનેજ રાજી રાખવાને પ્રયત્ન કરે તો શું
તેથી તમને લાભ ન થશે ? જોટલા પ્રમાણમાં આપણે ઈશ્વ-
રનો વિચાર કરીશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણું ચક્રીન પણ
મજબુત અને તેના માટે સ્થિર થતું જશે. જે આપણે તેને
આપણી નજરો આગળ જોવાનો ખ્યાલ કરશું તો ગોયા તેમ
કરવાની પછી આપણને ટેવ પડી જશે. પરંતુ તેમ આપણે
કરી નથી શકતાં. જે ચીજ સરતી છે તે તરફ લોકો વધુ
આકર્ષાય છે. અને આથી આપણા ધર્મ તરફ નિષ્કળતાની
દૃષ્ટીથી જોતાં આવ્યાં છીએ, અને એટલા માટે કોઈખી ચીજ
કબુલવા અગાઉ આપણું ચક્રીન મજબુત રાખવું જરૂરી છે.
એ માટે આપણે જોન લોગનના કીમતી શબ્દો સાથ મળતાં
થઈ ઈશ્વરને કહીશું કે—

Through each perplexing path of life,
Our wandering foot steps guide.
Give us each day our daily bread,

And raiment fit provide,
 Oh ! spread thy covering wings around,
 Till all our wanderings cease,
 And all our Father's loved abode,
 Our Souls arrive in peace.

યાને-ઓ ખુદા ! શ્રદ્ધાગીના પ્રત્યેક શુભચલ્ન ભર્યા માગમાં તું અમારાં રખડતાં પગલાંની રાહજરી કરજે. દરેકજનો ખોરાક અને કપડાં તું પુરાં પાડજે; જ્યાં તુલીક અમારો આત્મા શાંતીમાં તુંજ પ્રિય પિતાના ચરણે આવે અને અમારી આ શ્રદ્ધાગીની મુસાફરી ખતમ થાય ત્યાંસુધી તારાં રક્ષણનો હાથ અમારા ઉપર કાયમ રાખજે.

જાણીતો ચિતારો વોશીંગ્ટન ઓક્સટોનના દુઃખની વાત કદાચ તમે સમજી જાશો. એ ગિયારાનો એક વખત એવો આવી લાગ્યો કે તેને અને તેની સ્ત્રી બચ્ચાને રોડી પણ ખાવાની નહોતી મળી. તેની સઘળી આશા કચડાઈ ગઈ હતી, પરંતુ એકજ સ્ત્રીજ તેનાં હૃદયમાં હતી અને તે આકે, ઇશ્વર-પર તેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એક સમયે એ ભૂખથી તવળતાં બાળક માટે ચિંતાતુર હતો તેટલામાં કોઈએક ગૃહસ્થ આવ્યો અને પુછ્યું કે “ તમારી પાસે “ The angel uriel ” તું ચિત્ર છે કે ? ” એકાદ ખુણે પડેલું તે ચિત્ર વોશીંગ્ટને તેને દેખાડ્યું. ” આ ચિત્ર તમે ૬૦૦૦ રૂપીએ મને આપો ખરા કે ? ” પેલાએ પુછ્યું. વોશીંગ્ટને કહ્યું “ મેં તો એની અડધી જી રકમ ધારી ન હોતી. ” તુરતજ તે આવનારે તે ચિત્ર ખરીદી લીધું. પાછલથી વોશીંગ્ટને જણાયું કે પોતાનું ચિત્ર ખરીદી કરનાર કોઈજ નહિ પરંતુ માર્કવીસ આફ્ટરેન્ડ હતો. આ રીતે પ્રથમ જેઓ પોતાને મદદ કરે છે; તેઓને પણ ખુદા મદદ કરે છે. “ God helps those who

અહીં જેવું સુખ પ્રાપ્ત થશે તેવું કેડે તને ન મળશે, માટે અહીંજ થોભી જા" આમ કહી ભણાં મનુષ્યોને તે સમજાવે છે. ભોણાં મનુષ્યો ત્યાંજ પોતાનું સ્વર્ગ સમજે છે. પરંતુ એને તમો સ્વર્ગ માની ત્યાં તમારું સ્થાન બનાવશો નહિ. બહારથી સુખને મજા આપનારી તમામ ચીજોમાં મુખ્યમને ઘેલાપણું છે; જેનો અતુલ્ય તમને પાછલથીજ મળશે. આરંભમાં તો તેઓ પોતાની પાંખડી સાથે વળગાડી આપણને ચોદિસ ફેરવે છે; અને પછી એક દિવસે ખરાબીના ખડક સાથે આપણને અઠગાવી જાય છે. મનુષ્યને તે ચોખ્ખાથી ઘેરી લે છે; અને હવે તેમને પાતાળમાં ગરકાવ કરી નાંખવાની તક્યારી તેઓ કરે છે. અને તેજ સમયે પેલા ભાનભુલા માણસને લોભી વસ્તુનો ખ્યાલ આવે છે. દુરતજ તે ઉડે છે અને પોતાને નાશ કરનારી લોભી બાધથી દુર ભાગવા માડે છે. હવે મનુષ્યે કેમ માર્ગ લેવો? સમુદ્ર ! ચીંતાની જરૂર નથી. જુઓ, હવે પેલી ભણી શાંત માર્ગ છે. દુઃખીઓનો ત્યાં વસવાટ છે. પરંતુ એમ છતાં તેઓ સંતોષીને ખુશાલ છે. હા બધુઓ ! દુનીઆમાં બે વિભાગ છે. એક બાબુ લોભ્યા અને બીજી બાબુ સંતોષ્યાં મનુષ્યો વસે છે. અને એટલા માટે તમારે લોભી જગા પરથી એવાં ધીમાં કદમે સંતોષી જગા ઉપર આવી જવું જોઈએ કે જેથી લોભ્યણુ બાધ તમને મધુર વચન પર દોરવાવે નહિ. સંતોષી સ્થળ પ્રયમ અંધકાર જેવું તમને લાગશે, પરંતુ પછીથી જેમ જેમ તમારી આશાઓ જન્મ લેતી જશે, તેમ તેમ તે અંધકાર દુર થતો જઈ પ્રકાશના કિરણો તમારા ઉપર પડશે. વિદ્વાન માણ વાઘસરોય લોડ લીટને એક સ્થળે કહ્યું છે કે,—

"O youth ! begin not thy career too soon, and let one passion succeed in its due course another, so that every season

of life may have its appropriate pleasure and charm "

તમે જેની કાંઈ કાર્ય કરો તે શુભ આશાથી કરો. એક કામમાં નિરાશા મળી તો પછી તે કામ છોડી દેવું એમાં તમારી ભુલ છે. "Try again"ની કહેતીનુસાર એક કાર્ય હજાર વખત કરતાંમે સારમાંનું ન હોતું નોંધએ.

આશાનું ક્ષેત્ર મોટું રાખનારને ઘણે ભાગે નિષ્ફળતા ઓછી મળે છે. એક પ્રિય વસ્તુ મેળવવા સતત મહેનત કર્યા પછી તે ન મળે એટલે તે માણસને ખસી જવું ગમતું નથી. અને દુનીયામાં પર નિરશ્વર ને આપ નાંખે છે. અને આંતરે દુઃખીજ થાય છે. પરંતુ આશાને ફરી કાર્યમાં મુકનારને એ વિચારથી નવિનજ અનુભવ મળે છે. કાંકે પછી તેની એક આશા પાર ન પડી તો ખીજી, અને ખીજી નહિ તો ત્રીજી ! અને નહિતો પાંચમી કે પંદરમી વેળાખી પાર પડે છેજ. અને તેથી તેને પછી સંતુષ્ઠ થાય છે. માટે આશાનું ક્ષેત્ર જેટલું મોટું હોય તેટલું સારું. આજનો જે વિચાર આશામાં છે તે આવતી કાલે કાર્યના રૂપમાં બનશે. તો નિરાશીમાં શાંતિનો સ્પર્શ તમે કાં નહિ કરતાં ?

Traquility is a certain equality of mind which no condition of fortune can either exalt or depress nothing can make it less' for it is the state of human perfection...Instead of those Flashly pleasures, (which even at the best are both vain and hurtful to gether) we shall find ourselves possessed of our excellent Joy assured and a continual peace and repose of soul.

યાને—શાંતિ, એ મનની ચોક્કસ સરખાવણાંની હાલત (સમ-સ્થિતિ) છે કે જેને નસીબની કોઈપણ હાલત જેમ ઉંચ તેમ નિંચ પંક્તિએ લાવી શકિત નથી. કોઈપણ ચીજથી એમાં ઘટાડો થતો નથી; કારણ કે માણસાદ્ય સંપૂર્ણતાની એ હાલત છે...ક્ષણિક પળમાં નાશ થઈ જતાં સુખો (કે જે ગમે એવાં સારા લેખાતાં પણ દાલી અને હાંનીકારક હોય છે તેઓ) ને બદલે આપણે ટકાઉ ઉત્તમ ખુશાલી અને હંમેશની શાંતિ અને જીવનનો આરામ કીંવા આશાએશ ધરાવતાં માલમ પડીશું.

Faith એક એવો ઉત્તમ સદ્ગુણ છે કે જે સુરત ચક્ષુઓને ચળકાટ આપે છે. કેમકે Faith એટલે શ્રદ્ધા આપણા શરીર માહે રહેલા spirit સાથે ઘડો સંબંધ ધરાવે છે. અને એટલા માટે માનવની પહેલ્લી દ્રવ્ય શીલસુદ્ધ હરખટ^૧ સ્પેનસરના કહેવા મુજબ એવી હોવી જોઈએ કે "To know the unknowable." આજની વિદ્યા એવું માને છે કે આપણા શરીરને લગતી જીવનમુળ કીંવા જીવનશક્તિ એક ખીજી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે એવી શક્તિતું પરિણામ છે. આ જીવનમુળને "Protoplasm" કહેવામાં આવે છે, એટલે કે સ્થુળ દેહને લગતાં માંસ, હાડકાં, ચરબી, નસો, ભેળાં આદિ વસ્તુ માટે આ શબ્દ વાપરવામાં આવે છે. મૃત્યુ પછી આ "Protoplasm"નો નાશ થાય છે. પરંતુ આપણે મૃત્ય અગાઉ આ બધી વસ્તુઓને જીવતી મારી નાંખવી જોઈએ. લગવદ ગીતામાં જણાવે છે કે મનુષ્યે ખાકી ચીજોપર જાણે તે આંધળો હોય એવી રીતે જોવું જોઈએ. જાણે તે સાંભળતા ન હોય એવી રીતે અવાજને સાંભળવા જોઈએ અને પોતાના શરીરને જાણે તે લાંકડાંનો એક કકડો હોય એમ મણવું.

જોઈએ." મનના જુસ્સાથી આપણે આકર્ષાઈ જવું ન હોતું જોઈએ. જે મનુષ્ય સાંભળવાથી, જોવાથી લાગવાથી, કે સ્વાદ લેવાથી ખુશી તેમ દુઃખી થતો નથી તેજ માનવી પોતાની ઇંદ્રિયો અને મનના જુસ્સા ઉપર કાંતી શકે છે. અને ત્યારેજ તે ઇન્શાન મનુષ્ય પરથી મદાત્મા થઈ શકે છે. ત્યારેજ 'અવસ્તા' અને 'આધ્યાત્મ' માં જણાવ્યા મુજબ અદુરમજદની ખુશાલી પ્રાપ્ત થશે.

મહા મિતોઈ અદુર કા ઉર્વા જેમ મજદાઓ.

Enter thou into the joy of lord

ઉપરોક્ત ધર્મિક વચનોને જ્યારે આપણા પોતીકા કરીશું: એ રીતે જ્યારે અદુરમજદની ખુશાલી આપણા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શું ત્યારેજ આ દુન્યાની તમામ જાંગલોમાંથી આપણે મુક્ત થઈ કેવળ સંતોષમાં સુખ માનીશું જ્યાં મુધી આપણા હૃદયમાંથી ખરાબ દુશુરો રૂપી મલિનતા તથા જશે નહિ ત્યાં મુધી આપણા હૃદયમાં સંતોષ કદિ રચાતું કરશે નહિ. અને એટલા માટે, હે માનવ બંધુઓ.

કરજે એવું કામ ખુશી જ્યાં હોવો થશે;

હરનું ધરતાં નામ જગતમાં તેને જ ગણશે."

પ્રકરણ પંદર મું.

મહાન મનુષ્ય કેમ થવાય ?

Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime,
And departing, leave behind us
Foot prints, on the sands of time,
Foot prints, that perhaps another.

Sailing over life's solemn main,
A forlorn and ship wrecked brother
Seeing, shall take heart again.

Longfellow.

દુનીઆની તવારીખમાં જીવીએસ સીઝર, નેપોલ્યન બોર્ના પાટ, શેકસ્પીયરેર અથલા મીલ્ટન સરખા મહાશાની અને અસાધારણ બુદ્ધિના વીર મનુષ્યો ફક્ત આંગળી ઉપર ગણાય તેટલા થોડાજ છે. ધણાં વર્ગોના વહેવા પછીજ એ કીસમેકોષ વિર પુરૂષ દુનીઆના રક્ષણ સાંર નિકળી આવે છે. કોષ વીર્યા હુન્નરમાં અતિ ઝડપથી અને ઘણી નાનીવયમાં કુશળતા મેળવે છે. કોષ રાજદ્રવારી કાર્યોમાં; અને કોષ બીજાં મોટાં કામોમાં જોષએ તે કરતાં વધુ હુશીઆરી બતાવે છે. એવાં મહાન માણસોની સફમાં ગણવાને સર્વે કોષને જાણસા થાય છે. મુખ્યત્વે કરીને તો નમળાં અને છાંલકાં મનનાં માણસો તે વર્ગમાં બીરાજવાનું પસંદ કરે છે; કે જે વેળા તે જ્ઞાનીઓ, તેઓની ઉપર દયા ખાતા જણાએલા છે અને તેમની હસીમાં આવી પડે છે. કોષક મહાન વ્યક્તિને જોઈ તેની સાથ જોળખ કરી દેવાનો પવન આજે ખૂબ બધામાં પ્રસરી રહ્યો છે. પરંતુ એથી સામાંનું સ્વમાંન કેટલું ઓછું થઈ જાય છે એ બાબતતેઓ સમજતાં લાગતાં નથી.

જેમ કવિ, જન્મથીજ કવિ હોય છે, તેમ હુશ્યાર માણસો અને સ્ત્રીઓ જન્મથીજ કુદરતની બક્ષેશ લઈ જન્મ લે છે. મહાન આત્માઓ જગતમાં શી રીતે જન્મતા હશે તેનાં કારણો જો તમારે શોધવાં હોય તો છેક ત્રીજી અને ચોથી પહેડી સુધીના વંશપરંપરાની તવારીખ વાંચી તેમનાં બેભાનો અધ્યાસ કરવો જોઈએ. પરંતુ તેમ આપણે શોધી શકતાં નથી. કાંકે, આપણા પૂર્વજો કોણ હતા; તેથી આપણે બીન વાકેફ છીએ.

મહાન પુરુષો કંઈ આમ ગમે તેમ જન્મતા નથી; પરંતુ કુદ-
તાના ચોક્કસ કાયદાના આધારેજ તેઓ અવતરે છે. જે જે
ચંચળ બુદ્ધીના ચોક્કસ નરો પોતાની કાંગેલ્લપથી આ જગ-
તમાં પોતાનું નામ જીવતું રાખી ગયા છે કીંવા નામોશીથી
અમ્મર કરી ગયા છે તેઓ જ્યાં કુદતના કોઈ અચળ નીયમ
ઉપરજ હતા. સંધ્યાંત સાંર એકાદ જંગલી માણસનો દાખલો
લઈએ. ધારો કે તેઓ જનવરી ખવાસના, મનના કીંચિત ગેષે
ઉતરતા કુદાથી નીચળાં અને કુદતની પેદાએશની આરંભનીજ
હાલતના મનુષ્યો છે. પોતાનું આજીવિકા ચલાવવા તેઓ મંછી
ચારે છે અથવા તો તીરકામસંથી જંગલી ગ્રાણીઓનો શીકાર
કરે છે તો ચાલુ દેવથી તેઓ આ કામમાં મોટી હુશ્યારી બતા-
વશે. મહેનતની વહેંચણી અને તેવીજ બીજી સારી ચીજો,
અને અર્થ વિદ્યાની બારીકીઓ તેના મગજમાં ઉતરશે નહિ
એ બદલ સંરક્ષણ કેમ કરવું એ તેઓ જ્યાંજ સમજી શકે
છે. અને એ કામ સારી પેઠે કરી જાણે છે. તેનાં આગલા
પુર્વજો કરનાં આ કામોમાં તે ચપળાઈથી સારી બતાવે છે
તેનું કારણ એજ છે કે તેની મા તથા બાપનાં અને આગળા
પુર્વજોના ભેંજ તથા તંતુઓ તેઓમાં ઉતરી આવે છે. પોતાના
પુર્વજોથી ચાલતી આવેલી શીકારની તાલીમ તેનામાં પુરજો-
શથી ઉભરાઈ આવે છે. તેમનાં સાધારણ કામોમાં નજર શક્તિ
અને હાં ચાલાકી અને ભેંજ તંતુઓના કામોમાં તે જેટલું
સંપુર્ણ દેખાડી શકે છે; તે તેનાં પુર્વજોના ખ્યાલમાં પણ
ન હોતું જતાંએ તે કાર્યમાં તેમનો કોઈ કુળીન જવાન હુશ-
્યારી બતાવે છે તેનું ત્યારે કારણ શું હશે? તેનાં કારણો એ
છે. પહેલું તે આ કે, માબાપ તરફના તેનાં સંધળાં પુર્વજોનાં
આ કામ માટેનાં મનઝળ અને અંગબળ તેનામાં ઉતરે છે.
બીજું કારણ આ કે, બાહ્યાવસ્થા તે વુધ્ધાવસ્થા આવે ત્યાં

તુલીક એ કાર્યા તે અગ્ન્યો જાય છે. અને તેથી પૂર્વજો તરફથી વારસા તરીકે મળેલી આઈતી શક્તિ (Gift) ને વધારે પુષ્ટી ને ખીલવણી મળતી રહે છે. આ રીતે જંગલી પ્રજા પણ આ સાધારણ ચતુરાઈ અતાવે છે; એ આપણને આશ્ચર્યજનક છે.

જેમ સુધરેલા માનવીઓમાં સીઝર, શેકસ્પીઅર, જસ્ટીશ રાંનાડે, મરહુમ ગોખલે, હિંદના દાદા, સર શીરાજદાદા મહેતા મહાત્મા ગાંધીજી, ડૉ. એની ખીઝાંટ જેવા મહાન માણસો હોય છે; તેજ રીતે જંગલી પ્રજામાં એવો કે. ઇ. ગલવાન પુરુષ મહાનમાંજ લેખાવો જોઈએ કાંકે જંગલી પ્રજામાં તે અંગમળનો સેન્ડો કે શેકસ્પીઅર જેવોજ છે. પણ તે શા માટે ? એટલાજ માટે કે તેનામાં તેનાં આગળા યઈ ગએલા પુર્વજોની તમામ શક્તિ ઉતરી આવી છે. એ લોકો જાહેરમાં નથી પડતા તેનું કારણ એટલુંજ કે તે જંગલી કામેલ માણસ અને તેની ખીજ પ્રજાની શક્તિ સાંકડી હદમાંજ કામ કરે છે. તેઓમાં અકલ્પ, ચાતુરી, કુદાળતા, પ્રેરણા બુદ્ધી બધું છે, મગર ખાંભી એટલીજ કે તેઓ પોતાની અસલીઆતનો ત્યાગ કરતા નથી. ને તેથી તેઓ નવિન શરૂઆત, ને નવિન ફેરફાર પોતાનામાં કરી શકતા નથી.

હવે આપણે આપણી સુધરેલી પ્રજાના ચરિત્ર તપાસ્યે. તો તેમાં તરેહવાર કામ કરનારા, જુદા જુદા કાંટાંવાળા, બિન્ન બિન્ન પ્રકારમાં મન શક્તિ ને શરીર શક્તિથી સામાને હેરત કરનારા માણસો છે. આ દરેક માણસોએ પોતાની ચોકસ શોખની તે વસ્તુઓને ચાલુ ખીલવેલી હોય છે. મહાન માણસો કાંઈ એકદમ યઈ શકાતાં નથી. આ જન્મે કદાચ તમો આગળ વધવાના વિચાર કરો; તો આવતા જન્મે થોડેક દરજ્જે તમને તેવા સંભોગો મળે ખરા ! એ રીતે એ ચાર જન્મ પછી

તુલીક એ કાર્યા તે અમલ્યો જાય છે. અને તેથી પૂર્વજો તરફથી વારસા તરીકે મળેલી આપત્તી શક્તિ (Gāfi) ને વધારે પુષ્ટી ને ખીલવાણી મળતી રહે છે. આ રીતે જંગલી પ્રજા પણ આ સાધારણ ચતુરાઈ ખતાવે છે; એ આપણને આશ્ચર્યજનક છે.

જેમ સુધરેલા માનવીઓમાં સીઝર, શેકસ્પીઅર, જરડીશ રાંનાડે, મરહુમ ગોપલે, તિંદના દાદા, સર શ્રીરાજશાહ મહેતા મહાત્મા ગાંધીજી, ડૉ. એની ખીઝાંટ જેવા મહાન માણસો હોય છે; તેજ રીતે જંગલી પ્રજામાં એવો કે.ઈ ગલવાન પુરૂષ મહાનમાંજ લેખાવો નેહએ કાંકે જંગલી પ્રજામાં તે અંગમળનો સેન્ડો કે શેકસ્પીઅર જેવોજ છે. પણ તે શા માટે ? એટલાજ માટે કે તેનામાં તેનાં આગળા યઈ ગએલા પુર્વજોની તમામ શક્તિ ઉતરી આવી છે. એ લોકો જાણેમાં નથી પડતા તેનું કારણ એટલુંજ કે તે જંગલી કામેજ માણસ અને તેની ખીજ પ્રજાની શક્તિ સાંકડી હદમાંજ કામ કરે છે. તેઓમાં અકલ, આતુરી, કુશળતા, પ્રેરણા યુદ્ધી બધું છે, મગર ખાંખી એટલીજ કે તેઓ પોતાની અસલીઆતનો ન્યાગ કરતા નથી. ને તેથી તેઓ નવિન શરઆત, ને નવિન ફેરફાર પોતાનામાં કરી શકતા નથી.

હવે આપણે આપણી સુધરેલી પ્રજાના ચરિત્ર તપાસ્યે. તો તેમાં તરેહવાર કામ કરનારા, જુદા જુદા ક્ષાંટાંવાળા, બિન્ન બિન્ન પ્રકારમાં મન શક્તિ ને શરીર શક્તિથી સામાંતે હેરત કરનારા માણસો છે. આ દરેક માણસોએ પોતાની ચોકસ શોખની તે વસ્તુઓને ચાલુ ખીલવેલી હોય છે. મહાન માણસો કાંઈ એકદમ યઈ શકાતાં નથી. આ જન્મે કદાચ તમે આગળ વધવાના વિચાર કરો; તો આવતા જન્મે થોડેક દરજ્જે તમને તેવા સંભોગો મળે ખરા ! એ રીતે બે ચાર જન્મ પછી

એવાજ પ્રગટી કરણના વિચારોનું સામટું બળ ભેગું મળવાથી નવા જન્મે તમે આગળ દતાં તે કરતાં મોટાં માણસ તરીકે આવશે. જેટલા જેટલા મહાન માણસ થઈ ગયા છે; એ બધાંએ આગળ એક દિવસે એવાં મહાન બનવાના વિચાર કર્યા હતા જગ જાણીતો પહેલ્લો પુનાની શ્રીકૃષ્ણ વિદવાન પીથાગોરાસે વારંવાર જાહેરમાં કબુલ કાધુ હતુ કે, " પોતે આગળ ત્રણ ચાર જન્મ લઈ ચુક્યો હતો. અને અવતાર હજી મને પાદ છે. સક્રી પ્રથમ હું મરકપુરી નામક એક પહેલવાનનો ઇલાલીડીઝ નામક પુત્ર તરીકે જન્મ્યો હતો; અને " દ્રાજન વેર " નામની જાણીતી લડાઈમાં મેં લાગ લીધો હતો. બીજા અવતારમાં હું હરમીટપસ નામક કાઈ રાની પુરૂષને ત્યાં અવતરીઓ હતો. આદ્ય હું એક દયાળું માછીમારને ત્યાં જન્મ્યો હતો અને એ ત્રણ જન્મોમાં મેં માફ મનોબળ ભેગું કરીને પીથાગોરાસ તરીકે જન્મ્યો છું." પીથાગોરાસ તે વેળા એક શ્રીશ્વેતોજ ગોયા આમ્રશ પરથી ઉતરી આવ્યો છે; એમ લોકો માનતાં હતા. એજ પ્રમાણે જગતમાં ખગોળ શાસ્ત્રીની પહેલ કરનારા કોપરનીકસ, કેપ્લર અને ગેલીલીઓ પણ એક મહાન માણસ તરીકે પંકાઈ ગયેલા છે. પોતાના મોટા ભાગ પછી એ શોધ હસ્તિમાં આવી છે.

મહાન મનુષ્ય થવા તમારે શું કરવું જોઈએ ? મહાન માણસોના ચરિત્રો તમે વાંચ્યાં છે ? તો તમને જણાશે કે, તેઓએ છંદગી ભરના કપ્પે વેડીજ નામના મેળવી છે. તેઓએ એકદમ મહાન કાર્યો શરૂ કરી નથી દીધાં, પરંતુ ટક મેળવે પોતાથી બનતી સેવા દુનીઆને આપી છે. એક જી. એચ. નામક એક લેખક આથી વાજબી કહ્યું છે કે "મહાન કાર્ય કરવાની તક શોધતાં બેસી રહેશે નહિ. હામારું બધું એ જીવન તે પ્રસંગની રાહ જોવામાં વ્યતીત થઈ જશે, છતાંય તે ટક

નહોતી આવશે માટે ઇશ્વરની પ્રસન્નતા સંપાદન કરવાને અને મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરવાને માટે જે નાની નાની તકો મળી આવે તેનો પણ લાભ લઈ દેવો. જે તમો પ્રથમ નાનાં નાનાં કાર્યો મહા પરાક્રમથી કરશો તો પછી ભવિષ્યમાં મહાન કાર્યો મોટી મુશ્કેલીમાંથી પણ પાર ઉતારી શકશો. મહાન જનવા સાર્વજનિક ગુણો તમારે ખીલવવાના છે. પ્રાત્ય સ્થિતિમાં પ્રમાણિક પણે કર્તવ્યો બજાવવાં, અને સેવાનો સારો ઉપયોગ કરવો, ધર્મ વિશે પેડે અત્યારથીજ દુઃખ સહન કરવાની કોશીય રાખવી જોઈએ, તમને દુઃખી કરતી કોઈ વ્યક્તિના દોષ જોવાને બદલે ઉચ્ચ ગુણ શોધી કાઢવા; અને તે કેવળ લોકોની શાખાથી મેળવવાજ કરવું નહિ, પરંતુ ઇશ્વરની ફરજ હાથેજ કરવું એજ મહાન જીવન છે.”

ગાંધીજીના જણાવવા મુજબ જીવનના હંમેશા ત્રણ ભાગ છે: (૧) ઉચ્ચ. (૨) આંતર, અને (૩) બાહ્ય. ઉચ્ચ એટલે ઇશ્વર તરફ, આંતર એટલે આત્મા તરફ અને બાહ્ય એટલે દુનિયા તરફ. આ રીતે ત્રણ પ્રકારનું જીવન મનુષ્યે ગાળવાનું છે. એકાંતમાં ભક્તિમય જીવન, જાહેરમાં પવિત્ર જીવન અને સેવામાં પ્રવૃત્તિમય જીવન. આમાંનું એક નહિ, બીજું નહિ, કોઈપણ બે સાથે નહિ. પરંતુ ત્રણે જાતનાં જીવન એક સાથેજ ગાળવાં જોઈએ. અને એનું નામજ અરે-ખરું સંપૂર્ણ જીવન છે. અને ખસુસ યાદ રાખજો કે સેવાનો ખરો ચિતાર આવું સંપૂર્ણ જીવનજ આપી શકે છે. સેવાનું વ્રત બીજાં બેમાંથી પ્રગટે છે. તેનાં મુળ ભક્તિ અને પવિત્રતામાં રહેલાં છે, આથીજ આપણને સમજાય છે કે અનેકોની આંટલી બધી સેવા કેમ વ્યર્થ જાય છે? કારણ એજ કે પ્રથમનાં બે પ્રકારનાં જીવનરૂપી પાયોજ તેમાં હોતો નથી, અને હોય છે તો હુલોજ હોય છે એટલે તેમનાથી પછી મહાન શી

રીતે જતી શકાય ? વળી મહાન થવામાં અને મહાન કાર્યમાં સાંભાના ઉત્સાહને ઉ-નેજનની મોટી જરૂર છે. જીવનમાં સૌથી વધુ જરૂરની વસ્તુ ‘સહાયતા’ નથી પણ “પ્રોત્સાહન” છે, એક બળતાં ધરતી ઉંચી ખારીએ એક બાળક હતું. અંખાવાળા-ઓએ તેને બચાવવા એક નીકરણી ગોડવી ધર ઉપર ચઢ્યો, તે ક્ષમભગ ખારીએ ચઢ્યો; પણ ત્યાં ગરમી એટલી બધી હતી કે તેને ચક્રી આવાથી પાછું ફરવાનું મન થયું. એટલામાં નીચે ઉભા રહેલાં ટોળામાંથી એક જણે તહેને પ્રોત્સાહન આપવા ખુમો પાડી. તુરંતજ મોટો પ્રોત્સાહક અવાજ સંભળાયો. અને એક પળમાં મયમાં આવી પડેલાં બાળકને ભંયકર મૃત્યના પંજમાંથી પોતાના હાકમાં બચાવી લીધું, ઘણાંક મહાન મનુષ્યો મહાન કાર્ય અને પ્રાયસમાં મુંઝાઈ જઈ નિષ્ફળ થયા છે, તેમને જો એકજ પ્રોત્સાહક શબ્દ કહેવામાં આવ્યો હોત તો તેમને મુશ્કેલી વટાવવાની શક્તિ મળી હોત અને એ રીતે મહાન બનવાના માર્ગમાં આગળ વધે, કારણકે એલીઝ બેક હેરીશન કહે છે તેમ “જે સ્ત્રી પુરુષો નિંદા કરવાને બદલે પ્રોત્સાહન આપે છે; તેજ જગતને ઉન્નત પંથે દોરે છે”

જાહેર જીંદગીવાળા માણસોની એક નબળાઈ પ્રતિ ધ્યાન ખેંચવાની હું તમને ખાસ જરૂર જોઉં છું. જે મનુષ્યની ચેતન શક્તિ અને લાગણીનું જોર ધણાં ખીણેલાં હોય છે. તેની ઉપર નવા નવા ફેરફારોની અસર ધણી જાણી થાય છે. તેનાં તંતુઓની લાગણી શક્તિ એટલી બધી તિક્ષ્ણ હોય છે કે, ફેરફારોથી ચએલી મન ઉપરની અસર શરીરના ખીજ અવવયો અને મુખત્વે કરીને હૃદય ઉપર ભારે દબાવુ કરે છે. આથી તેનું હૃદય નિત્ય ધડક્યા કરે છે. અને તેમાં જ્ઞાન તંતુઓનું કામ અનિયમિત અને ધીમું ને કાંઈવાર ઉતાવળું થઈ જાય

છે અને તેથી લોહી વધારે પ્રસરી મનુષ્યને ઉશકેરી નાખી કાઠક સમયે ગંભીર પરીણામો નિપજાવે છે. એના સંબંધમાં તવારીખમાં નોંધાયેલા કેટલાક દાખલાઓ ધ્યાન આપવા જેવા છે. ગઢ સદીમાં ફ્રાન્સમાં એક મહાભારત રાજદ્રારી ઉચળ-પાઠલ થઇ હતી. તેમાં ફ્રેંચ પ્રજાએ પોતાના એકવારના પ્રિય રાજા સોલમાં લુઇ અને તેની બહી ધર્મ પત્નીને મારી નાખ્યાં, ત્યાર પછી આખા દેશમાં જે જેર વ્યવસ્થા, જે ખુતા-મરકી, અને રાજદ્રારી ઝનુન ચાલીર હાં હતાં, તેવો ખનાવ આગળ નહોતો બન્યો. દરમ્યાન તે મોટા મોટા રાજદ્રારી પુરૂષો બહાર પડ્યા તેઓમાં માર્કવીસ ઓફ મીરાબો નામક નામીયો રાજદ્રારી અંત્રપદ ધરાવતો હતો. તેની આખી જીંદગી ખનાવોથી ભર-પુર હતી. અને ઈ. સ. ૧૭૮૯ ના ઉપજા બળવા પછી પાર્લામેન્ટના એક સાધારણ મેમ્બરની પદવીથી વધીને તે રાજાનો સલાહકાર બન્યો હતો. પરંતુ તેની લાગણી ધણીજ ત્રીવ હતી. રાજમાં થયેલા ઓર્ચીતા મોટા ફેરફારો, અને તેનાં પોતાનાં મોટાં કામોની અસર તેના ઉપર એટલી બધી થઇ પડી કે પોતાના સ્વદેશના મોટા ઝઘડામાં બેથી વધારે વર્ષ લાગ લેવા જીવવા પામ્યો નહિ. એક પ્રસંગે એ સભામાં પોતાની એક નવિન યોજનાની હિમાયતમાં બહુ ઉશકેરાઇને અસરકારક લાપણ કરતો હતો; તેટલાંમાં જાણે તેના દિલમાં કાઈએ ખંજર ભોકી દીધું હોય તેમ બોલતાં બોલતાં અટકીજ પડ્યો અને પછી થોડાજ દિવસમાં મૃત્યુની શાંત નિંદ્રામાં એ સૂતો.

એવોજ એક ખીજો દ્રષ્ટાંત એક રાજ્યદ્રારી મહા પુરૂષનો છે. ત્રિષા હુન્નરમાં કુશળ ને જાહેરમાં તેણે મોટી ખ્યાતિ મેળવી હતી. પરંતુ એ બાપડોખી ઝટવારમાં બહુ તપી જતો. મોટા મોટા ડોક્ટરોએ એને સલાહ આપેલી કે તારે ઝટ ઉશકેરાઇ નહોતું જવું જોઇએ. પરંતુ ઉછળતી જુવાનીને આ જુધી

તેમ અમને શાંત ? યોગ વખતમાં જ્યારે અમેરિકામાં ચાલતો યુદ્ધાગ્રી ધર્મો ઇંગ્લાંડના રાજદ્રારીઓમાં જોસભેર ચર્ચાનું મુળ થઈ પડ્યો, ત્યારે આ યુવાન-ખીલતા જવાને તેખાખદની સાંમે એટલી તો છટકા પછી ઉશકેરી હાલતમાં લાપણ ટીકુ કે એકાએક તે રેજ ઉપર તુટી પડ્યો, અને માથે લોહી ચઢી જઈ તેનો પ્રાણ જતો રહ્યો.

કોઈક જાહેર વ્યક્તિને ખાલ્યાવસ્થાથીજ ઉશકેરણી ખમવાને માહવરો પડવાથી, એ ખાખદમાં તેમનું શરીર ખળવાન થઈ રહેલું હોય છે, કોઈક વેળા તેમની શરીરની શક્તિ ઉપરાંત ઉશકેરણી થાય છે ત્યારે તેઓનો પછી ખીલ્લો ભાગો પર પછી આંકેશ રહેતો નથી. એવા પુરોણું મગજ ઘણી વેળા પોચું થઈ પડવાથી બેભાના દુઃખના ભોગ થઈ પડે છે. કોઈક વાર શરીરના ચોક્કસ ભાગો જુલ્યા પડી જાય છે, ક્રીચીત લકવાથી સ્થંભ જની જાય છે. અને ઘણાં મદાન મનુષ્યો આવા રોગથી પીડાતા જણાએલા જાહેરમાં આવ્યા છે. ઇંગ્લાંડનો એક જાણીતો રાજ્યદ્રારી સાધારણ રિચિતિ પરથી મહા મહેનતે ઉચ્ચ રિચિતિ ઉપર આવ્યો હતો. એક દિવસે સભામાં તેને એક પત્ર ઉપર ચર્ચા કરવા જણાવ્યું. પરંતુ તેની ઝખાંન ગોચા ઉપડી જ નહિ. અને તેજ દિવસથી તેની બોલવાની છટા (Spirit) સદા માટેની જતી રહી. એટલા માટે જાહેરમાં પડવા આગમ્ય મનુષ્યે તેના શરીરને પ્રથમ ખૂચ કેળવવું જોઈએ. સૌથી પ્રથમ મન ઉપર કાણ અને પોતા ઉપર કાણ રાખતાં રાખવું જોઈએ. સહેજ ખાખદમાં ઉશકેરાઈ ન જતાં મગજને શાંત રાખવાની જરૂર છે મહાન માણસ થવાની કુચી પછી એજ છે. વળી જાહેરમાં પડવા આગમ્ય મનુષ્યે પોતાની પીઠ પહોલી રાખતાં શીખવું જોઈએ, જાહેર માણસ પર, પહેલી ટીકા થાય છે. આપણી ટીકા સાચી હોય કે જુલૂ તોએ તે

જાણતાંજ ન હોય એવી રીતે ફરવામાં મોટું ડહાપણ છે. ઉશકેરાય જઇ વિવાદ કરવા કરતાં શાંત રીતે આપણી વિવાદના મુદ્દા સામાને સમજાવવા જોઇએ. તેજ ચર્ચાને ટેકો મળે. બાકી ક્રોધના અવેશમાં આવી જઇ ચર્ચા કરવાથી આપણી ગમે એવી બાબતનું વજન ઘટી જાય છે; અને સત્યપણું બહાર નિકળતું નથી.

જાહેર જીંદગી ગુજારવા માટે સદગુણી જીંદગી, સાચું મન અને સાચાં દિલની જરૂર છે. સદગુણી અને નિર્મળ જીંદગી મનુષ્યોના કયા ગુણો પર આધાર રાખે છે એ જાણવાને પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષોને ઉત્કૃષ્ટ થાય એ સ્વભાવિક છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં ઘણાં માણસો એવાં અતુમાન ઉપર આવે છે કે ખરું જોડું પિછાંણવાની શક્તિ અને સારી મગજ શક્તિ એટલી બે ચીજો દુનીયામાં ફાવવા સાંર પુરતી છે. તેઓ કહે છે કે, વિચારવતં માણસની એકવાર ખાત્રી થાય કે સર્વે પ્રકારના દુષ્ટ કાર્યો મુખાંધમાં ગણાય છે, અને જે કાર્યોથી આખાં મનુષ્ય મંડળનું ભૂકું થતું હોય, તેથી પ્રત્યેક માણસનું પણ ભુકું થવુંજ જોઇએ તો બદીઅને ગેરમનસાથી દુર થાય. ખરેખર! જે મનુષ્ય આપ સ્વાર્થની વૃત્તિ ઉપર આંકોશ રાખશે, તે બ્રાહ્મણથી દુર રહી શકશે, અને નમ્રતા અપ્ત્યાર કરશે. દુકામાં કહેતાં, મનુષ્ય માત્રના સુધારાનો સર્વેથી ઉત્તમ ને અસરકારક માર્ગ ફક્ત એકજ છે અને તે આકે, તે મહાન પ્રભુએ જે જીંદગી આપી છે તેનો ખરો હેતુ અને ખરા કાયદાની કેળવણી લઇ જમતને સુખની ચાવી સમજાવવી જોઇએ.

શાસ્ત્ર એક ભણી સમજાવે છે કે, ખીજાં અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાન આપી મહાપુન્ય હાંસજ કરો, પરંતુ તેમ પુર્વ જન્મના ઉંચ સંસ્કાર વિના કદિ બને શકે નહિ. અપવાદ તરીકે એક કંજુસ મનુષ્યનો દૃષ્ટાંત લખ્યો. તેની આમંજ તમે પૈસો સંગ્રહ

કરવાની મુખીય માટે અસરકારક તકરાર કરો, સુખ મેળવાનો તે માર્ગ નથી એમ તેને સમજાવો, અને તેને દેખાડી આપો કે સ્વચ્છ અને સખી દિવની હાંદગી કેવી શ્રેષ્ઠ અને ન્યાયી છે, છતાંયે તમે તેનાં ઉપર લેશ ભારભી અસર ઉપભવી શકશો નહિ. જે જ્ઞાન તેનાં ભેગમાં તમે ઉતરવા માંગો છો તે બહુ ને સત્ય છે ખરૂં (1) મગર તે શ્રેયસ્કર કરવા જેવી સ્થિતિમાં નથી. કાંકે હજી એ બાબત માટે તેનાં સંકાર ખીટ્યા નથી. જે કે તમારી દલીલમાં જવાબ આપવા જેટલીખી તેનામાં શક્તિ નથી. છતાંય તેનાં મગજમાં એ વાત ઉતરતી નથી. કાંકે પૈસાનું વ્યસન તેનામાં એટલું બધું જડ ધાણી બેઠું હોય છે કે તેથી તેનું મગજ શુદ્ધીથી વાતચીત કરી શકતું નથી. એજ પ્રમાણે વળી એકાદ ગુસ્સાના આવેશમાં આવેલા એક માણસ સાથે તકરાર કરવી કેટલી મિથ્યા છે એ તો સિધ્ધ થએલી વાત છે. જે ચીજ પાછલ કાઢી કીંવા પુરૂષનું દિલ દોડતું હોય; પછી તે મેળવવાના પરિણામ ગમે એવાં માંકાં હોય, તોએ તે ત્રિપે તેની ખાત્રી કરવી અશક્યજ હોય છે. કાંકે તે ચીજ માટે તેની ઈચ્છા એટલી બધી બળવાન થઈ પડી હોય છે કે ગમે તેવા સત્ય તકરારખી તેના લક્ષમાં ઉતરી શક્તિ નથી. હવે બીજું દષ્ટાંત જુઓ. કે જ્યારે સ્વચ્છ દિલને ઉદાર સ્વભાવવાળાંખી મનુષ્યો છે. તેઓને પોતા ઉપર કાબુ (Self Control.) રાખવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે. તેથી તેમનાં વચરો અને લાગણી સાફ રહે છે. વિકાર અને સ્વાગંધી, હાલ-કાપણું અને લોભ, આપસ્વાર્થ અને અદેખાઈ, એ સર્વેથી જ્યારે મનુષ્યનું મન મુક્ત થએલું હોય છે, ત્યારેજ કુદરતે આપેલા તેના લોભો અને બળ સંપુર્ણ રીતે પ્રકાશી નીકળે છે. અને તેજ ખરેખરો મહાન માણસ સમજાવો.

મનુષ્ય અને તેને કુદ્રતે આપેલી લિન્ન મિન્ન પ્રકારની શક્તિઓનો અભ્યાસ જેમ જેમ આપણે વિશેષ કરતાં જાણ્યે છીએ; તેમતેમ તેમનાં એકપણાં વિષે આપણી ખાત્રી વધારે થતી જાય છે. જેમ શરીરના જુદા જુદા અવયવો આપણી હસ્તિતને શક્તિ માટે ઉપયોગના છે અને તમામ ભાગો જ્યારે ભેગી રીતે આરોગ્ય હાલતમાં હોય છે, ત્યારેજ દરેક ભાગ સારા રહી શકે છે, તેમ મનુષ્યના ભેજાં અને શરીરની જુદી જુદી શક્તિઓ જ્યારે અકેકના સંબંધમાં ખરાં અને નીચમીત માર્ગે કામ કરે છે; ત્યારેજ તે મનુષ્ય, મહાન મનુષ્યની સંપૂર્ણતાએ પહોંચે છે. ભેજાં અને હૃદયની જુદી જુદી શક્તિઓ અકેક સાથે રહીને સંબંધમાં કામ કરે છે, માટે તેઓને પુખ્ત બનાવવા દરેક ખીજી શક્તિઓનેખી સાથે ખીલવવી જોઈએ. તકરાર, વિચાર અને કલ્પના કરવાની શક્તિ જે ભેજાંમાં સુકાએલી છે તે એકલી તો સ્વતંત્ર રીતે ઓદક કામ કરી શક્તિ નથી. હૃદયનાં વિકાર અને જુરસા તેમજ ભાગણીઓનું બળ ભેજાંના કામ માટે મોટો અટકાવ કરવાને સમર્થવાન છે અને ઓટલા માટે જેમ મગજને તેમ હૃદય-નેખી સાથેજ ખીલવવું જરૂરી છે. તોજ તેનામાં મહાન કાર્ય કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

મહાન મનુષ્ય થવામાં ખીજા કયાં ગુણોની જરૂર છે ? મહાન પુરૂષોને તમોએ જોયા હશે તો જણાશે કે તેઓમાં ઉધ્યોગ અને ખંત યાને પોતે જે કામ કરે તે પાર પડ્યા વગર ન મુકે એવી દૃઢ શક્તિને ચિવટાઈથી વળગી રહેનારા તેઓ છે. ઉધ્યોગ એ વ્યવહારીક ચાલ ચલણની સહથી સરસ કેળવણી આપનારા સાંધન છે. પોતાને વશ રાખવું, એકાગ્ર ચિંત રાખવું, કામ પછવાડે મંડ્યા રહેવું અને ખંત તેમજ ઉત્સાહ આદિ ઉત્તમ ગુણોને ઝહરમાં આણનાર અને કવાએદ આપ-

નાર ક્ષત એકજ ચીજ છે જે ઉધ્યોગ છે. એક માણસને તેનાં કરી લીધેલાં ખાસ કામમાં ઉત્તેજન આપનાર અને છે. માણસો અને પ્રજાઓને આગળ વધારનાર હવતો કાતુન અને દસ્તિનો કાયદો તે ઉધ્યોગ છે, ભારે મહેનત અથવા શ્રમ એક બોલે કીંવા શિક્ષા કદાચ હોયખી (૧) પરંતુ ભુલી જવું ન હોતું જોઈએ કે તેમાં માન ને કીની પશુ છે. દુની-આમાં જોઈવું કંઈ એક છે તે સધળું ઉધ્યોગને આભારી છે. સુધારો એ તો ઉધ્યોગનું મુખ્ય ફળ છે. જે મહેનતનો નાશ થાય તો આખી માનવ જાતિનું પશુ મોત આવે. જ્યારે સીકનદરે ધરાન હતું, અને ઈરાનીઓની રીતભાતનું અનુકરણ કરવાની તેને ટક મળી ત્યારે તેણે કહ્યું કે; મોજમજાની હાંદગી કરતાં ખીજી વધુ ગુલામગીરી ભરેલું કીંવા મહેનતવાળું જીવન કરતાં ખીજી કંઈજ વિશેષ નથી. જ્યારે શાદ સેવરસ પોતાના મોત ના બિઠાણાં પર સૂતો, ત્યારે પોતાના સિપાહો અને અમલદારોને બેસા ને શખ્તો કહ્યા હતા તે “Laboramus” શખ્ત હતો. એટલે કે ‘મહેનત કરજો’ એમ તેણે કહ્યું હતું. અને ખરેખર, તમોએ ઇંગ્લાંડની તવારીખ વાંચી હશે તો જાણતાં હશે કે રોમન સરદારોએ તે પછી પોતાની સત્તા જાળવી રાખી તેને દિન-પ્રતિ-નિ વધારતાજ ગયા હતા. જે કીર્તી મહેનતને આભારી નહિ હતું એમ કોણ કહેશે ?

જાણીતા ફ્રેંચ ચિતારા ટ્રે-ઉએ વાજખીજ કહ્યું કે: મહેનત, કામે લાગવું અને ઉપયોગી રીતે કામમાં રોકાવું એ મદાન થવાના ત્રણ ભેદ છે. જાણીતા કાસાઓને એકવળા તેના કોઈક મિત્રે કામથી દુર રહી થોડો વખત આશાએશ લેવા કહ્યું. તેણે તેમ કીધું ખર, પરંતુ થોડાજ દિવસમાં પાછો ફરવાથી તેનાં મિત્રે તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં કહ્યું કે “કાંઈ પણ નહિ કરવા કરતાં કામ કરવાથી માદંગી વધારે સહેજાઈથી સકન કરી શકાય છે. તેથીજ હું પાછો ફર્યો છું”

અસહના રોમન લોકોએ મહેનતને એટલો બધો મોટો દરજ્જો આપ્યો હતો કે સાથી ઉંચ પદવીનારોમન અમલદારો પોતાની જમીનો પોતાના હાથેજ ખેડતા હતા. અને જ્યાંસુધી તેઓએ જાતે મહેનત કરી હતી, ત્યાંસુધી મોટી શહેનશાહત સ્થાપીને તે ટકાવી રાખી શક્યા હતા. પરંતુ પાછળથી મોઝમ-ઝામાં પડતાં તેમનો સિતારો અસ્ત થવા લાગ્યો. અને વખતનાં વહેવા સાથે તેઓએ બધું ખોલી દીધું. સેંટપોલ કહે છે કે "જો માણસ કામ કરે નહિ તેણે ખાવું નહોતું જોઈએ" ખ્રીસ્તી એના "પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથ" સ્થાપનાર મહાન ને આગેવાન માર્ટીન લ્યુથરને જો કે રોજીંદા સંખ્યાબંધ કામો કરવાના હતાં, છતાંય ઉમંગથી પોતાનો થોડો વજત ફાળવ પાડીને ધડી-આળ બનાવતો હતો. અને બાગ્યાની કરતો હતો. શાહોને શાહ નેપોલ્યન બોનોપાર્ટની આ એક ખાસ ટેવ હતી કે પોતાના રાજ્યમાં કોઇપણ નવિન શોધ કરનારને પોતાની પાસે બોલાવી શાખાશી આપતો ને કંઈ મોટી બક્ષિશ આપતો; ને બહુ બારે આદરસ્તકાર કરતો. અને જતીવેળા તેને નમીને નમસ્કાર કરતો. એક વેળા તે સેંટ હેલીના ખાતે મીસીસ બાલકોમ્પ નામક સ્ત્રી સાથે ફરતો હતો. તેટલાં સાંમેથી કેટલાક માણસો એક બારે બોલે લખ તે બણી આવતા હતા. ને તેથી તેઓએ આ બંનેજણને ખસી જવા કહ્યું. મીસીસ બાલકોમ્પ આથી ક્રોધે ભરાઇ. એવા હેતુથી કે તેણીને હુકમ કરનાર કોણ ? પરંતુ નેપોલ્યને બાંધને કહ્યું "મિડમ, આ બોળતે નમસ્કાર કરો." સળંગ વાંચકો ! મોહ-ટાંધ તુંદાધમાં નથી. મહાન માણસો જે ખ્યાતિ મેળવે છે તે તેમની અણુ હદ સાળેસાધ, સહન શીળતા અને નમન-તાઇજ છે. એવું અનુકરણ તમો નહિ કરો !

જાણીતો પ્રખ્યાત કવિ સર વૉલ્ટર સ્કોટ સર્વેથી મહે-નતું અને એક કામમાં નિરાશી મળે તોએ તે ઉપર મહેનત

કરનારામાંનો એક હતો. કીર્તી કેમ મળે છે તેનો પાઠ ખીજાને આપવામાં તે ઘણોજ ઉત્સુક રહે તો. આ ઉપરાંત ખીજાં ઘણાંક મહાન માણસો કેવળ 'શ્રમ' નેજ આભાર રૂપ હતા. અને તેથી જો તમારે પોતેખી મહાન બનવું હોય તો મહાન માણસોનાં ચરિત્રોનો તમારે અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

ધરાંનમાં તેમજ હાથમાં વિશ્વ વિખ્યાત થએલાં ક્યાંની શમ્શ, જે આજે ધરાનની તવારીખમાં 'કાવે' નામે મશહુર છે. કાવે એક ગરિબ પણ આત્મરક્ષકર લુહાર હતો; જે જોહાક જેવા એક જખરદસ્ત પાદશાહની મુકાબેલ થઈને દેશહીતકારી પણાંની અમ્મર કીર્તી મેળવી ગયો છે. વળી શીરદોસી એ પણ એક ગામડામાં વસ્તા ગામડીઅ નો ખેટો હતો, જે પાછળથી મહંમદ ગીજનીના રાજ્યમાં એક મોટો શાહેર તરીકે પંકાઈ ગયો છે ખુજરચે-મહેર એ એક સાંધારણ અયોરનાનનો ખેટો, પોતાની હુશઆરી ને કાબેદ્યતથી નૌશીરવાંન આદિલ જેવા ન્યાયી શહેનશાહનો વડો પ્રધાન તરીકે થઈ ગયો છે.

પહેલ્લા સર જમશેદજી જીજીભાઈ, નવસારી કસબામાં એક ગરિબ માઆપને ત્યાં જન્મયાં હતા તેઓ મહોલ્લે મહોલ્લે ફરિને ખાટલીઓ વેચી વખત ગુજરતા હતા તેજ શમ્શ આવી ગરીબ સ્થિતિ પરથી વધીને આપ મદદથી બ્રીટીશ રાજ્યના સહિથી પહેલ્લા દેશી ખેડોનેટની પદવી પામી, જર-થોસ્તી ટોળાને જગ આશકરા કીધો. વળી હિંદમાં તેમજ પશ્ચીમ દેશમાં પ્રખ્યાત થએલા મહાન દેશભક્ત દાદાભાઈ નવ-રોજી જેઓ આજે " હિંદના દાદા " તરીકે સર્વના મોંમાં રમી રહ્યા છે. આ નાંમાકીત પુરુષનો એક વખત એવો હતો કે, જ્યારે તેમને પુરેપુરું ખાવાનું ઘટીક ન હોતું મળતું. દિવસે માતાનું કામ કરી રાત્રી દરમ્યાંન સરકારી લેમ્પ નજીક પોતાનું લેશન તેઓ કરતા હતા. આવી બારીક ગરીબાઈમાંથી ઉછ-

રીતે ભારે શ્રમના ભોગે વખત જતે લડનની પાલ્કોમેન્ટના તેઓ પહેલ વહેલા પારસી મેન્જર થયા હતા-

વડોદરા રાજ્યના માનવતા રાજા શ્રીમંત સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ, બચપણમાં એક ગરિબ ઘરનાં હતા. તેઓ આજે એક બાહોશ રાજકર્તા તરીકે લોકોને જાણીતા છે. હિંદમાં એક એવા રાજા નથી, કે જેણે શ્રીમંત ગાયકવાડ પેઠે ગુજરાતને ફળદ્રુપ બનાવ્યો હોય ! ગુજરાતના રાજ્યમાં એક એવો રાજા ન થઈ ગયો હોય જે આજ નામદાર ગાયકવાડની સંક્રમાં આવી શકે ? આવોજ એક ખીજે અપવાદ મૈસુરનો રાજા હૈદરઅલીનો છે, એકવાર ફકીર હતો. પરંતુ પાછળથી તે એ લુટારૂ બન્યો હતો. તેની આગેવાની તળે ધણાંક લોકો એની સાથે જોડાયા હતા. હઈદર પાસે મોટું લશ્કર થવાથી મૈસુરના આગળા રાજાએ તેને પોતાના રાજ્યમાંના લશ્કરનો સેનાપતિ બનાવ્યો. ને તે ટોચ પરથી છેવટે એ મૈસુરનો રાજા પણ બનવા પામ્યો હતો.

લોડ કલાષ્ઠ એક ધણો નાંખીયો પુરૂષ થઈ ગયો છે. બાલ્યાવસ્થામાં તે ધણો તુફાની હોઈ માથાપે તેને ધરમાંથી બહાર કાઢી મેલ્યો હતો. ધણાંક દિવસ ગામમાં તે બેઠકેલો. અને અંતે હિંદુસ્તાન આવતી “ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની ” મી. જોડાયો. જ્યાં પ્રથમ તો હેને કારકુનની નોકરી પર રાખ્યો. કારકુન પરથી સેનાપતિ બન્યો. ને તે ઉપરથી સેવટે કર્નલ, મેજર તે લોડ જેવા ખેતાઓ મેળવી સાથે મોટી મોટી જાગીરનો માલિક થયો. અંગ્રેજો હજી સુધી આ જવાન વિરલાની યાદ લુલ્યા નથી. એની યાદગીરી ધણાંક મોટાં શહેરોમાં છે,

જેરમી ટૅલર હજામનો છોકરો હતો. એ ધંધા ઉપરથી બદલાઈને તે એક ધણો કવિતાઈ અસરની વાએજ કરનારો,

ને ધર્મશુર તરીકે યદ્ય ગયો છે. રીચર્ડ આપકાષ્ટક એક મધ્યમ સ્થિતિનો માણસ પાછળથી રૂના સાંચાના શોધક તરીકે નામના મેળવી ગયો છે. બ્રીડલી પણ એક મજબૂર હતો. તે ઉપરથી ધર્મને જાણ્યો. એવીજ સ્થિતિ પરથી મહાન માણસ યદ્ય ગયો. લામાં બર્નસ એક કવિ ને કુક એક નૌકાશાસ્ત્રી યદ્ય ગયો હતો. બેન જોનસન નામક કવિ, એડવર્ડસ ને તેલફોર્ડ નામક ધર્મનેરો, જુમ્બીલર જેવો નાંખીયો ભૂસ્તર વિદ્યાવેતા તેમજ કનીંગહામ જેવો નાંખીયો લેખક ને પુતળાં બનાવનાર મુળ પંકતિએતો કડીયા વર્ગના હતા. વળી પૂર્વ દેશોની ભાષા જાણનારો એડ્રિસ રલી, પ્રાણી ગુણ ધર્મવિદ્યાનો જાણનાર જર્ન હન્ટર પ્રખ્યાત શીલ્પ શાસ્ત્રી ધર્મગોન જોન્સ, અને હેરીશન જેવો બાહોશ ધર્મજાણી સુચારના ધર્મપરથીજ આવી ઉચ્ચ સ્થિતિ પામ્યા હતા. વણકરના ધર્મ પરથી સીમશન ગણીત શાસ્ત્રી, વીલશન પક્ષી વીધ્યાનો ઉસ્તાદ, અને ડો. લીવર્ગટન પાછળથી આફ્રીકા ખંડમાં મહાન શોધક, ખ્રીસ્તી ઉપાદ્યો તરીકે જગ પસીદ થઈ ગયો હતો.

મહાન કૌશલિયતી સર કલાઉસ્લી શોવેલ, તેમજ વિજ્ઞાનિક પ્રવિણ સરજીવન, અને જાણીતો નિર્માણકાર સેમ્યુઅલ ટ્રીયુ, અને “કવાટરલી રીવ્યુ” નામક મોટાં ચોપાન્યાંનો અધીપતી ગીફોર્ડ, કવિ બ્લુમ રીડ, ખ્રીસ્તી ઉપદેશક વીલ્કમ આ બધા નામચીન નરો મોચીના ધર્મ પરથીજ મહાન થઈ ગયા હતા. ઇતીહાસ કર્તા જોન સરત લે, જાણીતો ચિત્રકાર જોક્શન બર્ને દરજના એટા હતા. “ચાઈલીયર્સ વોર” નામક જાણીતી લડાઈમાં બતાવેલાં અસાધારણ શુરાતનને લીધે ત્રીજા એડવર્ડથી “નાઇટહુડ”નો ખેતાળ મેળવનાર માત્ર એક ગરીબ દરજજ હતો; જે પાછળથી ઇતીહાસના પાનાંઓમાં સર જોન હોકસહુડના નામે જાણીતો થઈ ગયો છે. ઇ. સ. ૧૭૦૨ માં

વીગેની દર્પાઈ જગતનું માન મેળવનાર એડમીરલ હોયસેન પણ દરજ્જા હતો. એક વેળા તે પોતાની દુકાનમાં સીવતો બેઠેલો હતો. તેટલાં તેને ખબર પડી કે લડાઈનો એક કાફલો ત્યાંથી જતો હતો. આથી તેનું મન તેને જોવાનું થવાથી દર્પા કિનારે જઈ ઉભો. લશ્કરને બેન્ડ સાથે ક્વાએદ કરતાં જોઈ તે એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગયો, ને તેને એકાએક ખલાસી થવાનું મન થઈ આવ્યું. આથી એડમીરલની રજાથી તે પેલા કાફલામાં એક વોલન્ટીયર તરીકે જોડાયો. આ પછી તેણે કેવાં કેવાં સહાસ કાર્યો કર્યાં, તે લખવાને આ જગ્યા નથી, પરંતુ ઘણાં વધે પછી ભારે માનચાંદ પછી એ પોતાના ઘરમાં આવ્યો જે વેળા તેની માતાનું જીવન કેવું ખુશી થયું હશે ?

અમેરિકાનાં યુનાઇટેડ સ્ટેસનો નાંભીચો જાણીતો પ્રમુખ એન્ડયુ જોનસન. દરજ્જા ધંધામાંથી આગળ વધેલા મહાન માણસોમાં અલખતાં સર્વેથી વડોળ ગણાવેો જોઈએ. કાંકે તે ગરીબાઈની પંકજિ પરથી એક શહેનશાહની પણ બચાવરી કરી શકાય એવી ઉંચામાં ઉંચી પદવીએ ચઢ્યો હતો. એક દિવસે તે વેશાગ્રન ખાતે ભાષણ આપતાં પોતા વિષે બોલતાં ત્યાં બેગી મળેલી શાકમાંથી કોઈએ કટાક્ષમાં કહ્યું “ દરજ્જા ઉપરથી રાજેશ્વી !” પરંતુ આ શબ્દોથી જગએ નિરાશ ન થતાં તેણે કહ્યું “ કોઈ ગૃહસ્થ કહે છે કે હું દરજ્જા હતો પરંતુ તેથી જેમ હું ગભરાતો નથી, તેમ જગએ શરમાંતો નથી. કાંકે હમણાંથી મારે શીલાઈનું કામ હું પોતેજ કરું છું” ધન્ય છે એની આ મહોતાઈનિ !

સર આલ્ફ્રેડ ન્યુટન એક ગરીબ ખેડુનો છોકરો હતો. બાલ્યા વરયામાં તે ખડુ તોફાની હતો ને ભણવામાં તો એ બિલકુલ લક્ષ આપતોજ નહિ. સેવટે મોટી વયે ભારે અભ્યાસ કરી એક નામાકીલ નર થઈ ગયો છે. વળી ઇંગ્લાંડમાં પ્રીન્ટિંગ

પ્રેસની પાટુલી શોધ કરનાર વીલ્સન દેશટન, એ પણ એક
મરીજ કાપડીઆનો પુત્ર હતો. અને સેવટે એક બાહોશ
'મેકમીક્સન' તરીકે તેનું નામ છાપાની તવારીખ સાથે જોડા-
એનું છે જે સદા રહેશે. "Great Roman war" નામક
પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ એણેજ બહાર પાડ્યો હતો. ગુજરાતના મહા
કવિ દયારામ, એ પણ એક નિર્ધન માથાપના પુત્ર તરીકે
જન્મયા હતા. પરંતુ કેળવણીમાં આગળ વધી તેમનાં માત-
પિતાએ કુ-તેજન આપ્યું તો તેનું કૃણ તેમને આપા એક
નામકીત કવિ બેઠાથી મેળ્યું. વિકટર શેન્નઝ એ ગિયારો એક
મરિજ માછીમાર હતો. એ ગિયારો કેળવાએલો ન હતો.
પણ તરી જાણવાના દુનનરમાં તે પ્રવિણ હતો. એણે
પોર્ટોરિકો નામક બંદરમાં કુખી જતાં ૨૦૦ છવને પોતાના
છવનના ભોગે બચાવી એક મહાન કામ કરીધું હતું, જેના
લાભમાં એજ બંદર આગળ તેની આ કીર્તીનો સ્થંભ સફેદ
પથરથી કાતરવામાં આવ્યો છે, જે આજેથી તે મરીજ માછી-
મારની યાદ આપતો આરેસીખ્યો નામક દેશના પોર્ટોરિકો બંદર
નજીક છે.

સજ્જન વાંચકો ! તમોખી એજ રીતે મહાન થવાં માંગતાં
હો તો મહાન વિચારો કરો; મહાન માણસોનાં વૃત્તાં તો વાંચો;
અને તમો હાલ જેટલાં સારાં છો; તેથી વધુ સારાં બનવાનો
રોજ પ્રયત્ન કરો; તો અવશ્ય આ છંદગીના સાચા વિચારો-
અંકુરો આવતા કોષ્ટ જન્મમાં જરૂરજ ઉતરશે, જેટલા જેટલાં
મહાન મનુષ્યો થઈ ગયા છેને હાલ છે; તે બધાંએએ એક
દિવસ મહાન બનવાના વિચાર કર્યા હતાં તેનુંજ પરિણામ છે
તમોખી જેમ અને તેમ સારા વિચારોનેજ સ્થાન આપો, તો
વિચાર કેટલું કામ કરે છે તે તમો કોષ્ટ દિવસ અનુભવી
શકશો, મહાન બનવું કંઈ બિઠટ નથી; પરંતુ તે માટે તમારી

નઉતીક હિમંત, કંઈક કરી બતાવાની શક્તિ અને ભેળું
એટલું તમારી પાસે અવશ્ય હોવું જોઈએ, પરંતુ એ પુવ
જન્મના ઉંચ સંસ્કારો વિના બનતું નથી. માટે આજે તમે
ક્રોશીય કરો અને ખીજ રોપી જાઓ, તો તમને આવતા
જન્મે મહાન યવાના સંજોગ મળી આવશે અને તમે રોપેલાં
ક્રોશીયના ખીનોને એક સુંગધી પુષ્પના રૂપમાં ખીલી આપેલાં
જોઈ શકશો.

9919

મી. દોનશા કરકરયાને ત્યાં મલતાં
વાંચવાલાયક પુસ્તકો.

કરમની કહાણી કી. રૂ. ૪૧૧

પૈસા કે પ્યાર " ૨

ઝૈહરે છંદગાની " ૨

સેવટ સુધી સાચી " ૨

સુખની શોધ " ૧૧૧

હીરાનો હાર " ૧૧૧

“ચેરાગે-હિન્દ” અઠવાડીક પેપર

પ્રિંટીંગ લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૫.

મળવાનું દેશાણુ.

“જર પ્રી. પ્રેસ” સ્ટેશનરોડ—નવસારી.